

**Centrul de Studii și Cercetări de Drept Privat
„Ion Dogaru”
Centrul de Cercetări Juridice Fundamentale
Facultatea de Drept din cadrul Universității din Craiova**

**REVISTA DE ȘTIINȚE JURIDICE
NR. 1-2/2024**

**Coordonator număr: RSJ nr. 1-2/2024
Conf. univ. dr. Elena Mădălina Nica**

Vol. 44-45(1-2/2024)

Editat de **Universul Juridic S.R.L.**
Copyright © 2023 **Universul Juridic S.R.L.**
Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Universul Juridic S.R.L.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Universul Juridic S.R.L.

REDACȚIE: tel./fax: 021.314.93.13
tel.: 0732.320.666
email: redactie@universuljuridic.ro

DEPARTAMENTUL tel.: 021.314.93.15
DISTRIBUȚIE: fax: 021.314.93.16
email: distributie@universuljuridic.ro

www.universuljuridic.ro

ISSN: 1454-3699

Principiile de publicare sunt postate pe site-ul revistei:
<http://drept.ucv.ro/RSJ>
Materialele pot fi trimise în vederea publicării pe adresa:
rsj@universuljuridic.ro

REVISTA DE ȘTIINȚE JURIDICE

Redactor-șef:

Prof. univ. dr. **GABRIEL EDMOND OLTEANU** – Decan al Facultății de Drept, Universitatea din Craiova

Editor executiv:

Prof. univ. dr. **LUCIAN BERND SĂULEANU** – Facultatea de Drept, Universitatea din Craiova

Secretar de redacție:

Conf. univ. dr. **OANA GHIȚĂ** – Universitatea din Craiova

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. dr. Patrick Charlot	– Universitatea Bourgogne din Dijon, Franța, director al Școlii Doctorale și al Centrului de Studii și Cercetări Juridice și Politice
Prof. univ. dr. Yan Laidie	– Universitatea Bourgogne din Dijon, Franța
Prof. univ. dr. Nicolas Queloz	– Fost decan al Facultății de Drept, Fost Președinte al Asociației Criminologilor de Limbă Franceză
Prof. Flavius Baias	– Universitatea din București
Prof. univ. dr. Dan Claudiu Dănișor	– Director Școala Doctorală a Facultății de Drept a Universității din Craiova
Prof. Gabriel Boroș	– Universitatea „Nicolae Titulescu” din București
Prof. univ. dr. Eugen Chelaru	– Universitatea din Pitești
Prof. univ. dr. Ion Dogaru	– Universitatea din Craiova, membru corespondent al Academiei Române
Prof. univ. dr. Ioan Leș	– Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Drept
Prof. univ. dr. Radu I. Motica	– Universitatea de Vest din Timișoara
Prof. univ. dr. Nicolae Popa	– Fost președinte al Curții Constituționale a României, fost președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție
Prof. univ. dr. Tudorel Toader	– Rector al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Prof. univ. dr. Paul Vasilescu	– Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Drept
Prof. Florin Streteanu	– Facultatea de Drept, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
Prof. univ. dr. Lucian Bercea	– decan al Facultății de Drept, Universitatea de Vest din Timișoara
Prof. univ. dr. Mircea Duțu	– directorul Institutului de cercetări juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof. univ. dr. Sevastian Cercel , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept	Prof. univ. dr. Viorel Găină , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept
Prof. univ. dr. Călina Jugastru , Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Drept	Lect. univ. dr. Lavinia Elena Stuparu , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept
Prof. univ. dr. Daniel Ghiță , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept	Lect. univ. dr. Mădălin Savu Ticu , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept
Prof. univ. dr. Mircea Bob , UBB Cluj-Napoca, Facultatea de Drept	Conf. univ. dr. Florin Mangu , Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Drept
Conf. univ. dr. Daiana Maura Vesmaș , Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Drept	Conf. univ. dr. Adrian Barbu Ilie , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept
Conf. univ. dr. Adrian Circa , Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Drept	Conf. univ. dr. Maria Lavinia Tec , Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Drept
Conf. Eugen Hurubă , UMFST „George Emil Palade” din Târgu Mureș, Facultatea de Drept	Lect. univ. dr. Mădălina Cristina Dănișor , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept
Conf. univ. dr. Septimiu Vasile Panainte , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Drept	Lect. univ. dr. Codruț Nicolae Savu , Universitatea Transilvania din Brașov, Facultatea de Drept
Conf. univ. dr. Adina Ponea , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept	Lect. univ. dr. Carmen Adriana Domocoș , Universitatea din Oradea, Facultatea de Drept
Lect. univ. dr. Dan Constantin Măță , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Drept	Lect. univ. dr. Robert Bischin , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept
	Asist. univ. dr. Răzvan Scafes , Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept

*Baze de date internaționale recunoscute pentru domeniul științelor juridice
conform ordinului ministrului ECTS nr. 6560/2012*

Revista de Științe Juridice este indexată în EBSCO și HeinOnline

Cuprins

Disponibilitatea - cauză a apariției dreptului <i>Dan Claudiu DĂNIȘOR, Mădălina Cristina DĂNIȘOR</i>	7
Inventarea omului care are drepturi și a societății creată prin contract <i>Dan Claudiu DĂNIȘOR</i>	31
Probleme de jurilingvistică dezbătute deconstructivist în raport cu caracterul normativ și finalitatea dreptului <i>Adela Teodorescu CALOTĂ</i>	37
Considerații sumare asupra documentelor negociabile de transport <i>Andra Maria BREZNICEANU</i>	44
Tensiunile dintre decizia „Porumboiu” și opoziția pârâtului la renunțarea judecată <i>Liviu-Alexandru VIOREL</i>	54
Societatea digitală- responsabilitatea față de celălalt <i>Andreea CORSEI</i>	64
Ființa postumană – transformarea drepturilor în era tehnologiei emergente <i>Loreana TEREC-VLAD</i>	76
Egalitate și echitate în contextul digitalizării societății <i>Mariana-Alina ZISU, Rodica-Raluca ȘTEFĂNOAIA</i>	86
Războaiele locale și impactul asupra mediului <i>Ciprian UNGUREANU, Andreea BURUIANĂ</i>	97
Regimul juridic al bunurilor unei societăți radiate din registrul comerțului <i>Constanța Andreea PETRACHE, Maria Alexandra POPA</i>	110

Contents

Availability - cause of the emergence of the right <i>Dan Claudiu DĂNIȘOR, Mădălina Cristina DĂNIȘOR</i>	7
The invention of the human being and the society created by contract <i>Dan Claudiu DĂNIȘOR</i>	31
Problems of jurilinguistics deconstructively debated in relation to the normativity and finality of law <i>Adela Teodorescu CALOTĂ</i>	37
Summary considerations on negotiable transport documents <i>Andra Maria BREZNICEANU</i>	44
The tensions between the „Porumboiu” decision and the defendant's opposition to the waiver of the judgment <i>Liviu-Alexandru VIOREL</i>	54
Digital society - responsibility towards others <i>Andreea CORSEI</i>	64
The posthuman being – the transformation of rights in the era of emerging technology <i>Loreana TEREĆ-VLAD</i>	76
Equality and equity in the context of the digitalization of society <i>Mariana-Alina ZISU, Rodica-Raluca ȘTEFĂNOAIA</i>	86
Local wars and the impact on the environment <i>Ciprian UNGUREANU, Andreea BURUIANĂ</i>	97
The legal status of the assets of a deregistered company <i>Constanța Andreea PETRACHE, Maria Alexandra POPA</i>	110

DISPONIBILITATEA - CAUZĂ A APARIȚIEI DREPTULUI

Prof. univ. dr. Dan Claudiu DĂNIȘOR
/Conf. univ. dr. Mădălina Cristina DĂNIȘOR
Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept

Abstract

For most of the modern juridical theories, the cause of the appearance of law as a distinct system of rules in the much wider framework of the social rules, is passage from the state of nature to the state of society. Other juridical theories evade the issue of the cause of law, either by considering it an inherent cause, or not being concerned by it at all. In the following study we aim to analyse these theories in a constructive manner, in order to draft an original solution involving the presumption that the law appears as mutual availability of the individual and the collectivity.

Keywords: *state of nature, voluntarism, determinism, juridical idealism, juridical materialism, nomocentrism, juridical dogmatism, general interest, individual freedom.*

Pentru o parte a teoriilor sociale și juridice omul nu este prin natură social. Dimpotrivă, existența naturală a omului este în afara societății. Această stare primordială a fost gândită în moduri diverse, dar principalele teorii susțin fie că în starea de natură toți oamenii sunt în război contra tuturor oamenilor (*bellum omnium contra omnes*), fie că toți oamenii duc în această stare o existență liberă și independentă². Trecerea de la starea existenței naturale la starea existenței sociale este explicată, la rândul ei, în moduri diferite de către cei care îmbrățișează această idee. Dar constanta acestor teorii este că societatea este creată pe baza depășirii (sau pe ruinele) unei stări de natură în care dreptul nu exista, chiar dacă unii consideră că existau *drepturi*. Apariția dreptului ar avea loc în acest proces de tranziție. De aceea, definitoriu pentru drept ar fi mai degrabă modul conceperii trecerii de la natură la societate, decât caracterele existenței naturale sau a celei

¹ T. Hobbes, *Leviathan*, XVII.

² Vezi analiza filosofilor contractualiste în N. Popa, I. Dogaru, Gh. Dănișor, D.C. Dănișor, *Filosofia dreptului. Marile curente*, ed. 3, Ed. C.H. Beck, București, 2010, pp. 151-195.

sociale a omului. El va avea caracterele fundamentale rezultate din tipul tranziției de la natură la civilizație. Pornind de la rolul pe care voința individuală îl joacă în acest proces, două modalități de concepere a acestei tranziții sunt, în principal, imaginate: una voluntaristă, cealaltă deterministă. Unele teorii juridice pozitivistice tind să depășească această dihotomie, considerând că dreptul este cauză de sine. Dogmatica juridică neagă problema, considerând raportul juridic ca o formă câștigată, dată *a priori*. Le vom prezenta în continuare liniile directoare (succint, având în vedere că scopul acestei lucrări nu este prezentarea unei istorii a ideilor juridice), încercând o rescriere a concluziilor lor, pentru a schița o concepție proprie asupra cauzei dreptului, care are ca țintă nu atât explicarea istoriei sale, ci întrezărirea limitelor juridicului, care în optica noastră dau conturul existenței sale. Concluzia va fi că dreptul apare ca disponibilizare, idee pe care vom încerca să o conturăm în partea finală a acestui studiu.

I. Dreptul ca trecere de la natură la societate în varianta voluntaristă – contractul social

A. Libertatea individuală este cauza motrice sau eficientă a trecerii de la existența naturală a omului la societate

Trecerea de la starea de natură la societate poate fi concepută ca un act de voință al oamenilor. Dorința de a trăi în societate dă naștere unui acord al voințelor, unui «contract», care, având ca obiect instituirea societății, este numit «contract social». Există multe nuanțe care departajează doctrinele contractualiste, dar câteva idei pot fi ținute ca fiind definitorii pentru cele mai multe dintre ele. Pentru nevoile acestui studiu, este suficient să le trecem în revistă pe acestea. Prima este că acest contract, prin care este creată societatea, *nu este un fapt istoric*. Rousseau ilustrează perfect această idee. Iată ce afirma el: „Cum s-a produs această schimbare? Nu știu! Ce o poate face legitimă? Cred că pot răspunde la această întrebare”³. Răspunsul este *contractul social*. Prin intermediul lui, societatea este *justificată*, deoarece bazarea ei pe contract face ca o parte din libertatea naturală a omului să fie păstrată (și apărută) și după părăsirea stării existenței naturale, deși el cedează o altă parte a libertății «naturale» pentru a trăi în societate. Contractul social este *cauza* existenței societății, dar nu în sens istoric, ci într-un alt fel. Cauza unui lucru poate fi privită din punct de vedere istoric: ca antecedentul temporal al unui anumit fenomen determinat. Astfel, dacă dau drumul din mână unui obiect, el va cădea. Din punct de vedere temporal, cauza acestei căderi este faptul că eu dau drumul obiectului. Dar noțiunea de cauză mai are și un alt înțeles. Cauza unui lucru este principiul care face posibilă existența sa, care există

³ J.-J. Rousseau, *Contractul social*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 122.

nu doar într-un moment, ci în orice moment al existenței lucrului însuși și care dacă ar dispărea lucrul respectiv ar înceta să mai existe (*cauză motrice* sau *eficientă*). Din acest punct de vedere, cauza căderii obiectului este gravitația. Ea există în fiecare moment al mișcării. Dacă acest principiu ar înceta să existe, hârtia nu ar mai avea *de ce* să cadă. Instituirea societății are o astfel de cauză. Cauza societății, care trebuie să existe în fiecare moment al existenței ei, este, pentru voluntariști, acordul voințelor libere. Libertatea este cauza motrice ce face societatea să existe. Tot libertatea o face să subziste. Ceea ce este decisiv pentru argumentația juridică din acest studiu este că, *a contrario*, nu *ordinea* constituie cauza motrice a societății și că retragerea acordului subiecților face ca ordinea socială să nu mai fie *justificată*.

B. Libertatea individuală este cauză finală a societății

Contractul social este un *act de legitimare*. Trecerea la starea de societate nu trebuie să conducă, în optica voluntaristă, la pierderea libertății individuale. Ordinea socială trebuie instaurată în așa fel încât să fie evitată această consecință posibilă. De aceea, această ordine este întemeiată pe convenție, ea nefiind o ordine naturală, adică una care s-ar impune în mod obiectiv. Statul și dreptul sunt o creație a indivizilor. La baza lui nu poate sta vreo întâmplare istorică sau vreo necesitate inexorabilă, ci doar voința liberă a indivizilor. Or, fiind o manifestare liberă a voințelor, *societatea este un act juridic*. Dreptul întemeiază socialul și statul, în sensul că nu există societate decât dacă este legitimată prin contract, un contract zis «social» doar în sensul că are ca obiect crearea socialului, nu în sensul că nu ar fi juridic. De aceea, statul și dreptul său nu pot domina ordinea juridică, ci sunt întemeiate și dominate de ea. Dreptul este întemeiat pe voința și libertatea individuală. Dar această întemeiere nu este una care face din voința și libertatea individuală cauza istorică a dreptului, ci *justificarea* lui. Dreptul există pentru ca individul să poată păstra o parte a libertății naturale, deși este limitat de existența societății. Cauza finală a oricărei ordini este libertatea individuală.

Dar voluntarismul nu afirmă că, ontic vorbind, existența dreptului se bazează pe voința individuală, ci doar că aceasta joacă un rol decisiv în *justificarea* limitării dreptului, care rămâne însă bazat pe interesul general. Astfel voluntarismul presupune că posibilitatea coordonării inter-subiective este dată de prezența obiectivă a unui *liant social*. Acest liant este denumit *bine comun* sau *interes general*. Interesul general se formează mai degrabă prin particularizarea unui scop universal, un interes al acelei existențe inter-umane, structurale, societatea, decât prin universalizarea unor scopuri individuale. Iată ce scria Rousseau: „Fiecare interes [...] are principii diferite. Acordul între două interese particulare se formează prin opoziție față de interesul unui terț. Dar [...] acordul tuturor intereselor se formează prin

opозиție față de interesul fiecăruia în parte”⁴. Această uimitoare opoziție a interesului general față de fiecare interes particular își găsește explicația în modul de formare a scopului social, ce pornește de la universal spre particular, și nu invers. Scopul social este păstrarea unei ordini sociale. Aceasta se impune indivizilor ca *necesitate de a trăi în ordine*. Această necesitate este deja prezentă când individul își descoperă și formulează un anumit interes, iar interesul său există în modalitatea sa concretă doar pentru că forma aceasta universală îi oferă posibilitatea să existe. Scopul acesta universal asigură posibilitatea oricărui scop individual. De aceea, „toate drepturile private, chiar acelea pe care individul le are drept scop imediat, sunt influențate de considerații sociale. Nu există niciunul despre care subiectul să poată spune: acest drept îl posed exclusiv pentru mine, eu îi sunt seniorul și stăpânul”⁵. Dimpotrivă, se poate spune că seniorul și stăpânul este, în ultimă instanță, societatea. Ea este cea care creează posibilitatea existenței oricărui drept, a oricărui interes, chiar mergând până la dreptul la viață sau dreptul la libertate. De aceea, Rousseau, deși voluntarist, putea spune: „Iar când principele a spus: «Este necesar pentru stat ca tu să mori», el trebuie să moară, dat fiind că numai cu această condiție a trăit până atunci în siguranță și că viața sa nu este numai o binefacere a naturii, ci este și un dar al statului făcut în anumite condiții”⁶.

C. Dreptul este o re-creare permanentă a trecerii de la libertatea naturală la societate

Ceea ce este decisiv în șirul de raționamente descris succint mai sus este că dreptul este întemeiat pe ideea de *justificare permanentă*. Deocamdată, nu contează care. În consecință, trecerea de la natură la societate nu s-a produs *o dată*, în sensul că societatea a înlocuit, la un moment dat, existența naturală a omului, ci trebuie să se *re-producă* în fiecare moment. De aceea, orice normă juridică trebuie *justificată*, indiferent când și cum ar fi ea creată. Ideea fundamentală, care este continuarea necesară a voluntarismului juridic, este că *orice normă este juridică doar pentru că este justificată*. Și este justificată dacă asigură, în procesul continuu al trecerii de la existența naturală a omului la existența sa socială, atât păstrarea libertății cât și construirea societății. Dreptul este o re-producere permanentă a echilibrului între libertatea individuală și binele comun.

D. Unele drepturi și libertăți nu pot fi atinse de dreptul pozitiv

Există drepturi anterioare dreptului. Contractualismul presupune că o parte a libertății este păstrată și că, din punct de vedere juridic, aceasta apare ca *drepturi*.

⁴ *Idem*, p. 120.

⁵ Ihering, *L'évolution du droit*, 3 édition, traduit par O. de Meulenaere, Paris, Chevalier-Marescq, nr. 212/1901.

⁶ J.J. Rousseau, *op. cit.*, pp. 130-131.

Dar această anterioritate a drepturilor nu este istorică, nici valorică, ci logică, și semnifică doar faptul că nu poate exista vreo *justificare* logică a limitării lor în numele interesului societății prin norme «puse» de vreo voință. Doar protecția unui alt drept o poate justifica. În acest sens, drepturile acestea sunt «anterioare» dreptului pozitiv, înțeles ca drept «pus». Acest drept pozitiv nu poate atinge drepturile anterioare, naturale, pentru a proiecta societatea bună, ci doar pentru a arbitra între ele. De aceea, doar justiția, ca mediere între drepturi, poate «afecta» aceste drepturi. În consecință, cum afirma Rawls, „într-o societate justă, [...] drepturile garantate prin intermediul justiției nu pot face obiectul negocierii politice, nici al calculului intereselor sociale”⁷.

II. Dreptul ca trecere de la starea naturală la societate în viziunea deterministă

Teoriile deterministe consideră că trecerea de la natură la societate este un proces obiectiv, care nu se petrece pentru că oamenii *vor* să facă această tranziție, ci independent de ce vor ei, chiar dacă voința lor este implicată în anumite faze sau aspecte ale acestuia. Dar «obiectivitatea» acestei tranziții poate fi concepută în mai multe feluri. Într-o primă variantă de înțelegere, obiectivitatea este situată pe planul «ideilor». În cea de a doua, pe planul dezvoltării «materiale». Vom prezenta succint cele două versiuni ale obiectivismului, luându-i ca exemplu pe cei mai reprezentativi exponenți ai lor.

A. Idealismul juridic – exemplul teoriei juridice a lui G.W.F. Hegel

Pentru filosofii idealiste dezvoltarea obiectivă a spiritului uman (și inter-uman) este cea care duce la socializarea omului și la apariția (apoi dezvoltarea) dreptului. În această optică, dreptul este rezultatul *istoric* al dezvoltării obiective a *Ideii* (majuscula semnificând obiectivarea) sau *ideilor* (de libertate, de justiție, de comuniune etc.). Dezvoltarea istorică se face la nivelul spiritului, de cele mai multe ori obiectivat, reificat, într-un fel sau altul. Reificarea presupune, în cea mai simplă dintre înțelegeri, că, pentru idealisti, conceptul unui lucru există în mod *obiectiv*, în gândire, înainte ca lucrul să existe în mod *material*, în realitate. Când este vorba de realități care sunt creații umane, acest lucru este, pentru filosofii idealiste, evident. Un idealist va gândi aproximativ în următorii termeni: *Masa pe care eu scriu în acest moment este o realitate obiectivă. Dar primul om care a creat o masă nu văzuse niciuna. El a creat conceptul mesei înainte să existe vreo masă în realitate. Masa a existat, așadar, mai întâi în mintea omului și mai apoi în realitatea materială. Din acest unghi de vedere, conceptul precede existența materială, cel puțin în*

⁷ J. Rawls, *Théorie de la justice*, Paris, Seuil, 1987, p. 30.

cazul artefactelor; el este «obiectiv». Or, dreptul este o astfel de creație umană. El există, așadar, mai întâi în mintea oamenilor și mai apoi în realitate. Această antecedentă a ideii în raport cu materia este definitorie pentru o filosofie idealistă, chiar dacă există foarte multe nuanțe ale ei. Conceptele se dezvoltă în «spirit» a priori, nu sunt rezultatul generalizării datelor furnizate de realitatea materială. Dreptul, care nu are realitate decât prin concepte, este, deci, o modalitate de existență «obiectivă» a spiritului (uman).

Acest tip de filosofie este ilustrat cel mai bine de Hegel. Vom face referiri doar la acesta, conștienți fiind că în acest fel simplificăm lucrurile la extrem, lucru care nu ni l-am fi permis dacă am fi ținut în această lucrare o istorie a ideilor, dar care este suficient pentru nevoile acestei argumentații. „Istoria spiritului – scria Hegel – este chiar acțiunea lui, căci el nu este decât ceea ce el face. [...] Statele, popoarele și indivizii se ridică, în această mișcare a spiritului universal, fiecare la principiul său particular bine definit, care se exprimă în constituția fiecăruia și se realizează în dezvoltarea situației sale istorice; ei au conștiință de acest principiu [particular] și sunt absorbiți de interesul propriu, dar, în același timp, sunt *instrumente inconștiente și momente* ale acestei activități *interne*, în care *formele particulare dispar*, în timp ce spiritul în sine și pentru sine se pregătește să treacă la nivelul său imediat superior” (s.n.)⁸. Voința umană are un rol în acest proces obiectiv, dar acest rol nu privește decât momentul *subiectiv*, ea rămânând doar voință *particulară*. Iar „voința subiectivă nu este voință liberă”⁹. De aceea, pentru acest tip de teorie juridică, contractul, chiar dacă este «social», nu poate fi fundament al dreptului. „Contractul nu este încă voința universală; el semnifică doar apariția unei voințe comune”¹⁰. „Eroarea teoriilor individualiste ale secolului al XVIII-lea, cea a lui Kant despre familie și a lui Rousseau despre contractul social, a fost în mod precis că au definit superiorul” – voința substanțială a familiei și a statului – prin ceea ce nu este decât o slabă imagine, sau dacă vreți un presentiment fenomenal: contractul. Încă odată trebuie spus că oamenii nu fac contracte între ei pentru că au nevoie, ci contractul este un moment necesar al dezvoltării libertății; el traduce, ca instituție, o *exigență ineluctabilă*” (s.n.)¹². Doar instituționalizarea obiectivă creează spiritul inter-uman, adică *întregul* social, care nu se rezumă doar la o simplă comunitate. Spiritul uman și, deci, voința, se eliberează doar când devin obiective. Dreptul este această obiectivare. El este „existența voinței libere”, adică a *voinței obiective*, nu a *voinței comune*. Această voință se traduce, din punctul de

⁸ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, tradusă de noi după traducerea franceză, Paris, Aubier-Montaigne, 1939, pp. 366-367.

⁹ *Idem*, p. 72.

¹⁰ Nota lui J. Hyppolite la traducerea în franceză de către André Kaan a lucrării G.W.F. Hegel, *Principe de la philosophie du droit*, Gallimard, Paris, 1940, p. 21.

¹¹ Este vorba de momentul imediat superior în dezvoltarea spiritului, nu de o superioritate valorică (n.n.).

¹² *Ibidem*.

vedere al individului, în faptul că el este subiect al dreptului, adică în același timp actor și supus.

Esențial, pentru acest tip de filosofie juridică, este când și cum omul «zoologic» se transformă în subiect. Pentru idealisti, transformarea instinctului în gândire și voință, apoi progresul acestora, creează subiectul care poate să devină subiect de drept. Unghiul de vedere este «intern» (este vorba de o schimbare spirituală a omului), dar nu este «subiectiv», ci rămâne «obiectiv». Instituționalizarea dreptului este rezultatul acestei transformări a mentalului omului. Astfel Hegel scria:

„[...] Barbarii sunt cârmuiți de instincte, de moravuri, de sentimente, dar ei nu au conștiință de aceasta. Prin faptul că dreptul *se instituie* și că el *este cunoscut*, se înlătură tot accidentul simțirii, al opiniei subiective, forma răzbunării, a milei, a egoismului, și numai astfel își dobândește dreptul determinația adevărată și ajunge la cinstea care i se cuvine. Numai trecând prin disciplina înțelegerii, el devine capabil de universalitate” (s.n.)¹³. Omul «zoologic» devine «subiect» pentru că poate *cunoaște*. Dreptul este rezultatul acestei treceri de la instinct la cunoaștere. Nu este vorba, așadar, de o simplă satisfacere în comun a trebuințelor, care poate fi făcută și în starea de natură, ci de trecerea de la natură la cultură. „Relația reciprocă a trebuințelor și muncii care le satisface se reflectă asupra ei însăși – scria Hegel – mai întâi de toate și în general, în personalitatea infinită, în dreptul abstract. Dar este sfera relativului însăși, *cultura*, cea care dă existența dreptului. Atunci el este ceva cunoscut, recunoscut și voit în mod universal, și căpătă *realitate obiectivă* și *validitate* prin intermediul acestei cunoașteri și acestei voințe” (s.n.)¹⁴.

Ceea ce este important din unghiul de vedere al acestui studiu nu este dacă Hegel sau idealistii în general au dreptate, ci cum poate fi utilizată ideea lor centrală pentru a crea și aplica dreptul în mod just, lucru care, din punctul nostru de vedere, presupune utilizarea sa pentru a construi o relație aparte între întregul social și indivizii care sunt integrați în acea societate. Nu vom face, deci, o critică a filosofiei idealiste sau a celei hegeliene a dreptului, ci vom încerca să extragem câteva consecințe care ni se par decisive din analiza acestora. Centrarea dreptului *în același timp pe subiect și pe cultură* creează câteva consecințe decisive. Prima este că dreptul nu este drept decât dacă privește subiectul dintr-un unghi de vedere universal, și nu ca pe un subiect care își satisface trebuințele prin intermediul vieții în comun. Din acest unghi de vedere, ca subiecți de drept, ca persoane, „toți oamenii sunt identici. Omul are deci valoare fiindcă el este om, nu fiindcă este

¹³ G.W.F. Hegel, *Principiile filozofiei dreptului sau Elemente de drept natural și de știință a statului* (traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru a ediției germane Berlin, 1854), București, Editura Academiei R.S. România, 1969, §211, Adaus, p. 241.

¹⁴ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, §209. Nu am urmat traducerea din ediția românească, ci am folosit o traducere în franceză pentru a o reformula (Principe de la philosophie du droit, traduit de l'allemand par André Kaan, Gallimard, Paris, 1940). Același lucru este valabil pentru cele mai multe dintre citările din Hegel. De aceea nu vom mai indica pagina din ediția în limba română.

iudeu, catolic, protestant, german, italian etc.”¹⁵. Dar această universalizare a subiectului nu înseamnă o identitate a sistemelor juridice ale diferitelor culturi, ci dimpotrivă. Universalizarea este o eroare dacă este concepută ca *generalizare* a unui sistem juridic particular. „Ea nu este greșită – scria Hegel – decât atunci când se cristalizează sub forma cosmopolitismului, pentru a se opune vieții concrete [...]”¹⁶. Particularizarea dreptului în raport de cultura concretă a unei comunități, *pluralismul*, este astfel consubstanțial universalizării subiectului de drept. Toți oamenii au drepturi pentru că sunt oameni, dar dreptul fiecărui grup cultural este (și trebuie să rămână) diferit de al celorlalte. Egalitatea și pluralismul se susțin reciproc. Este ceea ce, pentru noi, reprezintă una dintre caracteristicile centrale ale dreptului valid.

A doua consecință decisivă este că dreptul pozitiv este un drept limitat. „Doar dreptul spiritului lumii – scrie Hegel – este absolut și fără limite”¹⁷. Dreptul pozitiv este transpunerea limitată a acestui drept, prin legea creată de oameni, «pusă». „Cum realitatea pozitivă ține de existența concretă, în care poate interveni capriciul voinței arbitrare și al altor particularități, se poate întâmpla ca legea să fie *în conținutul său* diferită de ceea ce este drept în sine” (s.n.)¹⁸. Dar aceasta nu înseamnă că ceea ce este drept în sine este *obligatoriu*, ci, dimpotrivă, „nu are obligativitate ca drept decât ceea ce este pus ca lege”¹⁹. Însă legea își „extrage validitatea și realitatea obiectivă prin intermediul acestei cunoașteri și acestei voințe universale”²⁰. *Limitarea* dreptului pozitiv se transpune, deci, în distingerea validității legii de conținutul legii, ceea ce este de asemenea fundamental pentru teoria pe care încercăm să o dezvoltăm aici. Doar o lege validă este lege și are realitate obiectivă, dar, chiar validă fiind, legea poate avea un conținut arbitrar. „Astfel, ideea de legislație nu semnifică doar că ceva este exprimat ca regulă de conduită valabilă pentru toți; esența sa intimă este, înainte de aceasta, cea a recunoașterii conținutului său ca fiind precizarea universalității”²¹.

Dreptul pozitiv este, astfel, prin natură un drept limitat, iar „știința juridică pozitivă este, din acest punct de vedere, o știință istorică, ce are drept principiu autoritatea”²². Dreptul pozitiv, ceea ce este legal, este propriu-zis delimitarea, prin cunoaștere, a „ceea ce ține de domeniul dreptului”²³. Dreptul pozitiv este o limitare a dreptului. „Aspectul moralei subiective și comandamentele morale, care nu privesc voința decât în subiectivitatea și individualitatea sa, nu pot fi obiect al legislației

¹⁵ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, §209.

¹⁶ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, §209.

¹⁷ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, *op. cit.*, p. 78.

¹⁸ G.W.F. Hegel, *Principiile...*, §212.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ G.W.F. Hegel, *Principiile...*, §209.

²¹ *Idem*, §211.

²² *Idem*, §212.

²³ *Ibidem*.

pozitive”²⁴. Voința autorității nu este astfel concepută ca superioară valoric voinței individuale, ci doar ca obiectivă, adică reprezentând faza următoare a evoluției spiritului. Ideea este, din punctul nostru de vedere, fundamentală, pentru că (de)limitarea dreptului nu este făcută prin intermediul unei voințe superioare individului, ci printr-o voință neutră față de toate aspectele care caracterizează voințele individuale și *de aceea* obiectivă.

A treia idee fundamentală pentru nevoile argumentării studiului de față este că voința comună nu este obiectivă. Dreptul se bazează pe voința obiectivă, neutră, nu pe voința comună. Ideea că binele *comun* stă la baza dreptului «pus», adică valid ca lege, este străină acestui tip de înțelegere. Binele comun nu poate fundamenta decât drepturi abstracte, adică subiective, nu obiective. Dreptul obiectiv nu este rezultanta voințelor individuale. Aceasta înseamnă că regula majorității nu creează dreptul obiectiv. Pentru ca o regulă creată de o majoritate să facă parte din dreptul obiectiv mai trebuie să îi fie adăugat ceva, care țină de evoluția obiectivă a ideilor, de întregul sistem al spiritualității umane. Acest sistem, privit din unghiul de vedere al justiției, este dreptul. *Integrarea unei reguli în dreptul văzut ca sistem* este cea care îi asigură obiectivitatea. Așa că voința comună trebuie să fie conformă unor norme pe care nu le poate atinge, pentru ca din exprimarea sa să rezulte un drept obiectiv. Dreptul cuprinde mai mult decât reguli de conduită; el cuprinde norme care nu sunt norme de comportament. Aceste norme universale rămân fixe dacă „sunt conceptibile și pot fi prezentate independent de aplicarea lor”²⁵. Ele sunt cele care rezolvă antinomia dintre cerința ca „volumul legilor să formeze un tot închis și desăvârșit” și „nevoia continuă de noi reguli juridice”²⁶.

Pe de altă parte, legarea dreptului de cunoaștere face ca doar dreptul care are în sine calitățile necesare pentru a putea fi cunoscut să fie cu adevărat drept. „Obligația supunerii față de lege implică [...] necesitatea ca legile să poată fi cunoscute de către toți”.

Și Hegel adaugă²⁷: „Dreptul privește libertatea, ceea ce are omul mai divin și mai sfânt în el; de aceea, omul trebuie să cunoască ceea ce urmează să devină pentru el o obligație”. Tot din raporturile intrinseci ale dreptului și cunoașterii rezultă și faptul că dreptul trebuie să fie simplu: „ceea ce se poate aștepta de la un cod public sunt reguli generale simple”²⁸. Aceasta nu înseamnă însă perfecte, căci „natura obiectelor finite, cum este dreptul [...]” este de a fi „o aproximare perpetuă”²⁹. Perfectibilitatea asigură faptul că raționamentul juridic nu impune obligații din vanitate. A fi idealist în drept nu înseamnă să pretinzi că legile pot atinge

²⁴ *Idem*, §213.

²⁵ *Idem*, p. § 216.

²⁶ *Idem*, p. § 216.

²⁷ Vezi Adaus la §215 în ediția românească citată mai sus p. 246 (am remaniat ușor exprimarea).

²⁸ *Idem*, §216.

²⁹ *Ibidem*.

perfecțiunea, ci să fii adeptul ideii de bun simț că «Cel mai mare dușman al binelui este mai binele»³⁰.

O altă idee importantă este că dreptul nu este fundamentat pe morală, ci morala este un moment al evoluției spiritului către obiectivitate (deci către drept), fără a ajunge la ea. Morala este «depășită» în drept, nu este «fundament» al acestuia. Depășirea nu înseamnă însă trecerea într-o fază de evoluție care impune o obligativitate mai accentuată, ci este dată, dimpotrivă, de faptul că dreptul nu are caracterul absolut al moralei. De aceea, Hegel scria: „În moralitate, [...] [omul] se știe pe sine ca absolut și se determină ca absolut”³¹, în timp ce dreptul capătă existență, cum am văzut, printr-o cultură, care este relativă. Obligația morală impune o conduită prin raportare la ceva *substanțial* pentru subiect, prin raportare la ceva *în sine universal*, „în timp ce dreptul este, dimpotrivă, în genere existența în fapt a acestui ceva substanțial și, prin aceasta, aspectul particular al acestei universalități și al libertății mele particulare”³². Subiectul juridic nu este nici absolut liber, ca cel care satisface prin natura sa cerințele moralei, nici supus unor obligații absolute, cum sunt cele morale. Obligația juridică nu este neapărat de natura «totul-sau-nimic», ci comportă grade. Cel mai bine acest lucru se vede în modul obligativității principiilor juridice, cum am arătat cu altă ocazie³³.

B. Viziunea deterministă materialistă asupra cauzei dreptului – K. Marx

Într-o a doua variantă de înțelegere a trecerii de la natură la societate, evoluția obiectivă care duce la apariția dreptului este legată de dezvoltarea «materială» a unor forțe situate «în spatele» oamenilor și care pun în mișcare procesul de creare și dezvoltare a societății. Pentru materialişti, esențial este când anumite relații interumane obiective transformă o adunare de indivizi într-o societate, când și cum această societate devine capabilă și este împinsă cu necesitate către crearea unui sistem juridic ca sistem de reguli distinct de restul regulilor sociale. Pentru ei, dreptul este rezultatul progresului forțelor de producție, al piețelor, al schimbului de bunuri, al progresului legăturilor sociale, al organizării de clasă etc. Un rezultat istoric, ca și în cazul idealismului juridic analizat mai sus. Exponentul cel mai pregnant al acestei grupe de teorii este marxismul. Ne vom referi doar la Marx, avertizând, încă odată, cititorul că aceasta reprezintă o simplificare pe care ne-o permitem doar având în vedere natura lucrării de față. Ca și în cazul lui Hegel, nu ne interesează o critică a filosofiei marxiste, nici o expunere sistemică a acesteia, ci doar anumite aspecte care ne vor ajuta să conturăm o teorie proprie.

³⁰ *Ibidem*. Zicala este în textul Hegelian în franceză.

³¹ *Idem*, §107, Adaus, în ediția românească, p. 133.

³² *Idem*, §261.

³³ M.C. Dănișor, D.C. Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Universul Juridic, București, 2023.

Marx pornește în studiul domeniului juridic de la critica filosofiei hegeliene a dreptului³⁴. Prima critică este adresată esenței însăși a idealismului hegelian: faptul că el face din Idee *subiect*. La Hegel, susține Marx, „Ideea se transformă în subiect de sine stătător, iar raportul *real* dintre familie și societatea civilă, pe de o parte, și stat, pe de altă parte, este considerat ca activitate a lor *internă imaginară*. În realitate, familia și societatea civilă constituie premisele statului, căci tocmai ele sunt propriu-zis active; în gândirea speculativă însă toate acestea sunt răsturnate cu capul în jos. Dar în timp ce ideea se transformă în subiect de sine stătător, subiectele reale [...] devin momente obiective [...] ale *ideii nereale*”³⁵. Hegel construiește „o poveste dublă: una ezoterică și una exoterică. Conținutul se află în partea exoterică. Interesul celei ezoterice este de a regăsi în stat istoria noțiunii logice. În realitate însă, dezvoltarea se regăsește pe latura exoterică”³⁶, pe latura conținutului, nu a formei logice. De aceea, pentru Marx, dezvoltarea are ca forță motrice familia și societatea civilă. „Familia și societatea civilă se transformă ele însele în stat”³⁷. Din acest punct de vedere, prin opoziție față de idealismul formal hegelian, marxismul este *materialist*. Dar trebuie subliniat că pentru Marx doar familia este „naturală”, societatea civilă este „artificială”³⁸. Marx nu este *materialist* decât prin opoziție. El nu caută decât să readucă filosofia politică la «realitate». Pentru aceasta, el încearcă să revină, prin depășirea idealismului hegelian (în care „substanța mistică devine [...] subiect real, iar subiectul real apare ca altceva, ca un moment al substanței mistice”³⁹), la subiectul «real».

A doua idee a filosofiei hegeliene pe care o atacă Marx este, cu necesitate în aceste condiții, cea de subiect și, derivat necesar al acesteia, cea de cetățean. Marx consideră că trecerea de la omul animalic la subiect se face abia în epoca modernă. „Evul mediu este – scrie el – *perioada animală* a istoriei omenirii, el este zoologia acesteia”⁴⁰. „Progresul istoric a dus la transformarea *stărilor politice* în stări *sociale*”, proces care „a avut loc în *monarhia absolută*”. Dar „abia revoluția franceză a desăvârșit procesul de transformare a stărilor *politice* în stări *sociale* sau, cu alte cuvinte, a făcut din *deosebiri de stare* ale societății civile deosebiri exclusiv *sociale*, deosebiri ale vieții private, lipsite de importanță pentru societatea politică.

³⁴ K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, Text scris în vara anului 1843, Publicat pentru prima oară în limba germană, după manuscrisul original, de către Institutul Marx-Engels, Moscova, 1927. Eu am să reproduc pasajele citate din traducerea în limba română: Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, vol. I, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957. Traducerea a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii de Stat pentru Literatură Politică după originalul în limba germană apărut la Editura „Dietz”, Berlin, 1956, completată cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de Stat pentru Literatură Politică, Moscova, 1955.

³⁵ *Idem*, p. 230.

³⁶ *Idem*, p. 230.

³⁷ *Idem*, p. 231.

³⁸ *Idem*, p. 231.

³⁹ *Idem*, p. 249.

⁴⁰ *Idem*, p. 314.

Prin aceasta a fost desăvârșit procesul separării vieții politice de societatea civilă⁴¹. Această separație a socialului și politicului este, după Marx, cauza istorică a apariției dreptului, cel puțin dacă el este considerat în mod necesar ca un «sistem» de reguli diferit de regulile sociale în general. Dreptul apare, potrivit lui Marx, doar în epoca modernă.

Dar separarea politicului de social este, în opinia lui Marx, o greșeală *în oglindă* față de cea comisă în epoca medievală, pentru că ea are ca efect o dedublare a subiectului și o înstrăinare a lui de realitatea sa. „Vremea noastră, *civilizația*, [...] separă de om – ca ceva exterior, material – ființa lui *concretă*. Ea nu consideră conținutul omului drept realitatea lui adevărată”⁴². Omul real nu există decât în sfera privată, în timp ce în sfera publică, politică, nu există niciun om real, ci doar cetățenii, oamenii *formalizați*. „Separația societății civile de statul politic apare în mod necesar ca separația cetățeanului *politic*, a cetățeanului statului [...] de propria și reala sa realitate empirică, căci [...] el este *cu totul altă ființă*, care *diferă* de realitatea sa, care se distinge de ea și îi este opusă”⁴³. Problema fundamentală a epocii moderne este, în optica lui Marx, tocmai această *cerință absurdă* ca omul *să se dezică de determinările lui concrete, reale*, când se ocupă de treburile *publice*, când se manifestă ca *cetățean*. Marx precede, și fundamentează, astfel, critica comunitaristă a modernității politice, care se vrea post-modernă. Aceasta constă în a afirma că este *imposibil* ca omul să își lase convingerile intime, private, interesele și afiliierile comunitare la ușa politicului, pentru a deveni o ființă dezincarnată, care decide în abstract, privind numai către interesul și binele general. Potrivit lui Marx, această cerință absurdă provine din ideea nerealistă a lui Hegel și a adepților ideilor sale că subiectul real este *Ideea* și că omul privit din punct de vedere politic trebuie să fie o concretizare a acesteia. Doar pentru că toată istoria este metamorfozată de idealism în dezvoltarea *logică* a unei *Idei*, care devine singurul subiect real, omului i se cere „să iasă din cadrul realității sale civile, să facă abstracție de ea, să se retragă din toată această organizație în individualitatea sa”⁴⁴. Societatea politică modernă este absurdă, potrivit lui Marx, pentru că este o societate bazată exclusiv pe *individul desprins de existența sa reală*, pentru că existența omului „ca cetățean al statului este o existență situată în afara oricărei *comunități* căreia el îi aparține în realitate”⁴⁵. Aceasta este, după părerea noastră, o idee fundamentală.

Legislația, care, ca și orânduirea de stat, nu este în esență „decât un sistem de mijlocire”⁴⁶ între general și particular, nu poate exista valid decât dacă exprimă această mijlocire între stat și comunitate, între individul abstract, cetățeanul, și

⁴¹ *Idem*, p. 312.

⁴² *Idem*, p. 314.

⁴³ *Idem*, p. 310.

⁴⁴ *Idem*, p. 309.

⁴⁵ *Idem*, p. 309.

⁴⁶ Hegel, *Principiile...*, §300, Adaos.

individul concret, atașat grupurilor de afiliere primară, care sunt «naturale», între interesul general, care pentru omul concret nu poate apărea decât ca abstract, și interesul individual, care nu poate fi conceput de către structurile sociale decât ca abstract. De aceea, pentru Marx egalitatea juridică modernă apare doar ca nediscriminare, ca egalitate a cetățenilor în fața legii, și este doar o egalitate formală, *ireală*. Pentru a deveni *reală*, ea trebuie să depășească formalismul, luând în calcul comunitatea. Marx este astfel precursorul ideii că egalitatea juridică nu este validă decât dacă cuprinde în ea însăși diferența în funcție de criteriile care interzic discriminarea, o idee care, din punctul nostru de vedere, este decisivă pentru conturarea unei teorii coerente a dreptului.

Pentru Marx, *statul* există propriu-zis doar în epoca modernă. El apare doar când societatea *politică* este riguros separată de societatea *civilă*. Pentru el, această fază a evoluției sociale trebuie depășită, pentru că omul trebuie să își recapete unitatea, iar pentru aceasta trebuie suprimat dualismul societate politică/societate civilă. Procesul de separare a politicului de social a dus la crearea unei forme de democrație, dar care este situată doar pe latura formală a existenței umane, pe latura politică, cea care pretinde omului să se dezică de tot ceea ce îl caracterizează pentru a deveni cetățean și, de aceea, este o democrație limitată. Marx crede, el spune că în continuarea francezilor moderni, că „în democrația adevărată *statul politic dispare*”⁴⁷. Democrația trebuie să devină, ca și subiectul și egalitatea, «reală» și, din acest unghi de vedere (adică prin opoziție față de democrația bazată pe formă), «materială», căci „statul material nu are caracter politic”⁴⁸, deoarece „conținutul statului se află în afara acestor forme de orânduire politică”⁴⁹. Statul, *ca formă politică*, trebuie să dispară.

Problema modului progresului dreptului este indisolubil legată de această necesitate a dispariției statului politic. Ideea de cauză a dreptului se deplasează acum de la istorie către teleologie. Întrebarea este acum «de ce trebuie să subziste dreptul?». Cum el apare ca rezultat al desprinderii statului politic de societatea civilă, nu poate subzista decât atâta vreme cât subzistă această separare și pentru a o întreține. Problema modului în care dreptul progresează este rezolvată, ca și cea a evoluției statului, prin încercarea de a suprima dualismele. Este vorba de cel între orânduirea de stat și puterea legislativă, pe de o parte, și cel între legiferare și aplicarea dreptului, pe de altă parte. Marx unește astfel problema cauzei finale a dreptului cu ideea sursei normativității, adică cu răspunsul la întrebarea «Unde este situată sursa dreptului în cadrul organizării sociale?». Răspunsul modern tipic la aceste probleme este că dreptul este o creație a statului și că în cadrul statului puterea legislativă este cea care îl creează. Aceste două idei sunt ținta criticii marxiste.

⁴⁷ Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului...*, op. cit., p. 257.

⁴⁸ *Idem*, p. 258.

⁴⁹ *Idem*, p. 258.

Primul dualism pe care Marx încearcă să îl depășească va fi deci cel între orânduirea de stat și puterea legislativă, pe care îl rezumă astfel: [Pe de o parte], „*puterea legislativă* este puterea care trebuie să organizeze generalul. [...] Ea este mai presus de orânduirea de stat”, în sensul că „orânduirea de stat nu s-a făcut ea singură. [...] Trebuie să existe sau trebuie să fi existat o putere legislativă *înaintea* orânduirii de stat și *în afara* orânduirii de stat”. „Dar, pe de altă parte, puterea legislativă este o putere instituită potrivit orânduirii de stat. Ea este deci subordonată orânduirii de stat. Orânduirea de stat este *lege* pentru puterea legislativă”⁵⁰.

Pentru a rezolva această contradicție, Hegel adoptase ideea unei dezvoltări organice, treptate: acționând treptat în cadrul orânduirii de stat existente, puterea legislativă ajunge la un moment dat să schimbe orânduirea de stat. Marx consideră că, în primul rând, „categoria trecerii *treptate* [este] eronată din punct de vedere istoric și, în al doilea rând, [că] ea nu explică nimic”⁵¹. El crede că dezvoltarea dreptului se face prin suprimarea revoluționară a unei orânduirii de stat pentru a impune o altă orânduire de stat și, în ultima fază, prin suprimarea oricărei orânduirii de stat. Revoluția nu este însă *reală* decât dacă este *permanentă*, adică dacă „progresul însuși este orânduirea de stat”⁵². Dreptul nu progresează decât prin revoluție, dar această revoluție nu este, în optica marxistă, un eveniment istoric, ci un *principiu de existență*, o cauză eficientă. În acest sens, ea este „permanentă”. Dreptul nu există în mod legitim decât pentru că (și atât timp cât) *se revoluționează*. Pentru a putea revoluționa permanent orânduirea de stat (care „nu este altceva decât o acomodare între statul politic și statul nepolitic”, constituită din „determinările generale, determinările fundamentale ale voinței raționale”⁵³), trebuie ca această revoluționare să fie „o chestiune de cunoaștere, și nu de voință”⁵⁴, căci „voința unui popor poate tot atât de puțin să treacă peste legile rațiunii ca și voința unui individ”⁵⁵. De aceea, „puterea legislativă nu creează legea; ea nu face decât să o descopere și să o formuleze”⁵⁶. Teza dezvoltării revoluționare a dreptului este astfel împăcată de Marx cu un fel aparte de jusnaturalism. Dreptul statal este o descoperire și o formulare a legilor obiective ale progresului social. Cum societatea nu este «dată» odată pentru totdeauna, dreptul trebuie să refacă permanent descoperirea progresului social. El trebuie să se revoluționeze permanent, urmând astfel schimbările sociale. Determinismul marxist nu face astfel vreo restaurare a subiectului real. Subiectul real era pierdut de Hegel în procesul obiectiv al dezvoltării. Ideii, în timp ce la Marx este pierdut în procesul obiectiv al progresului social.

⁵⁰ *Idem*, p. 284.

⁵¹ *Idem*, p. 286.

⁵² *Idem*, p. 286.

⁵³ *Idem*, p. 287.

⁵⁴ *Idem*, p. 287.

⁵⁵ *Idem*, pp. 287-288.

⁵⁶ *Idem*, p. 288.

Mecanismul este în fond același: Marx, ca și Hegel, transformă în subiect o realitate obiectivă, realitatea socială. Puțin importă că omul se pierde pe sine în abstracția ideii sau în aparenta materialitate a progresului social. El rămâne pierdut. Dar ceea ce merită reținut din punctul de vedere al acestui studiu din critica filosofiei hegeliene a dreptului făcută de Marx este că dreptul este o refacere revoluționară permanentă a raporturilor dintre politic și social, dintre cetățean și omul situat etc. Prin intermediul acestei revoluționări permanente, el trebuie, în optica marxistă, să fie resorbit în social, în procesele economico-sociale, pentru ca, atunci când unitatea existenței sociale este refăcută, să dispară ca sistem de norme distinct de regulile sociale. Când nu mai este cazul să revoluționeze raporturile dintre acestea, când politicul este resorbit în social, el nu mai are motive să existe. Existența dreptului ca sistem de reguli distinct în cadrul mai general al regulilor sociale nu este o necesitate ineluctabilă, ci doar o fază de evoluție care trebuie depășită.

Problema raporturilor dintre legiferare și executare este o altă „ciocnire” pe care Marx consideră că Hegel nu a reușit să o rezolve. Este o problemă pe care nicio filosofie juridică nu poate să o ignore. Ea este, de regulă, formulată astfel: «Dreptul își extrage obligativitatea din prescrierea de către un legiuitor a comportamentului sau doar aplicarea sa efectivă îl face obligatoriu? Unde este situată validarea normelor juridice, în sus, în voința legiuitorului, sau în jos, în voința celor care îl aplică?». Marx încearcă să iasă din aceste dihotomii prin eliminarea dualismului. Pentru aceasta, el trebuie să considere că obligativitatea dreptului nu rezultă din voință: nici din cea a legiuitorului, nici din cea a destinatarilor regulii, indiferent că ei sunt considerați indivizii care se conformează ordinului sau utilizează abilitatea dată de normă ori organele de aplicare care îi silesc să se conformeze. Obligativitatea dreptului rezultă din faptul că el este un act de cunoaștere, o expresie juridică a adevărului. De aceea, Marx afirma că „legea nu este scutită de obligația de a spune adevărul. Ea are această obligație îndoit, căci ea *este expresia generală și autentică a naturii lucrurilor*. De aceea natura juridică a lucrurilor nu se poate orienta după lege, ci, dimpotrivă, *legea trebuie să se orienteze după natura juridică a lucrurilor*. (s.n.)”⁵⁷. În operele de maturitate ale lui Marx această cunoaștere a naturii a lucrurilor (sociale) este situată pe planul economiei, schimbului și muncii. Ceea ce importă aici este că problema raporturilor potențial conflictuale dintre crearea dreptului și aplicarea lui nu poate fi rezolvată decât dacă dreptul este considerat un fapt de cunoaștere, nu de voință. Este ceea ce dreptul actual tinde din ce în ce mai mult să facă, de exemplu prin instituirea autorităților autonome de reglementare. Aceste autorități, care sunt administrații, deci organe de aplicare, au și o funcție

⁵⁷ K. Marx, *Dezbaterile celei de-a 6-a diete renane, Articolul al treilea, Dezbaterile asupra legii cu privire la furtul de lemne*, Gazeta renană nr. 298 din 25 octombrie 1842, tradus în română în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. I, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957, pp. 124-125.

de reglementare (sau de reglare), deci de creare a dreptului, dar această creare nu este un act de voință, ci este *obiectivă*, pentru că nu exprimă voința politică, ci legile obiective ale domeniului social reglat, prin intermediul unor experți care sunt abilitați de pregătirea lor științifică să le cunoască. Abilitarea de a crea norma este dată de cunoaștere. Această abilitare face norma validă. Autoritățile doar formulează, adică trec în domeniul formal un conținut al regulilor care este situat în realitatea economiei, a schimbului sau a muncii, iar conținutul mijloacelor formale, juridice, care par doar raporturi ale voințelor, „este dat de raportul economic însuși”⁵⁸, este obiectiv.

III. Problema cauzei dreptului în concepția pozitivistă nomo-centrică

Înțelegerea nomo-centrică (de la grecescul *nomos* – normă) a sistemelor juridice presupune că regulile juridice *normative* sunt considerate ca *existând în sine*. Ele nu au, în această optică, o cauză exterioară, ci sunt cauză de sine. În acest sens particular, ele pot fi numite reguli «naturale». Nu este vorba, așadar, de maniera în care Kelsen înțelegea sistemul juridic. La Kelsen, fiecare normă își are sursa într-o altă normă, până la norma fundamentală, care, neputând să se mai bazeze pe o normă superioară ei, este *postulată* ca normă, dar își are sursa «reală» în afara ordinii juridice. În schimb, nomocentrismul presupune existența în societate a două categorii de reguli: *normative* și *constructive*⁵⁹. Regulile *normative* nu sunt nici transpunerea juridică a unor presupuse principii metafizice existente deasupra sau înaintea socialului, nici o creație propriu-zisă a grupurilor sociale, nici creația statului. În acest sens, Duguit afirma: „Eu persist să cred că existența unei reguli care se impune tuturor, guvernanti și guvernați, stat și supuși, se poate concepe fără să fie nevoie să o atașăm unui principiu superior de ordin metafizic”⁶⁰. Imperativitatea acestor reguli normative provine din faptul că ele sunt „statutul social care îi leagă pe toți indivizii membri ai grupului”, că ele sunt „condiția însăși a menținerii vieții sociale”⁶¹. Oamenii nu le creează printr-o manifestare de voință. Nu este vorba, deci, de o voință sau de *unele* voințe care se impun altora, ci de aderarea necondiționată la regulile care trebuie să existe pentru ca societatea să poată exista. Regulile *constructive* sau *tehnice* sunt cele care „sunt stabilite pentru a asigura, în măsura posibilului, respectul și aplicarea regulilor de drept normative”⁶².

⁵⁸ K. Marx, *Capitalul*, Vol. I, Cartea I, Capitolul doi, «Despre schimb».

⁵⁹ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 2e édition, E. de Boccard, Paris, 1921, Tome I – La règle de droit – Le problème de l'Etat, Chap. premier, §7 Les règles de droit normatives et les règles de droit constructives ou techniques, pp. 36-46.

⁶⁰ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 2e édition, E. de Boccard, Paris, 1921, Tome I – La règle de droit – Le problème de l'Etat, p. 35.

⁶¹ *Idem*, p. 38.

⁶² *Ibidem*.

Regula de drept normativă este «naturală», nu pentru că provine din natura lucrurilor sau din natura umană, ci în sensul că „nu există viață socială civilizată posibilă dacă nu o admitem”⁶³, în timp ce regulile juridice constructive sau tehnice există doar prin raportare și pentru regulile juridice normative. Statul, grupurile, societatea etc. nu creează regulile normative, ci doar pe cele constructive sau tehnice. De fapt, doar regulile normative sunt propriu-zis juridice, celelalte, cele constructive, nu fac decât să organizeze reacția socială pentru a aplica, în diverse moduri, regulile normative; ele nu creează nicio regulă care *normează*, nu sunt propriu-zis *juridice*.

Din punctul de vedere al cauzei regulilor juridice, concluzia acestei serii de raționamente nu poate fi decât că normele juridice, regulile *normative*, se întemeiază pe ele însele. Duguit, descrie foarte bine aceste idei. Vom cita un pasaj mai amplu, pentru a nu altera argumentația autorului: „Pentru a-mi face înțeleasă concepția, este suficient să dau un exemplu foarte simplu. Regula: «Nu vei uide un alt om, cu excepția situației în care ești atacat de acesta» este *prin ea însăși* o regulă *de drept* (s.n.), o normă juridică care se impune tuturor oamenilor care trăiesc în societate. Ea nu este doar o regulă morală; este, de asemenea, o regulă de drept. Și este o regulă de drept nu pentru că există un principiu superior, un principiu etern de drept natural care obligă fiecare om să respecte viața seamănului său, ci pentru că există o regulă care a penetrat conștiințele oamenilor care trăiesc în același grup social, care presupune că însăși condițiile vieții sociale cer respectarea de către fiecare a vieții celorlalți. Regula care interzice homicidul a devenit o regulă de drept din momentul în care s-a înțeles că elementele forței sociale trebuie să fie puse în mișcare de o manieră permanentă pentru a sancționa această regulă. Această interdicere a homicidului a fost reglată de drept cu mult înainte de a fi formulată într-o lege pozitivă. Trebuie chiar mers mai departe și să spunem că cele mai multe coduri moderne nu o formulează deloc; ele o presupun, dar nu o edictază în mod formal. Ele conțin doar dispoziții, mai mult sau mai puțin riguroase, mai mult sau mai puțin complicate, pentru a o sancționa. Am putea spune același lucru despre cea mai mare parte a infracțiunilor pedepsite prin legea pozitivă. Toate dispozițiile înscrise în codurile penal și de procedură penală sunt dispoziții tehnice sau constructive destinate să garanteze respectul normelor penale, prohibitive sau imperative. În legislațiile civile, se observă, mai întâi de toate, norme constructive, care creează și organizează tehnicile necesare pentru a pune în operă regulile normative, existente într-un număr mic, care determină obligațiile indivizilor în raporturile dintre ei. Dacă luăm ca exemplu Codul Napoleon, făcând abstracție de dreptul familiei, găsim în el trei norme juridice, nici una în plus: libertatea contractuală, respectul proprietății, obligația de reparare a prejudiciului cauzat

⁶³ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 2e édition, E. de Boccard, Paris, 1921, Tome I – La règle de droit – Le problème de l'Etat, p. 123.

altuia printr-o greșeală. Toate celelalte dispoziții sunt de ordin tehnic sau constructiv; ele își extrag forța obligatorie din cele trei reguli normative a căror realizare este scopul lor.”⁶⁴

IV. Problema cauzei dreptului în dogmatică juridică

Prin «dogmatică juridică» înțelegem⁶⁵ atitudinea juriștilor (practicieni, dar și teoreticieni) de a trata dreptul «pus» (de stat), legile în sens larg, așa cum preoții și teologii tratează textele sfinte ale religiei lor: fără să se gândească vreodată să le pună în discuție valoarea sau legitimitatea sursei. Dogmatica este, deci, o simplă *prezentare și interpretare* a dreptului în vigoare într-un anumit sistem juridic, de regulă «parcelat» în ramuri (care sunt, de multe ori, mai degrabă sfere de competență ale celor care fac interpretarea decât «teritorii» juridice autonome), care exclude vreo atitudine critică față de sistemul normelor, cu excepția interpretării («diferită» de alte interpretări dogmatice) rezultatului conflictului formal (de regulă logic) între norme. Prezentarea dreptului pozitiv este primul scop al dogmaticii juridice, deoarece singurele obiecte ale cunoașterii juridice sunt, pentru cei care îmbrățișează această atitudine, normele efectiv aplicabile într-un sistem juridic dat. Teoriile dogmatice se vor strădui, în consecință, să prezinte totalitatea normelor unei ramuri de drept într-o manieră sistemică și logică, ceea ce le conferă o funcție pedagogică incontestabilă. Interpretarea dreptului pozitiv este făcută de acest tip de teorie juridică doar pentru a obține o aplicare coerentă a normelor. De aceea, metoda predilectă utilizată de dogmatici va fi stabilirea legăturii intrinseci dintre legi și jurisprudența subsecventă lor. Sinteza prezentării și interpretării dogmatice a dreptului are ca rezultat realizarea „unui rezumat al dreptului în vigoare care să fie cât mai clar și comod”⁶⁶ cu puțință. Dogmatica juridică este pur descriptivă și pragmatică. Sarcina pe care ea și-o stabilește „constă [...] în a răspunde la întrebarea: care comportamente sunt prescrise (ordonate), interzise sau permise de normele dreptului în vigoare”⁶⁷. Ea nu se preocupă deloc de dreptul așa cum ar trebui să fie, ci doar de dreptul care este, rezumând juridicitatea la normele în vigoare, cele care pot fi observate ca niște fapte. Normele privilegiate imediat de dogmatici sunt cele care pot fi cel mai ușor observabile și care sunt cel mai facil de pus în aplicare: normele scrise, edictate de stat. Sursele alternative le stârnesc neîncrederea. Așadar, dogmatica se va orienta în mod inevitabil spre etatism, dar nu din vreo

⁶⁴ *Idem*, pp. 39-41.

⁶⁵ Dogmaticii juridice pot să îi fie date și sensuri mai largi (vezi Fr. Ost, M. van de Kerchove, *Jalons pour une théorie critique du droit*, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 1987).

⁶⁶ Alf Ross, « Tû-Tû », *Enquête* [En ligne], 7 | 1999, mis en ligne le 17 juillet 2013, consulté le 23 avril 2019. URL: <http://journals.openedition.org/enquete/1586> ; DOI: 10.4000/enquete.1586, p. 6.

⁶⁷ Krzysztof Pleszka, Tomasz Gizbert-Studnicki, *Le système du droit dans la dogmatique juridique*, în *Archives de philosophie du droit*, Tome 31 «Le système juridique», Paris, Sirey, 1986, p. 109.

convingere filosofico-politică, ci pentru că aparenta sa neutralitate promovează ideologia oficială, pentru că nu este o neutralitate *reflectată*, ci mai degrabă *indiferentă*.

Lipsa de spirit critic nu provine în cazul dogmaticii dintr-o atitudine filosofico-metodologică, ca în cazul normativismului kelsenian sau a teoriilor realiste, ci din eludarea problemelor fundamentale. De aceea, chiar dacă este preocupată de problema validității normelor, ea dă noțiunii de validitate un sens relativ. „Pentru ea, problema nu se pune în termenii de a ști care este diferența între toate normele valide în general și cele nevalide, ci doar cum recunoaștem normele valide în sânul unui sistem juridic dat”⁶⁸. Preocupările dogmaticii juridice pentru sistemul juridic sunt reziduale, căci normele creează sistemul, care se rezumă deci la un «ansamblu» al acestora. Pornind de la un astfel de postulat, dogmatica juridică observă textele și practicile bazându-se pe logică și lingvistică, ceea ce îi justifică în proprii ochi pretențiile «științifice». Deși rezultatele ei seamănă uneori cu cele ale teoriilor juridice pozitivistice, premisele sunt diferite. Evacuarea valorilor și a judecăților de valoare din drept și din știința despre el nu este în cazul dogmaticii o atitudine critică, ci rezultă din neînțelegerea valorii aplicării filosofiei în domeniul juridic. Pozitiviștii, chiar dacă postulează puritatea doctrinei juridice, sunt filosofi ai dreptului, în timp ce pentru dogmatici a fi filosof este o degradare a statutului de jurist.

Dogmatica se bazează, de regulă, pe absolutizarea a două prezumții relative: cea a raționalității legiuitorului și cea a neutralității ideologice a jurisprudenței. Raționalitatea legiuitorului este pentru dogmatica juridică „un principiu regulator suprem”⁶⁹, care asigură unitatea fundamentală a dreptului. Dogmatica juridică nu mai trebuie să se întrebe nimic despre fundamentele dreptului (și cu atât mai puțin să caute un fundament al acestuia în afara dreptului în vigoare), ori despre motivele raționalității sau iraționalității lui, căci ea translatează această sarcină legiuitorului: acesta știe ce face, de ce face și cum trebuie să facă. Este deci suficient pentru jurist, pentru a descoperi rațiunile dreptului, să caute sensul voinței legiuitorului. Din această «descoperire», rezultă o jurisprudență care nu poate fi bazată pe interpretări dependente de vreo ideologie juridică, pe considerente de principiu, cu necesitate vagi, deci puțin operaționale, sau care să fie prin ea însăși normativă, o jurisprudență care este derivată logic din lege, rațională *a priori*, ca și legiuitorul care o creează, și, de aceea, *neutră*. Pentru teoria juridică dogmatică, jurisprudența aceasta este «de încredere», spre deosebire de filosofie, care este întotdeauna suspectă de parțialitate. Interpretările doctrinare dogmatice vor urma deci cu sfințenie soluțiile jurisprudenței.

Pornind de la astfel de premise, este firesc ca dogmatica juridică să eludeze problema originii sau cauzei dreptului, pretinzând astfel că iasă din dihotomia voluntarism/determinism, pe care am analizat-o mai sus. Situată pe o poziție incertă

⁶⁸ *Idem*, p. 108.

⁶⁹ *Idem*, p. 100.

și între idealism și materialism, așa cum le-am schițat mai înainte, „jurisprudența dogmatică [...] nu pune deloc problema rațiunilor pentru care omul s-a transformat din individ zoologic în subiect juridic. Ea pleacă de la raportul juridic ca de la o formă câștigată, dată *a priori*”⁷⁰. De aceea, legătura dintre normă și raportul juridic concret este în dogmatica juridică prezentată, de regulă, într-o formă tautologică. De exemplu, dreptul civil este ansamblul normelor care reglementează raporturile juridice civile, iar raportul juridic concret este de drept civil pentru că este reglementat de o normă civilă.

Principala critică adresată acestui tip de eludare a problemei cauzei dreptului este că dreptul capătă pentru susținătorii ei o forță obligatorie absolută, căci logica internă a teoriei îi conduce la a accepta de o manieră a-critică autoritatea morală a oricărei ordini stabilite, indiferent de fundamentele sau finalitățile sale. A. Verdross califică această atitudine drept „conformism stupid, necondiționat”, și trage concluzia că dogmatica juridică nu se poate opune în mod eficient niciunui sistem politic, indiferent cât de abominabil ar fi⁷¹. Dogmatica juridică este cu necesitate etatistă.

V. Dreptul «apare» ca disponibilizare

A. Dreptul ca justificare a echilibrului între individual și colectiv

Teoriile descrise mai sus nu sunt, în ce privește necesitatea existenței dreptului, în fond, foarte diferite: toate afirmă că dreptul apare și există pentru a putea fi justificată instituirea și menținerea societății și în același timp pentru a justifica menținerea libertății individuale. Ceea ce este esențial este, cum am mai afirmat⁷², faptul că *dreptul este o justificare a raporturilor între individual și colectiv*. Pentru unele teorii și în anumite circumstanțe istorice, este mai importantă afirmarea întregului social, în forma diverselor ordini, a interesului general, a binelui comun, a securității colective, a solidarității etc., pentru alții și în alte circumstanțe istorice, este mai importantă afirmarea indivizilor, a libertății individuale, a interesului particular, a apărării drepturilor, a siguranței personale etc. Dar *nicio teorie nu poate anula trecerea permanentă de la individual la colectiv și invers*, indiferent cât de individualistă sau, dimpotrivă, colectivistă ar fi. Întotdeauna trebuie *justificat* un anumit tip de raport (causal sau de altă natură) între aceste două realități. Dacă facem abstracție de variantele pe care teoriile juridice le oferă pentru a descrie

⁷⁰ E.B. Pashukanis, *La théorie générale du droit et le marxisme*, Paris, Etudes et Documentation internationales, 1970, citat din Ch. Grzegorzcyk, Fr. Michaut, M. Troper (dir.), *Le positivisme juridique*, L.G.D.J., Paris, Story scientia, Bruxelles, 1992, p. 115.

⁷¹ Pentru critica acestei viziuni asupra pozitivismului dogmatic, vezi A. Ross, *Validity and the Conflict between Legal Positivism and Natural Law*, în *Revista Juridica de Buenos Aires*, 1961, IV, pp. 46-93; un extras în limba franceză este publicat în *Le positivisme juridique*, *op. cit.*, pp. 441-443 și pp. 204-206.

⁷² M.C. Dănișor, D.C. Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Universul Juridic, București, 2023.

raportul just dintre om și societate, ceea ce rămâne este că dreptul trebuie să «facă» întotdeauna trecerea între aceste două realități, că această *justificare a existenței deodată a individului și societății* este cauza istorică, motivul și forma necesară a existenței sale.

Dreptul este deci un sistem de reguli, de principii, de operațiuni, de instituții, care apare *deodată* cu societatea. Dreptul nu rezultă din vreo «trecere» de la nejuridic către juridic, care se adaugă proceselor sociale, ci este substanța însăși a societății. El nu este «pus» de către cineva, dar este *pozitiv*, în sensul că elementele lui – regulile, principiile, operațiunile etc. – sunt elemente «naturale» ale conviețuirii sociale, nu sunt simple principii morale, ci sunt, dintru început, juridice. Din acest tip de înțelegere a dreptului se desprinde o altă idee fundamentală pentru teoria pe care încercăm să o schițăm aici: cauza dreptului este *internă* dreptului, dar rămâne *naturală*.

Acest tip de înțelegere a juridicului presupune, pe de altă parte, că regulile tehnice, în sensul dat acestora de L. Duguit, singurele «puse», își extrag forța obligatorie din regulile normative «naturale». Validarea, ca proces de obținere a juridicității, nu este aplicabilă decât regulilor tehnice. Regulile normative își bazează doar eficacitatea (nu juridicitatea) pe instituționalizarea reacției sociale contra celor care le încalcă. Regulile normative susțin validitatea regulilor tehnice, care susțin eficacitatea regulilor normative. În acest sens, sistemul juridic se auto-susține. Dar acest lucru nu înseamnă deloc că dreptul este desprins de societate. Autopoiesisul sistemului juridic nu echivalează cu izolarea lui, care, de altfel, este imposibilă. Dreptul nu este, astfel, o trecere de la natură la societate, ci o trecere permanentă de la individual la colectiv și invers.

B. Disponibilitatea ca echilibru just al trecerii permanente de la individual la colectiv și invers

Echilibrul care asigură trecerea permanentă de la individual la colectiv și invers trebuie să fie «just». Găsirea criteriului și măsurii «justeții» lui este o problemă care a divizat și va diviza (chiar aprinde) spiritele. Noi credem că echilibrul este dat de disponibilitatea reciprocă a elementelor polarizate, care le *justifică* existența deodată. Societatea și individul se află într-un echilibru just atunci când societatea rămâne, prin fiecare dintre manifestările sale, disponibilă pentru individ și când individul, prin fiecare dintre actele sale, se manifestă ca disponibil pentru societate. Rămâne de configurat această «disponibilitate». Gheorghe Dănișor o configura în următoarea manieră: „Spunem că ceva este disponibil atunci când de acel ceva se poate dispune de către oricine și oricând, atunci când acel ceva nu e ceva anume, este *ne-ceva* în el însuși”⁷³.

⁷³ Gheorghe Dănișor, *Metafizica libertății*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006, p. 109.

C. Disponibilizarea

Prima consecință a acestei maniere de a înțelege dreptul este că interesul general și interesul particular nu mai sunt în contradicție *din punct de vedere juridic*. Interesul general este «general», din unghiul de vedere al dreptului, pentru că este *disponibil tuturor*, nu pentru că este *superior* intereselor particulare, iar interesul particular este «particular» dacă, prin manifestarea lui juridică, prin exercițiul drepturilor și libertăților, omul se face disponibil pentru colectivitate. Dreptul nu exprimă niciodată doar interesul general sau doar interesul particular, ci întotdeauna «trecerea» de la unul la celălalt. Nu este însă vorba de *ceea ce trebuie să fie* prin opoziție față de *ceea ce este* (opoziție fundamentală la Kelsen), ci de *ceea ce poate fi justificat*. Când dreptul pozitiv privilegiază, în acest raport permanent, interesul general, restrângând-ul pe cel particular, această «dezechilibrare» trebuie *justificată*. Juridicitatea normelor nu este construită prin raportare la interesul general, ci prin raportare la justificarea restrângerii intereselor particulare pentru a promova interesul general. Normele nu sunt juridice, deci legitime, valide și obligatorii decât în măsura în care restrângerea interesului particular prin intermediul lor se justifică prin faptul că păstrează interesul general disponibil, îl *disponibilizează* pentru individ. Când dreptul privilegiază interesul particular, juridicitatea normelor este construită prin raportare la restrângerea interesului general. Normele nu sunt juridice, deci legitime, valide și obligatorii decât în măsura în care restrângerea unui aspect al interesului general se justifică prin faptul că exercițiul interesului particular îl păstrează disponibil pentru raporturile cu ceilalți, îl *disponibilizează* pentru societate.

Legislația, înțeleasă în sens larg, este, așadar, în esență, „un sistem de mijlocire”⁷⁴ între general și particular. Pe de o parte, este o mijlocire între societate și individ, pe de altă parte, între cetățean și omul situat, adică între comunitatea politică, bazată pe primul, și societatea civilă, bazată pe cel de al doilea. În această optică, dreptul nu numai că se împarte în public și privat, ci este o mijlocire permanentă între public și privat.

D. Depășirea ideii de dominație

Disponibilizarea interesului general și a drepturilor ori libertăților individuale face inutilă ideea de dominație, tipică tuturor teoriilor descrise mai sus, chiar dacă unele o maschează mai bine decât altele. Ea este prezentă la clasicii marxismului, care consideră că dreptul este un instrument al dominației de clasă, la Hegel, cum am văzut, dar și în teoriile pozitivistice, și cu atât mai mult în dogmatica juridică. De exemplu, pentru J. Austin⁷⁵ regula juridică este un comandament general, care este expresia dorinței ca alții să se comporte într-un anumit fel, însoțită de

⁷⁴ Hegel, *Principiile...*, §300, Adaos.

⁷⁵ The Province of Jurisprudence Determined (1832).

puterea de a utiliza forța în caz de nesupunere. Sursa regulilor juridice este o persoană sau un grup cărora ceilalți li se supun în mod obișnuit, dar care nu se supun, la rândul lor, față de nimeni, adică sunt suverane. Existența dreptului presupune, deci, existența unei relații de dominație. El nu există decât dacă există un grup care este capabil să se impună în fața celorlalte, monopolizând utilizarea forței fizice. Chiar doctrine pozitiviste mai elaborate, cum este cea a lui H.L.A. Hart, presupun existența unei forme de dominație, căci presupun că dreptul, ca sistem, nu apare decât când societatea primitivă (care nu cunoaște decât reguli primare, a căror obligativitate este bazată pe acceptare) este depășită, prin instituirea unei reguli de recunoaștere a juridicității, care, din momentul instituirii, este singura care mai este juridică, deci obligatorie, pentru că este acceptată, celelalte reguli fiind juridice doar pentru că sunt produse conform regulii de recunoaștere a juridicității. Libertatea nu mai stă la baza întregului drept, ci doar a instituirii regulii fundamentale de recunoaștere. Restul dreptului este dominație, chiar dacă nu a oamenilor, ci a regulilor. Hans Kelsen face același tip de raționament, căci piramida sa normativă ierarhizată, chiar dacă dezîncarnează dominația, presupune că doar norma fundamentală este acceptată, celelalte fiind juridice doar pentru că sunt valid produse. Exemplele pot continua, dar nu este locul aici pentru o istorie a ideilor. Ceea ce este important este că aceste doctrine limitează drastic libertatea ca fundament al dreptului. Ordinea, care ierarhizează oamenii direct sau indirect, prin intermediul ierarhizării normelor, este prioritară. La baza dreptului stă interesul general, transpus în diversele forme ale ordinii, care este conceput ca superior intereselor particulare. În forma cea mai elaborată, această dominație a interesului general este făcută prin norme care se validează unele pe altele, în diverse feluri, dar, chiar dacă dominația oamenilor asupra oamenilor este astfel eliminată, dominația interesului general asupra intereselor particulare este păstrată.

În schimb, dacă dreptul există ca drept doar dacă face disponibilă societatea pentru individ și individul pentru societate, dominația nu îl mai fundamentează, căci el nu există decât ca justificare a disponibilizării sau al indisponibilizării. Simpla dominație, chiar acceptată, nu este suficientă pentru existența sa validă. De aceea, dreptul subiectiv nu poate fi doar o simplă facultate de a te impune față de ceilalți, iar dreptul obiectiv nu poate fi un simplu «ordin» dat pentru a crea o «ordine». Dreptul nu este drept decât dacă determină subiectul să își privească drepturile dintr-un unghi de vedere universal, și nu doar ca pe mijloace prin care își satisface trebuințele prin intermediul vieții în comun. Subiectul nu trebuie să poată, prin intermediul drepturilor sale subiective, să instrumentalizeze interesul general, ci doar să îl facă disponibil. Invers, dreptul obiectiv nu trebuie să poată instrumentaliza indivizii și drepturile acestora. De aceea, el este întotdeauna limitat. Bazarea lui pe voința comună nu poate justifica limitarea drepturilor decât pentru a disponibiliza beneficiile interesului general prin intermediul protecției altor drepturi și niciodată doar pentru a impune o ordine. Competența și dreptul subiectiv nu sunt de

naturi diferite, ci doar au subiecți diferiți. Amândouă sunt puteri de drept. Consecința este că egalitatea funcționează și între particulari și autorități. Statul nu se bucură de vreo poziție superioară în vreun tip de raport juridic, nici atunci când raportul este calificat de drept public. Ordinul dat în formă normativă nu este valid decât dacă este justificat. (De)limitarea dreptului nu este făcută prin intermediul unei voințe superioare individului, ci printr-o voință care trebuie să rămână neutră, atât față de toate aspectele care caracterizează voințele individuale, cât și față de toate tipurile de ordine și, de aceea, este *obiectivă*.

E. Interesul general nu trebuie să aibă un conținut determinat a priori

Pentru a obține această neutralitate, interesul general (disponibil) trebuie să nu aibă un conținut determinat, rămânând astfel universal, nefiind o simplă generalizare a unor interese particulare sau ale unei forme particulare de ordine. El se particularizează, ca interes general cu un conținut determinat, doar când *se justifică*, în numele lui, faptul că ordinea juridică statală poate limita exercițiului anumitor drepturi, pentru a disponibiliza protecția pentru altele. De exemplu, morala publică nu este *o anumită morală* generalizată, căci impunerea unei morale, să zicem creștine, face anumite aspecte ale interesului general indisponibile pentru necreștini. Ea este publică doar dacă nu are un astfel de conținut determinat, dar se determină atunci când, de exemplu, ordinea juridică vrea ca în numele moralei publice să limiteze unele drepturi, de exemplu libertatea de exprimare sau libertatea comerțului. Dar limitarea acestora nu se poate face pentru a apăra morala publică în sine, adică un conținut al moralei determinat *a priori* (de exemplu în funcție de convingerile morale ale celor mai mulți, sau în funcție de o religie), ci doar pentru a apăra drepturile concret determinate ale unor subiecți determinați, vulnerabili din punct de vedere moral, de exemplu, drepturile minorilor. Astfel, limitarea unor drepturi în numele moralei publice nu are ca rezultat generalizarea unei morale particulare, ci protecția celor vulnerabili din punct de vedere moral. În consecință, ordinea juridică poate restrânge libertatea comercializării operelor obscene pentru a proteja minorii din punct de vedere moral, dar nu poate limita libertatea de exprimare în numele unei ordini morale obiective. Vom dezvolta cu alte ocazii aceste idei. Acum vom sublinia doar că ordinea, morală sau de altă natură, deși este esențială, ea nu constituie *cauza*, ci doar *justificarea* restrângerii libertății, care rămâne cauza motrice a societății.

INVENTAREA OMULUI CARE ARE DREPTURI ȘI A SOCIETĂȚII CREATĂ PRIN CONTRACT

Prof. univ. dr. **Dan Claudiu DĂNIȘOR**
Universitatea din Craiova
Facultatea de Drept

„Ceea ce au sesizat utopiile politice, încă de la Revoluția Franceză, nu e că o natură umană preexistentă, durabilă a fost suprimată sau reprimată de către instituțiile sociale ‘nenaturale’ sau ‘iraționale’, ci mai degrabă că schimbarea limbajelor și a altor practici sociale poate produce ființe umane de un tip ce nu a mai existat înainte.”

Richard RORTY¹

Abstract

Modern society is different from any previous society. It is a society based on norms, not on facts, a society based on the will of its members, not on any evolution of any objective reality. It is an act of will, a contract, being directly juridical, and it does not evolve, but is revolutionized. This society no longer has the collectivity as its goal, but individuals, and these individuals are, in turn, configured as norms, not as realities. These normative people and their intangible rights are limits of norming; they are principles. Nothing else besides these norms can be the basis of this type of society. Obviously, such a society is a utopia. But the utopia is, this time, constitutive.

Keywords: *modernity, liberalism, constitution, constitutive norms, principles, social contract, human rights.*

Filozofia modernă este un alt tip de filozofie decât cele anterioare. Ea este o filozofie *normativă*, căci ea nu mai vrea să cunoască realitatea, ci vrea să o oblige să evolueze într-o anumită direcție. Această nouă filozofie este nemijlocit o filozofie juridică, căci obiectul său nu mai este ‘ceea ce este’, ci ‘ceea ce trebuie să fie’. Prin

¹ Richard Rorty, *Contingență, ironie și solidaritate*, Ed. All, București, 1998, p. 39. Traducere (Corina Sorana Ștefanov) a *Contingency, irony and solidarity*, Cambridge University Press, 1989.

impunerea ei, oamenii creează o realitate nouă, una construită de către ei înșiși, care nu mai este 'bună' sau 'rea' pentru că ar corespunde cu vreo realitate aflată în afară, obiectivă și superioară, ci pentru că ea corespunde normelor puse de oamenii înșiși la baza construirii ei. Normele acestea sunt cele care se constituie în *temei* al realității, chiar dacă, evident, ele nu sunt *cauza* ei. Normele, nu cauzele, sunt constitutive pentru realitatea omului modern. De aceea, oamenii dau o 'constituție' realității. Prin normele constitutive, oamenii *determină* realitatea obiectivă să aibă scopuri. Scopuri pe care omul le impune obiectivității: societății, naturii, zeilor și oricărei alte realități care a putut pretinde că este autonomă față de el. Omul modern își construiește realitatea în care vrea să trăiască. El nu mai descoperă ceva ce era deja, acolo, în realitatea obiectivă, ci imaginează ceva cu totul nou, care *trebuie să fie*, aici și acum, nu pentru că așa este sortit să fie, ci pentru că îl servește mai bine decât ce imaginaseră oamenii înainte.

Potrivit acestei noi filozofii, care se impune pentru că ne servește mai bine, nu pentru că ar fi mai adecvată realității decât altele, nu mai este vorba de bazarea societății pe vreo *evoluție*, cu necesitate *obiectivă*, ci pe o *revoluție*, cu necesitate *subiectivă*. Omul se schimbă, pentru că așa vrea, nu pentru că nu are încotro, iar societatea este obligată să îl urmeze. Societatea nu mai este *ceea ce este* și nu se mai impune, prin faptul existenței sale însuși, oamenilor, ci este *ceea ce trebuie să fie*, fiind continuu (re)voluționată, pentru a permite omului să rămână ceea ce el pretinde că vrea să fie: o instituție autonomă față de comunitate, de istorie, de zei și de natură, liberă. Și, cum la baza realității stă voința fiecăruia dintre noi, liantul dintre acești oameni, contingenți și cu necesitate diverși, societatea, nu poate fi decât ceea ce unește voințele libere, contractul. Societatea este creată de oameni (nu de zei sau de natură) și este un contract, permanent (re)voluționabil, prin care ei cedează o parte a drepturilor unui colectiv, astfel creat, pentru a obține, în schimb, protecție. Societatea modernă nu mai este situată, la rândul ei, în sfera lui 'este', ci în domeniul lui 'trebuie să fie', ea este nemijlocit un act juridic, este o 'constituție'. Această constituție nu reglementează o societate aflată în afară, obiectivă, cu care normele sale ar trebui să se adecveze, ci este chiar societatea, așa cum ea *trebuie să fie* în concepția oamenilor care o constituie prin voința lor, o societate construită *just*. Ea nu mai este justă pentru că se adecvează vreunui drept divin sau natural sau unor legi fundamentale obiective ale societății, ci pentru că servește cel mai nimerit protecției drepturilor pe care fiecare dintre cei care o constituie le-a conservat, după ce a cedat o parte a drepturilor sale, pentru a o constitui. Este motivul pentru care conservarea drepturilor omului este scopul oricărei asocieri politice, adică a oricărei asocieri care ar putea pretinde că scopul ei transcende necesitatea coexistenței drepturilor individuale.

Individul devine, odată cu revoluțiile moderne, Om. Majuscula vrea să marcheze faptul că el este o instituție, una juridică, adică situată, al rândul ei, în sfera lui 'trebuie să fie', nu în sfera lui 'este'. Desigur, oameni au existat în toate societățile

anterioare modernității, dar ei nu erau de același tip. Diferența fundamentală constă în faptul că omul acesta nou are drepturi, iar drepturile sale nu mai depind în niciun fel de comunitatea din care el face parte, căci ele sunt anterioare oricărei ‘stări de societate’, existând deja în ‘starea de natură’, fapt care le face ‘naturale’. De acum, drepturile omului, nu vreun drept ‘obiectiv’, sunt cele care sunt ‘naturale’. Acest om nou este normativ, pentru că se impune, pentru că are drepturi, oricui: celorlalți oameni, zeilor, naturii (înțeasă atât ca lume fizică, cât și ca esență a acesteia sau a omului însuși), istoriei și grupului social în care este situat.

Omul acesta înțeasă ca ‘normă’ și drepturile lui ‘naturale’ sunt, pentru revoluționarii moderni, scopul *oricărei* asocieri politice. Nu că ar fi cu adevărat astfel, ci pentru că noi, oamenii, vrem să fie așa. Este motivul pentru care ele devin (nu sunt) constitutive, adică devin temeiul (nu cauza) existenței omului și a tuturor realităților sale, inclusiv temeiul societății. Causa eficientă, scopul, devine constitutiv pentru societate. Chiar dacă aceasta are o cauză istorică, ea devine secundară. Teleologia primează asupra obiectivității.

Drepturile, ca și omul pe care îl constituie (adică îi dau o constituție), sunt normative. Ele sunt cele care obligă ordinea juridică a societății la instituirea noului tip de om, care *are dreptul* să existe în mod autonom și care există ca atare doar atâta vreme cât are drepturi pe care nimeni și nimic nu le poate suprima. Omul acesta *normativ*, instituit ca fiind cauza finală a societății moderne liberale, este autonom, în sensul că își face singur normele (de la *autos* – prin el însuși și *nomos* – normă) care îi garantează existența liberă. În consecință, el nu suportă vreo impunere din partea vreunei ‘naturi’ – a lucrurilor, a societății sau a lui însuși –, ci este doar locul geometric al drepturilor sale². Drepturile omului se impun dreptului creat de natură (natural), de puterea politică și de către grupul social însuși (spontan, ori ca rezultat al tradiției). *Drepturile* se impun *dreptului*, nu invers. De aceea, în epoca modernă, dreptul nu poate avea ca obiect decât asigurarea coexistenței și exercițiului drepturilor. Aceste drepturi sunt obiectul de reglementare principal al constituțiilor moderne liberale, adică al actelor normative prin care oamenii constituie și limitează societatea, în vederea existenței lor autonome.

Drepturile acestea, de care nimeni nu se poate atinge fără a pune sub semnul întrebării existența omului și a încălca norma pe care el o reprezintă, sunt cele pe care constituțiile liberale moderne le numesc, de regulă, *fundamentale*. Sensul acestei calificări nu este dependent de vreo filozofie care ar face vreo clasificare a ‘naturii’ drepturilor în funcție de importanța lor, ci marchează doar faptul că societatea este *fondată* pe ele – și nu pe vreun fel, indiferent de ce natură, de putere asupra oamenilor, nici dacă aceasta vine de la oamenii înșiși. Ea este o societate care nu are niciun scop transcendent și nicio filozofie dominantă (sau primă) care să o

² Dan Claudiu Dănișor, *Spațiul de autonomie și dreptul de a fi subiect*, în Revista de drept public nr. 3/2022, pp. 13-26.

întemeieze. Faptul că ea este întemeiată pe drepturi înseamnă în mod precis că nu e întemeiată pe vreo metafizică, adică pe vreo filozofie care poate revendica întâietatea sau exclusivitatea în explicarea întregii societăți sub toate aspectele sale. Această idee este valabilă și pentru filozofia libertății. Deși numele acestei societăți este 'liberală', sugerând că ea acordă întâietate libertății față de alte drepturi, transformând-o în scop și temei, de fapt numele nu este decât o metaforă, iar libertatea nu are niciun loc privilegiat printre drepturi și niciun statut de principiu ultim. „O astfel de cultură nu ar asuma că o formă de viață culturală nu este mai puternică decât fundamentele sale filozofice. În schimb, ar abandona ideea unor astfel de fundamente.”³ A spune, așadar, că societatea este *fondată* pe drepturi, echivalează cu a spune că nu are niciun fundament în afara indivizilor ce o constituie. Drepturile omului nu sunt fundamentale în același fel în care o filosofie sau un principiu ultim sunt, căci, spre deosebire de acestea, drepturile sunt la fel de diverse ca oamenii pe care îi constituie. Nu există vreun om transcendent, vreun om adevărat, sau virtuos care este scopul și temeiul acestei societăți, ci fiecare dintre noi, în toată relativitatea noastră, suntem. Societatea modernă are tot atâtea fundamente câți oameni cuprinde.

Constituțiile moderne normează drepturile fundamentale pentru a constitui pe baza lor societatea și pentru a le face limite normative ale acțiunii comunității (și puterilor care o reprezintă) asupra indivizilor. Ele sunt, în consecință, *individuale*. Această calificare nu semnifică faptul că ele sunt *atribuite* de către societate membrilor ei, *indivizilor*, ci că ele constituie limite ale puterii pe care societatea o poate exercita asupra celor care o constituie, că ele *nu* sunt disponibile pentru societate, că *nu* sunt în niciun fel dependente de aceasta, că sunt în mod nemijlocit ale indivizilor, *nu* ale colectivității. Oamenii nu mai constituie societatea pentru că sunt părți ale ei, încadrați în ea pentru că nu se poate altfel, ci pentru că sunt cauza ei eficientă.

Omul nou, creat de schimbarea limbajului metafizicii cu un limbaj al particularității, este relativ. El nu mai este scindat în două, între un eu fenomenal, contingent și relativ, și unul rațional, necesar și absolut. Și nefiind, nu mai trebuie să-și reducă voința, inevitabil utopică, pentru a o adecva vreunei necesități transcendente. Omul acesta are drepturi care îi garantează că nicio transcendență, externă sau internă, nu îi impune să renunțe la el însuși, la visele sale, indiferent cât de utopice le-ar părea altora. El este un om care se auto-construiește. Și, pentru a o putea face în deplină libertate, el își construiește propriile norme, este *autos-nomos*. Omul acesta nou are dreptul să fie fericit, adică să nu fie constrâns să devină altceva decât ceea ce el însuși estimează că trebuie să fie, în toată fenomenalitatea sa. El are dreptul să fie diferit, să-și fie lui însuși normă. Normalitatea, cea care dă norma, este individuală, nu colectivă, iar drepturile fundamentale normate de actele normative

³ Richard Rorty, *op. cit.*, p. 107.

prin care oamenii impun societății, de constituții, au scopul de a garanta acestora că schimbarea practicilor sociale nu le distruge autonomia față de societate.

Dreptul nu mai este obiectiv, ci este un drept al drepturilor subiective. Ideea centrală a acestui nou drept este că ‘mai binele’ este cel mai mare dușman al ‘binelui’. El nu mai este bazat pe niciun bine transcendent. Binele este, de acum, comun doar pentru că este accesibil tuturor, pentru ca fiecare să trăiască cât de bine vrea și cât de bine poate. Societatea, astfel fondată, nu poate avea alt scop decât conservarea și protecția drepturilor omului. Ea este prima societate care nu are ca scop constituirea unei comunități și a structurilor sale de putere, ci constituirea oamenilor, prin instituirea drepturilor lor ca fiind fundația oricărui mecanism social, ca fiind soclul, de neclintit, pe care societatea este clădită *drept*. ‘Drept’ nu mai înseamnă ‘conform cu vreo dreptate situată în afară și deasupra’, ci ‘adecvat și eficient pentru a garanta drepturile’.

Evident, o astfel de societate este bazată pe o utopie. În realitate oamenii nu prea sunt dispuși la această auto-construcție. De aceea, mulți dintre ei vor vedea libertatea aceasta, înțeleasă ca autonomie, ca pe o povară. Libertatea este grea, căci implică o responsabilitate exemplară. Frica de aceasta îi îndeamnă pe mulți (periodic, se pare) către colectivism, căci încadrarea într-o identitate mai amplă, care nu mai depinde de efortul lor, li se pare comodă și liniștitoare. Să preiei identitatea grupului te scutește de responsabilitatea autoconstrucției și auto-normării. Mecanismul acestei externalizări implică întotdeauna și un țap ispășitor, care să fie răspunzător în locul tău și al grupului căruia îi aparții în mod ‘natural’, adică fără vreun efort. De regulă, este țintit orice este mai restrâns sau mai larg decât grupul de apartenență identitară: minoritățile, nevirtuoșii, puterea politică (care pretinde că încadrează cetățeni și, astfel, tinde să șteargă particularismele identitare), globalizarea, Uniunea Europeană (văzută, inevitabil, ca imperiu) etc.

Opțiunea între autonomie și plierea într-o identitate colectivă nu presupune o analiză rațională, implicând o cântărire a argumentelor care ne-ar putea demonstra că una dintre variante este mai adecvată unei realități transcendente a societății bune. Asta pentru că în societatea modernă liberală nu mai există nicio realitate transcendentă. Opțiunea, ca și omul modern și societatea sa, este contingentă. Este motivul pentru care de câteva sute de ani nu reușim să ne fixăm fie pe drepturile individuale fie pe suveranitatea grupului pentru a da un temei societății noastre. Nu este vorba de faptul că suntem incapabili de opțiune, ci de faptul că societatea de tipul celei liberale nu poate avea un temei transcendent, care poate fi impus rațional. Opțiunea între drepturile individului și suveranitatea grupului nu poate fi decât ideologică.

Nefiind decât o realitate normativă, creată contingent de oamenii înșiși și exprimată în cuvinte, inevitabil interpretabile în mai multe feluri, societatea liberală se rezumă la a face coerentă realitatea interumană cu un limbaj. Când limbajul

capătă noi valențe, care coincid cu o nevoie publică conjuncturală, această realitate se schimbă. Constituțiile moderne liberale, ca sistem al acestor norme care fondează, fundamentale, sunt, în consecință, cum cred că am demonstrat-o deja destul de coerent în ultima mea carte⁴, tensionate permanent între o lectură care le face constituții-garanție-a-drepturilor și una care le face constituții-naționale.

⁴ D.C. Dănișor, *Statul român între liberalism și naționalism. O analiză juridică și filozofică a principiilor constituționale*, Ed. Universul Juridic, București, 2025.

PROBLEME DE JURILINGVISTICĂ DEZBĂTUTE DECONSTRUCTIVIST ÎN RAPORT CU CARACTERUL NORMATIV ȘI FINALITATEA DREPTULUI

Drd. Adela Teodorescu CALOTĂ

Universitatea din Craiova

Facultatea de Drept

Abstract

The paper presents the ideas of law normativity and finality by distancing them from traditional legal thinking and argumentatively deconstructing them in relation to legal actuality, as well as to the increasing need to identify voices that can claim novel ways in which to understand contemporary legal theory and practice based on the dynamics instilled by the appeal to différance. The phenomenon of différance, the cornerstone in Derridian deconstructivism, encourages a non-binary manner of thinking which captures the elasticity and evolving nature of language in order to fight off the dogmatic preconceptions related to the stability of meaning structures. From a deconstructivist point of view, the ideas of law normativity and finality are endowed with new semantic nuances, especially in the context of transnational legal exchanges and interlinguistic fluxes. The new dialectics attempt to constructively rearrange the semantic spectrum to the current socio-political and economic phenomena without, however, pretending to draw a holistic conclusion in terms of the whole problematic.

Keywords: *normativity, finality of law, multilingual law, deconstruction.*

Limba și caracterul normativ al dreptului

Chestiunea normativității, dezbătută în conjuncție cu fenomenul jurilingvistic mai larg, dar și cu probleme de conceptualism juridic – în cadru perspectiv mai restrâns –, este problematică din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, conceptele juridice generale nu au un sens fix, predeterminat și imuabil, ci ele sunt recreate în raport cu modul în care definim și înțelegem caracterul normativ și funcțiile dreptului. În al doilea rând, rolul semantic al conceptelor juridice depinde

de cadrul normativ în care acestea apar, ceea ce înseamnă că, de la un mod de interpretare a normei la un altul și de la un sistem juridic la altul, se vor isca inevitabile divergențe de sens.

Dreptul este prescriptiv; își propune ca, prin normă, să servească drept ghid de conduită pentru individ și instrument de proiectare a „societății bune”. Pe ce se bazează însă dreptul atunci când normează un anumit tip de ordine? Dacă mergem în direcția dezvoltată de Bentham, Austin și Kelsen, norma juridică este construită în baza coerciției, ca trăsătură esențială a dreptului. Din această perspectivă, paleta conceptuală este concepută pentru a corespunde funcției de constrângere a dreptului și pentru a servi scopurilor unui sistem juridic indiferent la reacțiile și necesitățile societății, a cărei unică finalitate este îndeplinirea voinței statului, protecția interesului general și șablonizarea relațiilor sociale². Dacă, însă, deturnăm această viziune și optăm, în schimb, pentru o definiție a caracterului normativ al dreptului bazată pe adeziune și coordonare, nu pe coerciție, funcțiile limbajului juridic se vor schimba de asemenea, în sensul în care mesajul juridic va fi recreat astfel încât să se identifice cu noua finalitate a sistemului juridic, și anume protecția individului și a raporturilor interindividuale, deschiderea față de realitatea și evoluțiile sociale și integrarea în sistem a elementului de mutabilitate – ca reacție la tendința exagerată de standardizare a ordinii de tip proiectiv³.

Percepția asupra normativității dreptului s-a schimbat nu de puține ori în timp. Teza reduționistă avansată de John Austin, care susținea centralitatea funcției coercitive și prescriptive a dreptului și importanța sancțiunii ca mod de explicare a normativității dreptului a fost aspru criticată de Herbert L. A. Hart și Joseph Raz. „[D]reptul are caracter normativ [...] pentru că el constă în reguli; [...] prin contrast, o amenințare poate lămuri doar sensul în care o persoană se simte obligată să se supună, nu sensul în care o persoană simte că are o obligație de supunere [...]. Conținutul unei reguli sociale depinde de scopul conduitei convergente, iar normativitatea acesteia depinde de acceptarea ei dintr-un punct de vedere intern de către majoritatea indivizilor”⁴.

În accepțiunea ei tradițională, norma reprezintă un standard de conduită pentru subiecți, al cărei „caracter general [...] este acela de a stabili în cadrul societății o formă ideală a comportamentului, un model prescriptiv pentru ceea ce trebuie să fie [...]”⁵. Realismul juridic american, contrareacție la conceptualismul juridic anglo-american, reperspectivizează normativitatea, negându-i capacitatea de orientare

¹ Cf. Andrei Marmor, Alexander SARCH, *The Nature of Law*, în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), 2015, f.p., disponibil la <https://plato.stanford.edu/entries/lawphil-nature/>; Hans Kelsen, *Doctrina pură a dreptului*, Ioana Constantin (trad.), Ed. Humanitas, București, 2000, pp. 54-55.

² Cf. Dan C. Dănișor, notițele autorului bazate pe idei vehiculate în cadrul prelegerilor doctorale susținute de prof. univ. dr. Dan C. Dănișor în perioada 2021-2023.

³ Cf. *ibidem*.

⁴ Jules L. Coleman, Brian Leiter, *Legal Positivism*, în *A Companion to the Philosophy of Law and Legal Theory*, ed. II, Dennis Patterson (ed), Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2010, f.p.

⁵ Ion Craiovan, *Introducere în filosofia dreptului*, Ed. All Beck, București. 1998, p. 113.

sau ghidare a conduitei sociale, îngrădindu-i justificarea prin raportare exclusivă la practica judiciară – „toată chestiunea este ceea ce decid în fapt tribunalele, iar profețiile asupra a ceea ce vor face tribunalele înseamnă dreptul (O. W. Holmes)”⁶ – și excluzând orice fel de limbaj juridic general sau concepte juridice „pure și vagi” în favoarea pragmatismului și a competențelor discreționare ale instanțelor judecătorești⁷. Indeterminarea, prevalentă în curentul realist, servește drept catalizator pentru desființarea proiectului normativ tradițional. Dacă dreptul este indeterminat, nu putem stabili nicio relație normativă, fundamentală între așa numita „clasă” care constă din fapte, reguli de drept și temeuri juridice, pe de o parte, și o decizie judiciară anume, pe de altă parte, deoarece clasa va subdetermina orice decizie particulară⁸.

Problematica normativității în optica curentului juri-deconstructivist

În optica deconstrucției, normativitatea capătă valențe noi. Odată cu subminarea structurilor de sens universale, stabile, cu promovarea ideii de instabilitate a sensului ca urmare a reiterării conceptelor în contexte și situații noi și cu critica ideologiilor care adeseori operează în baza privilegierii anumitor caracteristici ale vieții sociale, ignorându-le sau suprimându-le pe altele⁹, concepția asupra caracterului normativ al dreptului se schimbă. Deconstrucției îi sunt familiare incoerența discursului normativ și discrepanțele care se insinuează între „valoarea transcendentală a justiției și «instanțierile» sale concrete în cultura umană”¹⁰. A picta un tablou normativ al modului în care societatea ar trebuie să fie organizată, iar relațiile sociale reglementate, echivalează cu un tip de teorie juridică pe care deconstructiviștii o consideră falită din punct de vedere intelectual. Retorica normativă are la bază prezumția unei utopice autonomii raționale a individului care se lasă convins de forța argumentativă și de coerența prescripției și pe care o exercită ca urmare a justificărilor normative pe care aceasta i le conferă¹¹. Așadar, deconstrucția dezintegrează discursul normativ tradițional, prevăzând că știința dreptului va deveni treptat incapabilă de a se dedica dogmaticii juridice normative fără a nu dezvolta, în același timp, și un simț *crescendo* al dislocării¹².

⁶ *Ibidem*, p. 91.

⁷ Cf. *ibidem*, p. 92.

⁸ Cf. Brian Leiter, *American Legal Realism*, în *A Companion to the Philosophy of Law and Legal Theory*, ed. II, Dennis Patterson (ed), Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2010, Blackwell Reference Online, f.p.

⁹ Cf. Jack M. Balkin, *Deconstruction*, în *A Companion to the Philosophy of Law and Legal Theory*, ed. II, Dennis Patterson (ed), Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2010, Blackwell Reference Online, f. p.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Cf. *ibidem*.

¹² Cf. P. Schlag, „Le Hors’ de Text, C’est Moi”: *The Politics of Form and the Domestication of Deconstruction*, Cardozo Law Review 11, 1990 și P. Schlag, *Normative and Nowhere to Go*, Stanford Law Review 43, 1990 în *ibidem*.

Reorientând dilematica normativității la întrebări de ordin jurilingvistic, a determina sensul unui concept juridic și scopurile specifice cărora acesta le servește, înseamnă a-l examina în cadrul normativ din care el face parte. Dacă privim lucrurile în felul acesta, problema stabilirii conținutului semantic al unui concept juridic devine strâns legată de cea a identificării și interpretării normelor în care respectivul concept apare, dar și de cea a modului de utilizare a normelor în inferențe juridice¹³. Din acest punct de vedere, nu un sens al conceptului presupus a fi de sine stătător și premergător normei determină semnificația acesteia, ci viceversa, sistemul juridic este cel care trasează legături la nivel conceptual, care stabilește funcțiile și rolurile conceptelor juridice la nivel normativ și, deci, cel care dă naștere unei semantici de tip inferențial¹⁴.

Acest mod sistemic, inferențial de stabilire a sensului unui concept juridic relevă însă o serie de implicații. În primul rând, „din moment ce fiecare normă juridică care utilizează un concept contribuie la caracterizarea semnificației respectivului concept, iar diferite norme juridice există în diferite sisteme juridice, atunci sisteme diferite au concepte diferite”¹⁵. De aici putem deduce că aceste corelații de tip concept-normă și distincțiile care există între sisteme și culturi juridice la nivel internațional pot cauza divergențe în modul de înțelegere și interpretare a noțiunilor juridice și, mai mult decât atât, că pot crea dificultăți privind înțelegerea conceptualismului propriu unui sistem juridic specific, acest proces de învățare presupunând, de fiecare dată, o interpretare a normelor dintr-un anumit sistem juridic, în care respectivele noțiuni se regăsesc¹⁶. Deci, dacă acceptăm această abordare holistică care privește conceptele în funcție de organizarea lor în sisteme de relații, deducând astfel accepțiunile acestora pe baza relației lor cu alte concepte din sistem, trebuie să fim conștienți de faptul că, „[d]acă sensul fiecărui concept depinde de rolul său în sistemul de concepte, este dificil să ne dăm seama de modul în care o [persoană] ar putea pătrunde în sistem și ar putea să își însușească conceptele pe care acesta le conține”¹⁷. În al doilea rând, examinarea normelor și a conceptelor pe care acestea le utilizează devine cu atât mai problematică în contextul traducerii și interpretării lor, dată fiind „specificitatea acestora, i.e., caracteristicile sociale și culturale și o anumită lipsă de stabilitate”¹⁸. Faptul că normele există în cadrul unor contexte cultural-juridice

¹³ Cf. Giovanni Sartor, *Legal Concepts as Inferential Nodes and Ontological Categories*, Artificial Intelligence and Law 17, 2009, p. 218.

¹⁴ A se vedea Giovanni Sartor, *Legal Concepts: An Inferential Approach*, EUI Working Paper 3, 2008, pp. 1-22.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7.

¹⁶ Cf. Fumiko Kano Glückstad, Tue Herlau, Mikkel N. Schmidt, Morten Mørup, *Cross-Categorization of Legal Concepts across Boundaries of Legal Systems: In Consideration of Inferential Links*, Artificial Intelligence and Law 22, 2014, p. 62.

¹⁷ Charles Kemp, Joshua B. Tenenbaum, Sourabh Niyogi, Thomas L. Griffiths, *A Probabilistic Model of Theory Formation*, Cognition 114, 2010, pp. 165-166.

¹⁸ Ewa Kościółkowska-Okońska, *EU Terminology in Interpreter Training: Selected Problem Areas Connected with EU-Related Texts*, Research in Language 9.1, 2011, p. 116.

specifice, laolaltă cu fluiditatea acestora – o caracteristică ce „derivă din însăși natura lor, căci ele sunt influențate de schimbări temporare ce pot fi atribuite condițiilor istorice sau politice”¹⁹ – complică procesul de transpunere fidelă a acestora în limbi diferite. Cu atât mai mult cu cât nu trebuie să uităm faptul că, în traducerea și interpretarea unei norme juridice, vorbim despre încercarea de redare a unor valori și idei care circulă într-o societate anume, „conceptul de normă [fiind] indispensabil explicării implicațiilor sociale ale acțiunilor și conduitelor, care se manifestă în instituții sociale sau în ordinea socială, [contribuind] astfel la crearea realității culturale”²⁰.

Limba și finalitatea dreptului

Din punct de vedere axat exclusiv pe jurilingvistică, problema atingerii finalității dreptului este ineluctabil legată de problema vaguității în drept: vagul necesar sau inevitabil încetează din momentul în care dreptul nu își poate desăvârși finalitatea – protecția drepturilor și libertăților indivizilor. Orice formă a vaguității exagerate, de la ocultismul legii, înțelegerea și aplicarea eronată a unor concepte ca urmare a ireconcilierilor filosofice la nivel normativ sau a lipsei unei tradiții doctrinare îndelungate care să consolideze noțiuni de drept fundamentale, până la incoerența metodologică și filosofică în jurisprudență și interpretare și abuzul de indeterminare în limbaj ca mască a unor intenții politice sau de altă natură, poate afecta libertatea sau drepturile persoanei.

Problemele de limbă în drept, în raport cu finalitatea anterior enunțată, capătă semnificații aparte în contexte transnaționale, multilingve. Proporțional cu intensă promovare a politicilor multilingve se amplifică și dificultățile legate de buna comunicare juridică în spații situate la întretăierea dintre diverse culturi, limbi și sisteme de drept. Există un echilibru precar între garanțiile lingvistice²¹ și egala autenticitate a versiunilor lingvistice²²; tot la fel între posibilitatea elaborării actelor normative în mai multe limbi, interpretarea acestora ulterioară de instanțe multilingve și traducerea jurisprudenței relevante în multiple limbi oficiale²³.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Conform art. 24 din TFUE „orice cetățean al Uniunii poate să se adreseze în scris oricărei instituții sau oricărui organ [...] într-una din limbile prevăzute la art. 55 alin. (1) din Tratatul privind Uniunea Europeană și să primească un răspuns redactat în aceeași limbă”; conform art. 158 din Regulamentul de Procedură al Parlamentului European „în Parlament, toți deputații au dreptul să se exprime în limba oficială pe care o aleg”.

²² Dreptul Uniunii prevede principiul egalității lingvistice, conform căruia toate versiunile lingvistice ale legislației UE sunt autentice și, în consecință, prezumate a avea același înțeles (a se vedea în acest sens, Rafał Mańko, *Legal Aspects of EU Multilingualism*, European Parliamentary Research Service, 2017, disponibil la [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595914/EPRS_BRI\(2017\)595914_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595914/EPRS_BRI(2017)595914_EN.pdf)).

²³ Cf. Olga Łachacz, Rafał Mańko, *Multilingualism at the Court of Justice of the European Union: Theoretical and Practical Aspects*, *Studies in Logic, Grammar and Rethoric* 34, 2013, p. 75.

A înțelege, utiliza și aplica corect limbajul juridic într-un context multilingv este un act complex. Dacă ne referim la exemplul Uniunii Europene, în procesul de manevrare a legislației multilingve avem de a face cu sarcina redutabilă de transferare a informației juridice dintr-o limbă dinamică și inerent indeterminată într-o alta pe baza manipulării unor concepte polisemice, adeseori intraductibile, – legate de anumite culturi, familii și tradiții juridice, adeseori hibride în componență – „respectând egalitatea și suveranitatea fiecărui Stat Membru”²⁴, și de asamblare a informației juridice într-o formă clară și inechivocă care să faciliteze interpretarea obiectivă la nivel național și care să se preteze unui „raționament convingător, acceptabil și transparent”²⁵, ținând cont în același timp de multele și variatele grupuri de indivizi cărora acea informație juridică le va parveni în cele din urmă. Nu este, așadar, ușor ca abstractul să poată fi transpus în concret, ca un scop sau obiectiv al dreptului care este posibil să fie exprimat cu claritate în teorie să își găsească, dând dovadă de aceeași transparență, ecou în practică. Cu alte cuvinte, discuția despre drepturi și libertăți la nivel principal nu trebuie confundată cu cea despre cum și în ce măsură dreptul își atinge finalitatea în realitate, la nivel semantic și pragmatic.

În altă ordine de idei, atracția multilingvismului ca mod de conservare a diversității lingvistice²⁶ și de protecție a limbilor regionale și minoritare este o chestiune la fel de delicată precum cea a promovării monolingvismului ca mijloc mai facil de dialogare, inclusiv în plan juridic. Opțiunea pentru prima dintre acestea și, implicit, dezavuarea celei din urmă, are în vedere un fond care tatonează ideea de limbă ca parte constituantă a identității culturale a indivizilor și a societății în general²⁷. În acest caz, „libertatea unei persoane de a-și folosi propria limbă este considerată a

²⁴ Lawrence M. Solan, *The Interpretation of Multilingual Statutes by the European Court of Justice*, Brooklyn Journal of International Law 34.2, 2009, p. 279.

²⁵ Elina Paunio, Susana Lindroos-Hovihimo, *Taking Language Seriously: An Analysis of Linguistic Reasoning and Its Implications in EU Law*, European Law Journal 16.4, 2010, p. 395.

²⁶ Articolul 3 din TUE și articolul 22 din Carta Drepturilor Fundamentale ale UE prevăd respectarea diversității lingvistice în Uniune; articolul 165 alineatul (2) din TFUE promovează învățarea și răspândirea limbilor statelor membre ale UE; articolul 21 din Cartă interzice discriminarea bazată pe limbă. A se vedea în acest sens și http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/ro/displayFtu.html?ftul=FTU_5.13.6.html.

²⁷ Multilingvismul este o prioritate pe agenda politicii Uniunii. El își datorează prestigiul ideilor de comunicare și înțelegere reciprocă în Uniune și, în primul rând, faptului că „este adânc înrădăcinat în concepția europeană asupra statului-națiune. Versiunea simplificată sau idealizată a acestei concepții se referă la faptul că limba unei națiuni reprezintă una dintre componentele ei esențiale [...]. Limba, cultura și naționalitatea (i.e. a fi membrul unei națiuni) sunt inseparabil concepute ca părți componente ale identității naționale a unui popor (în sensul atitudinii lor către națiunea lor)” (Ulrich AMMON, Jan KRUSE, *Does Translation Support Multilingualism in the EU? Promises and Reality – The Example of German*, International Journal of Applied Linguistics, 23.1, 2013, p. 24). Singura întrebare care rămâne totuși de adresat aici este ce anume se înțelege mai exact prin conceptul de „stat-națiune” în contextul discuțiilor despre pluralism și transnaționalism juridic, și ce se înțelege mai exact prin conceptul de „identitate națională”, ținând cont de vaguitatea elementelor – limbă, cultură, naționalitate – care intră în componența sintagmei, dar și de fenomenele globalizării, europenizării și difuziunii dreptului, care opacizează și destabilizează categorii referențiale, altădată considerate imuabile.

fi «inerentă» «demnității umane» și, prin urmare, a intra în sfera drepturilor omului”²⁸. În plus, nu trebuie depreciat nici faptul că „garanțiile lingvistice sunt o condiție a beneficierii pe deplin de dreptul la un proces echitabil. Deși dreptul de a utiliza o limbă de preferință nu este un drept universal al omului, trebuie totuși subliniat faptul că dreptul la un proces echitabil se extinde către garanțiile lingvistice în ceea ce privește procedura”²⁹.

Este dificil de închis bucla argumentativă cu privire la gradul de realizare concretă a scopurilor urmărite de drept în raport cu protecția drepturilor și libertăților indivizilor, cu atât mai mult în contextul dezbaterii problemelor ce țin de *sine qua non*-ul multilingvismului în Uniunea Europeană. Acest lucru se datorează faptului că, în plan juridic, schimbarea unghiului de perspectivă de la mono- la multilingvism, respectiv de la dimensiunea națională la cea transnațională, dă naștere unor noi complexități ce țin de problematica referitoare la incongruențele conceptuale și la modul diferit de interpretare a conceptelor la nivelul sistemelor juridice naționale. Practic, aceste complexități țin de faptul că „multilingvismul afectează comprehensibilitatea documentelor juridice dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte, dificultatea stabilirii unor corespondențe de sens între concepte care reflectă diferite sisteme juridice (și contexte sociale/ culturale), în scopul determinării unor echivalențe orizontale coerente, [iar] pe de altă parte, nevoia garantării coerenței verticale între limbajul juridic al sistemelor naționale și cel al Uniunii Europene, din moment ce directivele europene prevăd măsuri care ar trebui să fie puse în aplicare în legislațiile naționale”³⁰.

Problematica finalității dreptului, ea însăși transportor de multiple potențialități de sens și cercetare, trebuie înțeleasă ca fiind însuflețită în contextul dreptului multilingv al UE, ca trebuind a fi studiată în combinatorică și rearanjată semantic în raport cu cadre contextuale diferite și în mod diferit înțelese. Tranșarea acestei problematice, nu unic denominată, ci în accepție contextuală, poate fi găsită în găsirea unui echilibru, chiar și precar, între necesitatea dezvoltării în timp a unei „limbi juridice universale” prin care comunicarea juridică să poată fi realizată în afara oricăror iritări de natură culturală, socială, politică, economică, etc. și realitatea faptului că orice tip de limbaj, chiar și unul voit a se remarca prin eleganța neutralității, este purtător de emoție și identitate și ineluctabil situat în cadre sociale și politice complexe, ce își au originea în istoria, tradițiile și obiceiurile unor anumite comunități³¹.

²⁸ Moria Paz, *The Tower of Babel: Human Rights and the Paradox of Language*, The European Journal of International Law 25.2, 2014, p. 474.

²⁹ Olga Łachacz, Rafał Mańko, *op. cit.*, 2013, p. 77.

³⁰ Daniela Tiscornia, Maria Teresa Sagri, *Legal Concepts and Multilingual Contexts in Digital Information*, Beijing Law Review 3, 2012, p. 75.

³¹ A se vedea Colin D. Robertson, *Multilingual Law: A Framework for Analysis and Understanding*, Oxon, New York: Routledge, 2016, p. 4 și Ginevra Peruginelli, „Multilingual Legal Information Access: an Overview”, în *Harmonising Legal Terminology*, Elena Chiocchetti, Leonhard Voltmer (ed.), Bolzano: LexAlp, 2008, p. 12.

CONSIDERAȚII SUMARE ASUPRA DOCUMENTELOR NEGOCIABILE DE TRANSPORT

*Lect. univ. dr. Andra Maria BREZNICEANU
Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept*

Abstract

Negotiable transport documents represent the subject of this paper which focuses on the links between these institutions and those of the bill of exchange and the bill payable to the order, some operations of the former instruments being achieved through routes/ways specific to the latter.

Keywords: *negotiable instruments, transport, order, endorsement.*

Din experiența mea profesorală mi-a reieșit că unul dintre cele mai dificile concepte de asimilat de către studenții care participă la cursul de dreptul transporturilor este acela al documentelor de transport negociabile, instituții de drept despre care Codul civil face vorbire în mod extrem de sumar la art. 1.964 și art. 1.965. Este drept că nu găsim rațiunea pentru care aceste instituții de drept atât de specializate ar fi trebuit detaliate într-un cod, dar considerăm că, dacă tot a ales această soluție legislativă, legiuitorul ar fi putut să fie mai generos cu ceea ce a prevăzut în cod, textul celor două articole și, mai ales, trimiterea la alte norme de drept, fiind insuficiente pentru a se distinge cu claritate sfera de cuprindere și aplicabilitatea practică a subiectului. Soluția legislativă cea mai elegantă ar fi fost ca prevederile din cod să facă trimitere către „legea specială”, termen generic folosit în mod repetat în Codul civil, dar și în alte texte normative.

Prezentul articol vizează în special pe studenții la dreptul transporturilor și mai puțin pe practicienii specializați în această ramură de economie și drept.

Cred că dificultatea înțelegerii normelor din Codul civil referitoare la documentele de transport negociabile provine în primul rând dintr-o necunoaștere a situațiilor practice reglementate de textul normativ al celor două articole din cod. Această ignorare devine explicabilă dacă ne gândim că puține persoane se confruntă în viața de zi cu zi cu negocierea și contractarea unor tranzacții cu simple acte, în sensul strict de instrumentum, înscrisuri sau documente, fie tipărite, fie

electronice, mult mai des fiind întâlnită negocierea și contractarea unor bunuri sau servicii. De asemenea, puține persoane în exercițiul juridic cotidian se întâlnesc cu situația în care înscrisurile reprezintă însăși bunurile despre care se face mențiune în suportul scriptic corespunzător. Desigur, facem abstracție de transferul bancnotelor de la o persoană la alta ca o contravaloare bănească a unor bunuri sau servicii pentru că am complica explicația și mai ales pentru că valoarea unei anumite monede nu este negociabilă în mod obișnuit, suficient încât să pregătească și să antreneze mintea umană pentru înțelegerea faptului că în anumite situații instrumentele pot căpăta o valoare distinctă de cea a bunului reprezentat și, mai mult, o valoare modificabilă datorită unor circumstanțe speciale. Lăsăm deoparte și acțiunile la purtător pentru că scopul acestora este altul, poate mai simplu, obiectul proprietății nefiind un bun transportabil, ci un drept de proprietate asupra unei persoane juridice sau a unei părți din aceasta. În final, după toate aceste excepții, observăm că astfel de tranzacții devin apanajul unei minorități de inițiați – traderi, brokeri, funcționari din cadrul unor firme de transport, logistică, expediții, energie, petrol, resurse minerale, operatori aerieni, feroviari, navali și portuari, armatori etc. Este de înțeles această perspectivă generală limitată, dacă ne gândim că zilnic realizăm cu minuțiozitate vânzări-cumpărări de bunuri imobiliare extrem de valoroase sau executăm mandate complexe, dar nu ne punem întrebarea simplă ce înseamnă de fapt un bilet de tramvai. De exemplu, de câte ori nu am auzit într-un mijloc de transport în comun întrebarea plină de speranță și teamă adresată de un pasager neglijent către un tovarăș de călătorie – nu aveți un bilet în plus? Cum ar fi dacă în loc să-i dăm binevoitori și în mod gratuit solicitantului ceea ce ne-a cerut, i-am solicita să ne plătească 100 lei pentru un bilet care în mod normal costă 2 lei? Cum ar fi dacă un al treilea călător ar interveni și i-ar face aceeași ofertă dar la un preț de 50 lei pentru același document de transport, căci, conform enunțării exemplificative de la art. 1.956 C. civ., biletul de tramvai este un document de transport? Problema mai sus arătată este una banală, dar complet ignorată, fiind rezolvată imediat de altruismul celui de lângă noi. Un alt exemplu, dar de data aceasta pentru bunurile transportate, este recipisa poștală - petic de hârtie care în mod normal este tratat fără vreo importanță, dar care poate că ar avea o altă semnificație dacă ar avea la recepție o valoare mult mai mare decât la expedierea coletului.

Un alt doilea motiv pentru care aceste instituții de drept sunt mai greu de înțeles este și acela că studentul român nu a fost expus unei civilizații cu înclinații dominante sau explorative, specificul nostru național fiind pentru multă timp unul agrar, static, în care valoarea principală din patrimoniul unei persoane este pământul și ansamblul drepturilor legate de acesta, astfel că acestuia îi sunt străine anumite concepte care țin de navigația și comerțul maritim. Probabil că dacă ar fi fost inclus într-un astfel de mediu (în primul rând un mediu economic extrem de

concretență și agresiv), studentul român ar fi acceptat cu mai multă ușurință ideile care stau în spatele conceptului de documente de transport negociabile.

Un al treilea motiv de confuzie pentru student poate fi unul de natură lexicală, „negociabil” fiind un cuvânt cu sens echivoc. De foarte multe ori, termenul „negociabil” este folosit pur și simplu în sensul de „transferabil”. Alteori, termenul „negociabil” poate capătă o conotație negativă, precum aceea că un bun își pierde valoarea printr-o speculație înșelătoare. În perioada modernă, termenul „negociabil” are mult de-a face cu utilizarea instrumentelor scrise ca dispozitive de plată. În terminologia juridică termenul „negociabil” are un înțeles specific: un instrument este negociabil dacă este tipul și forma prescrise de o anumită lege, astfel încât un deținător de bună-credință al acestui instrument să poată beneficia de toate drepturile provenite din acesta, inclusiv de a-l ceda către un terț, acesta din urmă beneficiind de același drepturi care și persoana care i l-a transmis.

Pentru a înțelege conceptul de negociabil în legătură cu un document de transport trebuie să înțelegem ce s-a urmărit prin formarea acestei legături, altfel spus – care au fost efectele practice urmărite, în ce circumstanțe a apărut necesitatea unor astfel de operațiuni comerciale și a documentelor conexe etc. Atunci când tehnica navigației și a construcției de nave a dus la dezvoltarea comerțului maritim internațional și a documentelor care dovedeau contractele de credit, creanțele etc, documentele mărfurilor transportate pe calea apei au dobândit o a treia funcție, aceea de titluri negociabile. Această mutație s-a produs atunci când au apărut primele situații în care expeditorul cerea ca transferul de proprietate asupra bunurilor încărcate pe o navă de transport să aibă loc în timp ce acestea se aflau încă în tranzit. Chiar și în mediul comerțului maritim, domeniu plin de pericole, dreptul de proprietate, legătura dintre persoană și bunul din patrimoniul său, trebuie conservat și probat. Explicația este că deoarece călătoriile maritime au fost, în mod normal, lungi, lente și riscante, documentele negociabile au apărut în transportul maritim, cele pe alte căi de deplasare nejustificând o astfel de complexitate, nefiind suficient dezvoltate în aceeași perioadă. Argumentul invocat în mod special de comercianții maritimi era (și este) că este imposibilă sau extrem de dificilă manipularea mărfurilor fizic, odată ce mărfurile sunt încărcate. Tocmai această dificultate a determinat recunoașterea primelor documente de transport (care însoțeau bunurile expediate) ca titluri de proprietate. Mai mult, lucrurile nu au rămas în această etapă, ci au evoluat, existând o necesitate permanentă de garanții credibile pentru investițiile substanțiale din astfel de operațiuni comerciale, proprietarii de mărfuri vrând să dețină un titlu de proprietate pentru a obține un credit pentru o vânzare internațională sau pentru a profita de ocazia de a vinde anumite mărfuri aflate în tranzit (sau într-un port) la bordul unei nave. Documentele de transport, așa cum erau acestea concepute inițial, adică ne-negociabile, funcționau numai ca titluri de proprietate pentru bunurile îmbarcate la

bordul sau în magaziile unei nave, neoferind garanții pentru terți, cum ar fi vrut proprietarii bunurilor sau beneficiarii transportului. În plus, băncile care sprijineau cu împrumuturi (și chiar investiții sub forma participațiilor) armatorii și transportatorii implicați în comerțul maritim internațional erau direct interesate de acest nou atribut al documentului de transport, deoarece căpătau garanțiile necesare acordării creditului, precum în cazul unei ipotecii sau unui gaj fără depozitare. Mai târziu, atunci când domeniul asigurărilor maritime și comerciale a început să se formeze, aceste documente de transport au putut constitui garanții chiar și pentru băncile care intenționau să-și asigure împrumutul acordat transportatorilor. În cazul neîndeplinirii obligațiilor asumate de către armatorul debitor, de exemplu, banca poate să preia de bună-voie sau forțat controlul asupra bunurilor care fac obiectul documentului de transport și astfel să-și recupereze pierderile suferite. Trebuie reținut că inițial documentul de transport prevedea doar livrarea către un anumit destinatar și nu avea calitatea negociabilă necesară pentru calificarea acestuia drept document de transport negociabil. Un astfel de document nu este atât de atractiv ca garanție pentru un credit comercial, iar titularul documentului de transport nu putea transfera un just titlu asupra bunurilor în timpul tranzitului. Dar, în cazul în care astfel de documente de transport primitive au fost redactate ca un ordin, ca o comandă, ca o instrucțiune etc. pentru transportator, adică sub forma unei convenții prin care transportatorul acceptă să livreze mărfurile la destinație unui anumit beneficiar (determinat sau, mult mai des, determinabil pe cale convențională, poate chiar prin însăși documentul de transport) sau ca urmare a comenzii sale, lucrurile luau o nouă formă, mai modernă, capabilă să ofere noi posibilități comerțului maritim internațional. În aceste noi circumstanțe, acceptarea și transferul documentului de transport de către persoanele implicate în aceste operațiuni duce la transferarea efectivă a drepturilor existente în raport de bunurile deținute de cedent și, de asemenea, permite cesionarului să solicite livrarea mărfurilor la sosirea în portul de descărcare. În cazul în care, totuși, expeditorul nu solicită astfel de facilități, documentul negociabil va fi în mod frecvent înlocuit cu un document de transport care nu este negociabil, cum ar fi simpla scrisoare de trăsură. Un astfel de document posedă toate caracteristicile documentului de transport negociabil cu excepția faptului că nu este un document negociabil.

Dacă intrăm în detaliile istorice ale evoluției documentelor de transport, atunci merită reținut că ideea de conosament (o specie a documentului de transport) s-a format în jurul secolului al XIV-lea ca o chitanță ne-negociabilă eliberată de un armator, pentru încărcătura primită pe vasul său, pe de o parte, către un comerciant care nu intenționa să călătorească împreună cu bunurile sale, pe de altă parte. Acest document conținea în general declarații privind tipul și cantitatea mărfurilor expediate și starea în care au fost primite la bordul navei. Experiența ulterioară și

totodată fragmentarea legislativă și jurisdicțională a lumii din acea perioadă a condus la includerea în documentul de transport a termenilor contractului de transport în vederea soluționării litigiilor care au apărut în mod inevitabil între proprietarii de mărfuri și transportator. În sfârșit, până în secolul al XVIII-lea, documentul de transport (conosament, scrisoare de trăsură etc.) a dobândit cea de-a treia caracteristică, aceea de a fi negociabil, pentru a răspunde nevoilor concrete ale comercianților care doreau să dispună de bunurile lor înainte ca nava să ajungă la destinație.

Evoluția documentelor de transport la nivel internațional poate fi urmărită și prin exemplu de mai sus cu biletul de tramvai. Dacă lăsăm deoparte faptul că acțiunea de a da un bilet de tramvai contra unui preț mai mare decât cel la care a fost cumpărat, adică cel oficial, poate fi privită ca imorală, căci profităm de o persoană aflată în necesitatea de a-și legaliza călătoria sau de se confrunța cu sancțiunea corespunzătoare, și chiar ilicit, având în vedere că vânzătorul oportunist al biletului nu are nici calitatea de agent de vânzări al regiei sau societății de transport sau că venitul/profitul acestei vânzări ar fi sustras justei impozitări fiscale, am fi în prezența unei remiteri a unui document de transport la purtător, situație menționată la art. 1.964 alin. (2) C. civ., adică acolo unde se descrie o modalitate de transfer a unui document de transport în urma unei negocieri între părțile implicate.

Revenind la cele două articole din Codul civil care menționează documentele de transport negociabile, credem că sunt mai dificil de asimilat și pentru natura lor de excepții de la regulă, dar și pentru că reprezintă norme de trimitere către un mediu tehnic și abstract, respectiv către dispozițiile privitoare la cambie și biletul la ordin din Legea nr. 58/1934, normă care reglementează de mult timp activitatea comercial-bancară de la noi din țară. După cum rezultă din primul alineat al art. 1.964¹ C. civ., specia documentului de transport nu este negociabilă, ci doar anumite subspecii ale documentului de transport prezintă această proprietate, adică acelea care au primit-o în baza unor prevederi dintr-o convenție (act juridic privat) sau a unei legi speciale (act juridic public cu caracter normativ care de cele mai

¹ Normă de drept care preia exact formularea art. 2.043 C. civ. al provinciei canadiene Quebec – „A bill of lading is not negotiable, unless otherwise provided by law or by the contract.” Credem că preluarea normei s-a făcut într-o formă modernă, pretabilă unui sens mai larg, căci legiuitorul național a înlocuit termenul de „bill of lading” cu acela general de „document de transport”, evitând sensul strict de „scrisoare de trăsură” sub care ar fi trebuit tradus „bill of lading” în context istoric. Totuși trebuie remarcată grija legiuitorului canadian pentru justificarea alegerii regulii și excepției – „On s'est interrogé sur la règle supplétive qui devait être adoptée en matière de négociabilité. Fallait-il admettre comme présomption que le connaissance est un titre par définition négociable comme tout effet de commerce? Après avoir pris connaissance des usages en matière de transport en surface, après avoir constaté que, dans la majorité des cas, les titres de transport ne sont pas négociables, l'on a décidé de mettre en accord la règle légale avec la réalité économique du transport. Dans cette optique, la règle de base veut que, sauf convention contraire ou dans le cas où la négociabilité est prévue par des lois ou règlements, le connaissance ne puisse faire l'objet d'une négociation. Si, en principe, le connaissance n'est pas un instrument négociable, il demeure néanmoins cessible suivant les règles ordinaires. Il est inutile de le préciser dans ce texte.” – p. 742, pct. 623, Rapport sur le Code Civil du Quebec, vol. II, Commentaires, tome 2, livres 5 a 9, Office de revision du Code Civil.

multe ori derogă de la un set de norme cu caracter general, care reglementează domenii largi ale vieții sociale).

Aici trebuie pusă întrebarea cum s-ar putea forma o astfel de mulțime dotată cu această proprietate atât de aparte, fie aceasta populată și cu un singur element? Această întrebare are două răspunsuri.

Primul răspuns îl constituie mijlocul de formare reprezentat de un contract de transport prin care părțile acestuia se înțeleg că atât contractul propriu-zis (instrumentul, actul, documentul), cât și obiectul transportului (bunurile, mărfurile, încărcătura), pot fi transmise către terți mai înainte ca respectivul contract să se îndeplinească și mai înainte ca obiectul transportului să ajungă la destinație. Terții primitori ai contractului/ documentului de transport, prin plata acestui instrument, vor substitui contractantul inițial al transportului, vor putea beneficia de transport, vor putea da unele indicații transportatorului cu privire la rută sau destinație, vor putea ceda documentul de transport către alte persoane, îl pot constitui drept garanție etc. Nu trebuie omis din această structură concepută a fi mobilă aspectul că în anumite cazuri contractul de transport este chiar documentul de transport. Partea obligată rămâne pe mai departe transportatorul, care trebuie să execute instrucțiunile terților substituenți deveniți contractanți și a căror nouă calitate se dovedește transportatorului și oricărei alte persoane interesate, inclusiv autorități publice, prin documentul de transport. Un bun exemplu pentru o astfel de operațiune îl reprezintă situația unui căpitan de navă de transport petrolier care venind dintr-un port al Asiei își va modifica destinația de la portul Constanței spre portul Amsterdamului după cum se schimbă interesul comercial al celui care este deținătorul documentului de transport pentru vânzarea petrolului îmbarcat pe respectiva navă de al vinde pe o anumită piață, precum bursa de la Paris, de exemplu, piață pe care petrolul aduce un profit mai mare, dacă livrarea petrolului se face la Amsterdam și nu la Constanța. Situația exemplificată poate căpăta o mult mai mare complexitate datorată modificării intereselor și circumstanțelor existente la un moment dat în cursul călătoriei navei (succesiunea proprietarilor documentului de transport al petrolului îmbarcat pe navă ar cuprinde mai mult de doi subiecți, modificarea rapidă a prețului petrolului în funcție de necesitățile destinațiilor posibile pentru respectiva navă, conjunctura politică, fiscală, economică, militară etc a destinației sau cea globală în ansamblu, evoluția burselor și a piețelor de comercializare a petrolului, cantitățile și calitățile stocurilor de petrol, cererea și oferta acestui produs etc).

O a doua cale prin care documentul de transport poate să devină instrument negociabil, adică să se transforme într-o excepție de la regula documentului de transport nenegociabil, o reprezintă legea specială. Codul civil se referă prin termenul de „lege specială” atât la o lege care a precedat respectivul cod, cât și la o lege care va apărea în perioada existenței aceluiași monument legislativ, pentru că norma de

trimitere spre legea specială nu conține vreo distincție după momentul nașterii normei speciale. Este bine pentru că această distincție lipsește deoarece practica și tehnologia transporturilor pot fi inovate și diversificate sub aspecte nebănuite în prezent, ceea ce poate influența în mod direct și documentele de transport. În acest sens, dar retrospectiv, se poate avea în vedere enumerarea neexhaustivă de la art. 1.956 C. civ., elemente ale cărei enumerări dovedesc nu doar proveniența terminologică indicată de mijlocul de transport, precum „trăsura”, ci și epoca istorică de formare. De asemenea, trebuie avut în vedere că în prezent se folosesc numeroase mijloace și registre electronice² pentru a se ține evidența documentelor de transport, negociabile sau nu. Toate aceste evidențe sunt interconectate cu operațiunile piețelor bursiere pentru a se facilita tranzacțiile cu bunurile transportate. Nu trebuie omis nici faptul că toate aceste mecanisme nu mai sunt de multă vreme specifice transporturilor maritime, acolo unde au apărut, ci s-au transmis către toate modurile de transport. O altă perspectivă asupra a ceea ce înseamnă „lege specială” este aceea că prin lege specială ar trebuie să se înțeleagă și tratatele internaționale la care România este parte, dacă acestea reglementează prin conținutul lor chestiuni legate de negocierea documentelor de transport.

Din cele de mai sus se discerne o concluzie – documentul negociabil de transport ar trebui să permită, în primul rând, ca orice purtător sau deținător al acestui document să aibă posibilitatea legală de a-l pune în aplicare; în al doilea rând, un astfel de document trebuie să fie transferabil către un terț; și în cele din urmă, deținătorul de bună-credință către care este transferat în final documentul să fie considerat deținătorul legal.

Arătăm precedent cum că normele Codului civil privitoare la documentele de transport sunt totodată și niște norme de trimitere, prevederile de la art. 1965 alin. (2) legând documentele de transport de anumite norme de drept privitoare la instituțiile cambiei și biletului la ordin, instituții ce își au sediul materiei în Legea nr. 58/1934, o lege veche, dar nu anacronică, fiind folosită în mod obișnuit în mediul bancar. Recunoaștem că Legea nr. 58/1934 se poate dovedi pentru un student mai greu de înțeles, un cursant fiind lipsit de informațiile pe care i-o dă specialistului practica comercială sau bancară. La acest moment ar fi potrivit să facem precizarea cum că trebuie distins între documentele de transport negociabile, pe de o parte, și cambia și biletul la ordin, pe de altă, parte, cele două specii de documente sau înscrisuri nefiind identice și nici asemănătoare, deci nu trebuie confundate, căci trimiterea de la Codul civil la Legea nr. 58/1934 fiind făcută pentru anumite operațiuni cu documente de transport. Cele două seturi de înscrisuri au fost create pentru scopuri comerciale diferite, cambia și biletul la ordin fiind create

² <http://www.bolero.net/home/electronic-bills-lading/>, <http://www.businessdictionary.com/definition/Bill-Of-Lading-Electronic-Registry-Organization-BOLERO.html>

cu destinația de instrumente de plată³, pe când documentele de transport negociabile putând să aibă multiple misiuni – contract de transport, dovezi ale contractului de transport, titlu de proprietate, instrument negociabil pe o anumită piață specială sau între anumite persoane speciale etc. Dacă sunt atât de diferite cele două specii de documente, atunci se pune întrebarea ce au în comun, căci trebuie să existe o justificare pentru care legiuitorul le-a legat prin norma de trimitere de la art. 1.964 și 1.965 C. civ.?

În primul se va reține că ambele categorii de instrumente se transmit pe aceleași două căi – girul și remiterea, așa cum se arată la art. 1.964 alin. (2) C. civ., cel la ordin fiind remis, pe când cel la purtător fiind girat. Vom lăsa deoparte calea remiterii, deoarece nu este una dificil de înțeles, termenul de „remitere” nefiind unul cu sens juridic specific, având sensul de „predare” după cum se observă foarte bine din formularea textului de la art. 1.174 C. civ., normă de drept esențială pentru contractul real. Această cale de transmitere are ca obiect documentul de transport (negociabil) la purtător, adică înscrisul doveditor al contractului de transport, actul juridic în forma sa materială, de instrument, simpla transmitere a acestui document de la un posesor la altul, de la un purtător la altul, altfel zis, având ca efect transferul proprietății bunului transportat de la posesorul care remite (predă) la cel care primește documentul de transport în forma sa materială.

Remiterea documentului la purtător neprezentând importanță, rămâne în discuție girul documentului de transport (negociabil) la ordin.

Pentru înțelegerea acestui concept, trebuie să înțelegem mai întâi terminologia folosită. Ca și în cazul termenului de „remitere”, termenul „la ordin” nu are un sens juridic aparte, sensul general fiind acela că o anumită operațiune, fie că e vorba de operațiunea de plată (cazul biletului la ordin) sau operațiunea de a îndeplini o obligație conexă celei de transport (cazul documentului de transport), trebuie făcută la solicitarea unei persoane îndreptățite, cum ar fi persoana care impune (trăgătorul) unei bănci (trasul) să facă o plată sau cum ar fi cel care poate să solicite unui transportator să facă o anumită activitate aflată în legătură directă cu contractul de transport (cum ar fi să livreze o anumită marfă într-un anumit port). Prevederile de la art. 3 din Legea nr. 58/1934 sunt relevante pentru libertatea care există în acest domeniu – *„Cambia poate fi la ordinul trăgătorului însuși. Ea poate fi trasă asupra trăgătorului însuși. Ea poate fi trasă pentru contul unui terțiu”*. Este același mecanism fiind, aplicabil și în cazul documentelor de transport.

Codul comercial de la 1887, abrogat în prezent, făcea trimitere la instituția girului prin câteva din articolele sale – 171, 277, 309, 316, 317, 309, 349 etc., dar

³ Norma-cadru nr. 6/1994 privind comerțul făcut de instituțiile de credit cu cambii și bilete la ordin, act normativ emis de Banca Națională a României, Pct. 2. – Cambia și biletul la ordin sunt titluri de credit negociabile și instrumente de plată care constată obligația asumată de către debitor de a plăti la vedere sau cu o scadență fixată, beneficiarului sau la ordinul acestuia, o suma de bani determinată.

fără a defini această instituție. Nici Legea nr. 58/1934 nu definește girul deși folosește acest termen deseori. Doar în Norma-cadru nr. 6/1994 privind comerțul făcut de instituțiile de credit cu cambii și bilete la ordin, act normativ emis de Banca Națională a României, găsim următoarea explicație – „Pct. 81. – *Girul este un act prin care posesorul titlului, numit girant, transferă altei persoane, numită giratar, printr-o declarație scrisă și subscrisă pe titlu odată cu predarea acestuia, toate drepturile decurgând din titlul astfel redactat și completat*”. Actul de gir trebuie să fie clar, precis, necondiționat, cert, după cum se arată la art. 14 din Legea nr. 58/1934 – „*Girul trebuie să fie necondiționat. Orice condițiune la care ar fi supus se socotește nescrisă*”.

Al doilea aspect care leagă documentele de transport de cambie și biletul la ordin include „*forma și efectele girurilor, anularea și înlocuirea documentelor de transport*”, după cum se arată la art. 1965 alin. (2) C. civ. Deci, pentru a înțelege aceste operațiuni care se fac pe baza documentelor de transport negociabile, trebuie să procedăm la o coroborare a celor două acte normative – Codul civil și Legea nr. 58/1934 (ultimul act normativ cu ajutorul Normei-cadru nr. 6/1994 privind comerțul făcut de instituțiile de credit cu cambii și bilete la ordin). Astfel, la pct. 106 din Norma-cadru nr. 6/1994 privind comerțul făcut de instituțiile de credit cu cambii și bilete la ordin se arată – „*Transmiterea cambiei prin gir are ca efect transmiterea către giratar a tuturor drepturilor izvorând, din titlu, în mod autonom, astfel că debitorul cambial nu îi va putea opune giratarului excepțiile personale pe care le-ar putea ridica contra girantului*”. Deci, și în cazul documentului de transport negociabil transmiterea acestuia pe calea girului reprezintă transferul tuturor drepturilor aflate în legătură cu respectivul instrument, inclusiv cel de proprietate asupra bunurilor care fac obiectul transportului. Iar, dacă cel mai important drept asupra bunurilor transportate este transmis prin această operațiune, atunci devine facil de conceptualizat și că titularul unui instrument cu o astfel de putere, are și alte drepturi – de a da instrucțiuni către transportator, de a deturna transportul, de a dispune cu privire la bunuri etc. Este de remarcat sintagma „*în mod autonom*” din norma precedent citată, aceasta fiind oarecum explicată prin următoarea normă, respectiv aceea de la pct. 107 – „*Transmiterea cambiei prin gir nu implică și transmiterea raporturilor materiale care au dat naștere raporturilor cambiale, inclusiv a raporturilor între trăgător și tras ce decurg din raportul cambial fundamental și a raporturilor dintre giranți și ceilalți semnatori ai cambiei, deoarece documentul care constată obligațiile cambiale nu cuprinde și aceste raporturi*”. Din interpretarea celor două norme succesive precedent citate rezultă că, în mod similar cambiei și biletului la ordin la care art. 1.965 alin. (2) C. civ. face trimitere, și documentele de transport (negociabile) la ordin au o natură autonomă în raport de convenția de transport, căci nu întotdeauna drepturile și obligațiile provenite din documentul de transport sunt aceleași cu cele din contractul de

transport, această identitate fiind posibilă doar în cazul în care documentul de transport (negociabil) reprezintă chiar contractul de transport.

Anularea și înlocuirea documentului de transport negociabil, despre care se face vorbire la art. 1.965 alin. (2) C. civ., se completează cu prevederile de la art. 89 și urm. din Legea nr. 58/1934 și de cele de la Capitolul XII din Norma-cadru nr. 6/1994 privind comerțul făcut de instituțiile de credit cu cambii și bilete la ordin, ambele ultime seturi de norme fiind mai curând unele de natură procesuală decât substanțială, reglementând căile și mijloacele prin care sunt protejate instrumentele propriu-zise (și mai puțin drepturile provenite din acestea).

Norma de drept care explică cel mai important efect al girului documentului de transport (negociabil) la ordin, respectiv transferul proprietății asupra bunurilor care formează obiectul transportului, se regăsește la ultimul alineat al art. 1.965 C. civ., conceptul șirului neîntrerupt de giruri fiind similar celui de la art. 18 din Legea nr. 58/1934, întreruperea șirului desemnând pe ultimul din succesiune ca posesor al documentului.

Sperăm că această scurtă expunere aduce un plus de ajutor studenților care încearcă să înțeleagă scopul și efectele art. 1.964 și 1.965 C. civ. și să găsească o aplicație practică pentru aceste norme în corelare cu alte prevederi legale.

TENSIUNILE DINTRE DECIZIA „PORUMBOIU” ȘI OPOZIȚIA PĂRÂTULUI LA RENUNȚAREA JUDECATĂ

Asistent univ. dr. Liviu-Alexandru VIOREL
Facultatea de Drept, Academia de Studii Economice
Avocat coordonator, Mușat & Asociații

Abstract

*Porumboiu Decision requires that the beneficiary of an installment plan and/or postponement granted subsequent to legal aid be **consulted** in order to determine whether he/she still wishes to **pursue** the proceedings, in light of the Court-ordered schedule for the payment of judicial stamp duties. If the beneficiary opts against continuation and **withdraws** the claim, he/she is thereby **released** from the **constraints** of an undesired **enforcement**.*

*However, after the **first hearing date** at which the parties have been duly summoned, the withdrawal of the claim by the beneficiary of an installment plan and/or postponement **requires** the defendant's **consent**; in the absence of such consent, the proceedings **continues**. If the defendant is absent from the hearing, the Court will grant a period of time to express their position, and **silence** may be deemed as tacit **consent**.*

*This article examines how the **Porumboiu Decision**, delivered by the supreme guarantor of fundamental rights, interacts with the restrictive statutory provision that prevents withdrawal of the claim after the first hearing date at which the parties have been duly summoned, in the context of the defendant's opposition to such withdrawal, within the dynamics of civil litigation and with reference to its specific features.*

The article further examines whether the mechanism whereby the beneficiary informs the court, by means of a written notice, of the decision not to pursue the proceedings could provide a more effective solution in the given context.

Keywords: *payment in instalments, waiving on settlement of the case, defendant's opposition, Porumboiu Decision, Constitutional Court.*

Premisele analizei

Art. 44 alin. (3) din O.U.G. nr. 80/2013 și Decizia Porumboiu.

Art. 44 alin. (3) din O.U.G. nr. 80/2013 consacră regula constituirii titlului executoriu concomitent încheierii de încuviințare a eșalonării sau amânării.

Cu prilejul Deciziei Porumboiu, Curtea Constituțională a reținut că regimul juridic al încheierii de acordare a ajutorului public judiciar sub forma eșalonării și/sau amânării taxei judiciare de timbru) **produce efecte contrare** atât **dreptului de proprietate privată**, cât și **principiului așezării juste a sarcinilor fiscale**, atunci când titlul executoriu se activează **automat și independent** de voința beneficiarului.

Cu toate acestea, Curtea **nu** a constatat neconstituționalitatea normei viciate, ci a optat pentru o **lectură pozitivă a sa, conformă Constituției**: dispozițiile rămân **constituționale** numai **în măsura** în care instanța valorifică efectiv principiul **disponibilității subsecvent** momentului **acordării** ajutorului public judiciar, verificând măsura în care partea (mai) dorește să **continue procesul**. Aceasta presupune că, în măsura în care beneficiarul **renunță la judecata** cererii sale, acesta poate respira ușurat: nu mai trebuie să plătească taxa conform scadențarului judiciar.

Regula procesuală care limitează renunțarea la judecată

Am văzut deja că, în lumina Deciziei Porumboiu, reclamantul nemulțumit de scadențarul judiciar, poate opta pentru renunțarea la judecata cererii sale de chemare în judecată **ulterior** momentului procesual la care părțile sunt **legal citat**.

În practică însă se pot ivi situații în care **cererea** de ajutor public judiciar ori, dacă este cazul, cererea de reexaminare ajunge să se soluționeze – din varii motive – abia **după ce se acordă primul** termen de judecată cu procedura legal îndeplinită, așadar, în etapa cercetării procesului. Se întâmplă astfel dacă taxa ori, după caz, diferența de taxă se stabilește la primul termen de judecată și, astfel, cererea de eșalonare se formulează după acest moment temporal.

Din punct de vedere procedural însă, după acest moment, reclamantul **nu** mai deține **controlul** în privința atingerii finalității **renunțării** la judecată. De ce? Pentru că normele art. 406 alin. (4) C. pr. civ.² prevăd că renunțarea reclamantului la

¹ Am dat această denumire deciziei Curții Constituționale nr. 669/3.12.2024, § 42, publicată în M. Of. nr. 669 din 16 iulie 2025 cu prilejul unei intervenții în cadrul unei conferințe (L.-Al. Viorel, *Decizia Porumboiu: umanizarea eșalonării post-acordare sau cum instanța constituțională croiește, cu empatie subtilă și flexibilitate, obligații instanței de judecată și drepturi beneficiarului dintr-o garderobă normativă constrângătoare*, lucrare prezentată în *Conferințele Themis, Ediția 1 – Probleme de actualitate în practica judiciară în materia dreptului civil și a dreptului procesual civil. Elemente de drept european*, București, Institutul Național al Magistraturii, 9 septembrie 2025).

² Conform normei citate: „[d]acă reclamantul renunță la judecată la primul termen la care părțile sunt legal citate sau ulterior acestui moment, renunțarea nu se poate face decât cu acordul expres sau tacit al celeilalte părți. Dacă pârâtul nu este prezent la termenul la care reclamantul declară că renunță la judecată, instanța va acorda pârâtului un termen până la care să își exprime poziția față de cererea de renunțare. Lipsa unui răspuns până la termenul acordat se consideră acord tacit la renunțare”.

judecată începând cu cel dintâi termen de judecată la care părțile sunt legal citate devine **imposibilă** în lipsa **acordului** – expres sau tacit al – celeilalte părți.

Pârâtul își poate exercita dreptul de „**veto**” paralizând, astfel, dreptul reclaman-
tului de a renunța la judecată. Renunțarea este, în acest caz, dependentă de o
 anumită conduită procesuală ce va fi adoptată de pârât: opoziția acestuia din urmă ar
 putea determina **blocarea** reclamantului într-un **proces** pe care **nu** dorește să-l
 mai **continue** pentru că nu poate sau pentru că nu își dorește să investească
 financiar sub aspectul taxei judiciare de timbru.

Tensiunile dintre considerentele Deciziei Porumboiu și împiedicarea renunțării la
 judecată ca efect a opoziției pârâtului

Din cele de mai sus rezultă că există interferențe între mecanismul renunțării
 la judecată și raționamentul Curții Constituționale din cadrul Deciziei Porumboiu:

- a) Pe de o parte, *Decizia Porumboiu* conferă **dreptul** beneficiarului de nu con-
 tinua demersul procesual, inclusiv prin **renunțarea la judecată** post-acordare;
- b) Pe de altă parte, norma cadru procesual civilă în materie de renunțare la
 judecată pune o **piedică** reclamantului **în a renunța**, în măsura opoziției
 pârâtului (la această renunțare).

De aici rezultă o evidentă și inevitabilă **tensiune** între Decizia Porumboiu și
 norma procesuală.

Cum pot fi ele corelate? Cum influențează limitarea temporală procesuală
 cronologia și **consecințele juridice** ale mecanismului configurat prin Decizia
 „Porumboiu”? Dacă nu se poate renunța la judecată la acest moment procesual,
 înseamnă că Decizia Porumboiu nu produce **niciun efect**? Sau Decizia Porumboiu
 se aplică în pofida restricției procedurale?

În căutarea răspunsului la aceste întrebări voi creiona argumentele ce pot fi
 aduse în sprijinul celor trei teze posibile.

Teza necesității recunoașterii posibilității reclamantului de a valorifica renunțarea la judecată în pofida opoziției pârâtului

Natura inderogabilă a dreptului

Decizia Porumboiu **nu** implică o simplă **curtoazie procesuală**, ci consacră un
 veritabil **drept** procedural de **disponibilitate post-acordare**, **inderogabil**: după
 calibrare și informare, partea are **opțiunea efectivă** de a **nu continua** procesul.
 Această opțiune este o **garanție** cu implicații **constituționale** (respectarea dreptului
 de proprietate și așezarea justă a sarcinilor fiscale), nu un simplu „favor” procedural.

Prin urmare, **nu** se poate **nega** dreptul de a renunța la judecată **indiferent**
 când este **exercitat**, așadar, nici în ipoteza în care acesta intervine după momentul
 procesual al primului termen de judecată la care părțile sunt legal citate.

Un drept recunoscut de Curtea Constituțională nu poate fi anulat de o prevedere legală preexistentă

S-ar putea susține că dreptul de a renunța la judecată este **conferit** prin **Decizia Porumboiu** și, astfel, ar fi de neconceput ca o prevedere procedurală existentă în fondul normativ anterior pronunțării acestei decizii – *i.e.* art. 406 alin. (2) C. pr. civ. – să **nege** acest drept de disponibilitate al părții.

Astfel fiind, câtă vreme Decizia Porumboiu condiționează însăși **nașterea** titlului executoriu de **voința informată** a beneficiarului de a continua procesul, **niciun** text procedural – inclusiv art. 406 alin. (2) C. pr. civ. – nu poate fi interpretat astfel încât să **neutralizeze** dreptul la renunțare la judecată **conferit** prin **Decizia Porumboiu**.

Aceasta reclamă o **interpretare** a cadrului normativ **aliniată** **Deciziei Porumboiu**, așadar, care să permită – nu să blocheze – valorificarea cu succes a Deciziei forului constituțional.

Argumentul ad absurdum

În măsura în care am admite că opoziția pârâtului blochează opțiunea negativă a reclamantului, deși ar dispărea contraprestația, ar trebui să **acceptăm** și **reactivarea automatismului exclus** de Curte; aceasta ar conduce, din nou, la o **executare** silită a unei taxe pentru un proces pe care titularul **nu** și-l mai **dorește**. Or, prin Decizia Porumboiu, Curtea a urmărit tocmai **evacuarea** acestui **risc**.

Cu alte cuvinte, opoziția pârâtului nu poate altera **opțiunea negativă** a reclamantului, transformând-o contrar voinței beneficiarului într-o **obligație fiscală** fără prestarea unui serviciu jurisdicțional — exact ceea ce Decizia Porumboiu a urmărit să preîntâmpine.

Prin urmare, Decizia Porumboiu recunoaște, în mod funcțional, **dreptul** de a **bloca** mecanismul fiscal de **executare** a încheierii prin efectul exprimării **opțiunii negative**; de aceea, art. 406 alin. (2) nu poate fi folosit ca un „drept de **veto**” al pârâtului care să reintroducă **executorialitatea fără contraprestație**. Dacă reclamantul **nu dorește să continue**, **nu se naște titlul** și încheierea **nu se comunică** organelor fiscale – acesta este „nucleul tare” al deciziei constituționale.

Prin urmare, aceasta interpretare asigură respectarea finalității Deciziei Porumboiu.

Teza imposibilității renunțării la judecată din perspectivă procedurală și fiscală

Menținerea rațiunilor protective la adresa pârâtului în ipoteza specifică

Situația din cazul de față nu se diferențiază cu nimic față de cea vizată de rațiunea generală a textului procedural restrictiv; necesitatea acordului pârâtului

la renunțare este legitimată de **perspectivele** unei **noi judecăți**: estimând că reclamantul nu va câștiga procesul, pârâtul va tinde la continuarea judecății pentru a obține o hotărâre înzestrată cu autoritate de **lucru judecat**³; în acest mod va putea opune *res judicata* în cazul în care va fi din nou chemat în judecată.

Legea procesuală, îi recunoaște, așadar pârâtului, **veto-ul** procesual.

Finalitatea Deciziei este atinsă: există o contraprestație care legitimează executarea silită

Cu prilejul Deciziei Porumboiu, Curtea a reținut încălcarea drepturilor fundamentale raportat la **lipsa contraprestației** pentru beneficiarul susceptibil a fi executat silit.

Or, în ipoteza particulară de față în care legea impune **continuarea** procesului (din cauza opoziției pârâtului), **contraprestația există** chiar dacă pe o perioadă limitată de timp: plata pentru serviciul public al justiției este legitimată de **continuarea** procesului și, consecutiv, așteptarea legitimă că o soluție va fi pronunțată asupra cererii de chemare în judecată.

Prin urmare, **nu** ne aflăm în ipoteza **scenariului** corectat de Curte, *i.e.* plata unei taxe judiciare de timbru eșalonate și/sau amânate și a unui proces care **nu** se mai **judecă**.

Decizia Porumboiu nu paralizează aplicarea art. 406 alin. (2) C. pr. civ.

În cuprinsul Deciziei Porumboiu **nu** există vreun **considerent** care să **înlăture** cerința **acordului pârâtului** pentru renunțarea ulterioară primului termen. Ba mai mult, Curtea Constituțională nici măcar **nu** a avut **în vedere** – darămite să **cenzureze** – regimul juridic al renunțării la judecată în contextul temporal al renunțării ulterior primului termen de judecată la care părțile sunt legal citate; în măsura în care Curtea ar fi dorit să **flexibilizeze** acest regim, ar fi **menționat explicit** acest lucru.

Obiectul controlului a vizat exclusiv efectele executorialității încheierii de eșalonare și/sau amânare [în lumina art. 44 alin. (3) O.U.G. nr. 80/2013 în accepțiunea de la acea dată], nu și condițiile renunțării la judecată. Astfel fiind, norma privind renunțarea la judecată nu a fost declarată neconstituțională în măsura în care nu ar fi aplicată într-un anume mod. Drept urmare, Decizia Porumboiu nu reconfigurează arhitectura actelor de dispoziție procesuală și **nu suprimă veto-ul pârâtului** instituit de Cod.

Imposibilitatea valorificării renunțării la judecată într-o anumită **ipoteză** temporală (după momentul procesual la care părțile sunt legal citate) și în raport de o anumită **conduită** procesuală (opoziția pârâtului) **nu** poate **invalida raționamentul general** al Curții din Decizia Porumboiu. De altfel, tehnica deciziei **interpretative** nici măcar **nu** presupune **înlăturarea** unor **reguli** procedurale speciale **nevalorificate** de Curte în construirea raționamentului deciziei sale.

³ G. Boroi, M. Stancu, *Drept procesual civil*, vol. 1, *Partea generală: judecata în fața primei instanței*, Ed. Hamangiu, București, 2023, p. 808.

Rațiunile Deciziei Porumboiu rămân în picioare. Existența unor rute alternative apropiate

Este adevărat că ipoteza din cauza ce a generat analiza Curții viza lipsa efectelor renunțării la judecată asupra obligativității plății taxei eşalonate.

Însă Curtea **nu** impune ca opțiunea pentru necontinuarea procesului să se **concretizeze** – în mod **necesar** și exclusiv – în forma **renunțării la judecată**; are în vedere numai necesitatea ca beneficiarul să-și poată exprima **opțiunea** de a continua sau nu procesul după dispunerea eşalonării și/sau amânării.

Or, această opțiune poate fi exprimată și prin alte mecanisme **alternative**⁴; acestea pot fi *indirecte* i.e. simpla **cerere** prin care arată că nu dorește continuarea procesului sau *directe* (ii) prin **renunțarea la dreptul** pretins (pentru care legea nu cere acordul adversarului procesual) sau (iii) chiar printr-o **tranzacție**.

Bivalența renunțării la judecată: imposibilă procedural, posibilă fiscal

Explicația mecanismului: cele 2 valențe

În virtutea acestei teze este imposibilă renunțarea la judecată din perspectivă procedurală, însă este posibilă din perspectivă fiscală.

Această teză presupune o bifurcație a efectelor cererii de renunțare la judecată; unei unice cereri i se conferă 2 valențe: (i) una *procedurală* și (ii) cealaltă *fiscală*.

(i) Din perspectivă *procedurală* opoziția pârâtului face **ineficientă renunțarea** la judecată; aici funcționează exclusiv dreptul procesual: nu intrăm încă în discuția titlului fiscal, ci doar se stabilește că dosarul își continuă cursul său firesc [în aplicarea art. 406 alin. (2) C. pr. civ., ce rămâne pe deplin incident]; se poate observa că ne aflăm în prezența unei **disponibilități procesuale limitate**;

(ii) Din perspectivă *fiscală* însă, **opoziția** pârâtului este **lipsită de relevanță**: pârâtul nu este parte în raportul juridic fiscal, sens în care renunțarea **împiedică** executarea silită; ne aflăm pe terenul unei **disponibilități fiscale depline**.

De fapt, procesul se stinge, dar nu ca efect direct al cererii de renunțare la judecată; există o **altă cauză** generatoare – e drept derivată din efectul fiscal al renunțării la judecată –, i.e. *nelegala investire a instanței*.

Cele două valențe operează **concomitent** și **armonizat**, însă pe paliere distincte, **fără** a interfera și **fără** a se **condiționa** una pe cealaltă. Astfel fiind, această teorie are aptitudinea de a **valorifica** eficient deopotrivă norma procesuală privind opoziția

⁴ Din păcate, micșorarea pretențiilor – în măsura în care ar fi posibilă și utilă reclamantului raportat la particularitățile cauzei – nu este un astfel de mecanism pentru că nu conduce la eliminarea poverii fiscale. Aceasta pentru că potrivit art. 37 O.U.G. nr. 80/2013, chiar dacă se restrâng pretențiile, taxa datorată este cea stabilită pe baza valorii inițiale a cererii.

la **renunțarea** la judecată și lectura obligatorie din **Decizia Porumboiu**: niciuna dintre ele nu este golită de conținut; se asigură astfel o deplină **coerență aplicativă**:

(i) **procesul continuă** (fie și temporar) în virtutea normei procesuale valorificate de pârât (valența *procesuală*);

(ii) dar în pofida continuării procesului, fiscalitatea nu este împinsă în zona roșie, neconstituțională a **executării** silită în **absența** unei **contraprestații**, ci intră pe făgașul eliberator, perspectivă din care efectul Deciziei Porumboiu este unul deplin (valența *fiscală*);

(iii) chestiunea **timbrajului** este subsecventă: litigiul nu se stinge ca efect al opoziției pârâtului la renunțare, ci pentru neachitarea taxei judiciare de timbru, urmând a fi rezolvată pe terenul **anulării** cererii pentru netimbrare ori, după caz, insuficientă timbrare.

Ordinea soluționării: renunțare la judecată vs. anulare pentru netimbrare

Nu voi intra prea mult în detaliile tehnice ale ordinii de soluționare dintre actul de dispoziție al părții (renunțarea la judecată) și nelegala investire a instanței (nelegala timbrare a cererii) pentru că, în raport de finalitatea din ipoteza de față, această problematică rămâne, astfel cum vom vedea, mai curând *teoretică*.

Mă limitez să remarc faptul că primatul excepției netimbrării în fața actelor de dispoziție ale părților este tradițional: (i) a existat în virtutea **Legii timbrului** și impozitului pe acte și fapte juridice din 1927⁵, (ii) a fost reafirmată în aplicarea **Legii nr. 146/1997**⁶ și (iii) a fost consolidată în logica reglementării **O.U.G. nr. 80/2013**⁷.

⁵ C. Botez, *Noua lege a timbrului și impozitului pe acte și fapte juridice adnotată și comentată*, Ed. Cultura Națională, 1927, p. 366.

⁶ CA Galați, s. civ., dec. nr. 804/2008, în BCA nr. 1/2009, p. 67; D.N. Theohari, C.M. Ilie, M.A. Bîrlog, în D.N. Theohari, C.M. Ilie, M.A. Bîrlog, B. Cristea, *Acțiunile civile și taxele judiciare de timbru: Legea nr. 146/1997 comentată*, Ed. Hamangiu, București, 2012, § 915, p. 462.

⁷ D.N. Theohari, în G. Boroș (coord.), *Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole*, Vol. 1., Art. 1-526, Ed. Hamangiu, București, 2016, p. 553 cu referire la Trib. Teleorman, dec. nr. 158/R/2010, disponibilă pe www.portal.just.ro; L.-Al. Viorel, în L.-Al. Viorel, G. Viorel, A.-Al. Oană, ..., *Legislația privind taxele judiciare de timbru: soluții, argumente, explicații*, Ed. C.H. Beck, București, 2016, p. 436; G.C. Frențiu, *Taxele judiciare de timbru și ajutorul public judiciar în procesul civil: O.U.G. nr. 80/2013 și O.U.G. nr. 51/2008: comentarii, doctrină și jurisprudență*, Ed. Hamangiu, București, 2020, p. 303; Jud. Cluj-Napoca, înch. civ. nr. 5514/23.10.2020, *apud* R. Dan, în R. Dan, A. Danciu, R.I. Orza ș.a. (coord. T.C. Briciu), *O.U.G. nr. 80/2013 privind taxele judiciare de timbru: comentariu pe articole*, Ed. Solomon, București, 2021, p. 534, fără însă a se indica argumentele în acordarea priorității excepției netimbrării.

Înalta Curte a considerat prioritară excepția netimbrării în raport cu cererea de renunțare la recurs, sens în care a dat eficiență normelor art. 486 alin. (2) și alin. (3) C. pr. civ. care prevăd obligația atașării probei plății taxei judiciare de timbru (ÎCCJ, s. a II-a civ., dec. nr. 1923/4.10.2023, disponibilă pe site-ul <https://www.scj.ro/1093/Detail-jurisprudenta?customQuery%5B0%5D.Key=id&customQuery%5B0%5D.Value=209923#highlight=##>) și sancțiunea în caz de neconformare.

Deși poate fi justificată din perspectiva unei investiții viciate a instanței, am propus *de lege ferenda* o abordare mai echilibrată în dauna unei soluții rudimentare, excesiv de formaliste, în sensul reglementării posibilității de a se valorifica actele de dispoziție ale părților prioritar sancționării nesatisfacerii timbrajului (L.-Al. Viorel, în L.-Al. Viorel, G. Viorel, A.-Al. Oană, ..., *Legislația privind taxele judiciare de timbru: soluții, argumente, explicații*, Ed. C.H. Beck, București, 2016, nota de subsol nr. 2, p. 436)

Soluția este, în esență fundamentată pe doi piloni argumentaționali: (i) **legala investire** a instanței este premisa pentru a se putea valorifica un act de dispoziție⁸ și (ii) plata cu **anticipație a taxelor** judiciare de timbru⁹. Decizia „Porumboiu” nu schimbă nimic în această **ordine** de soluționare: interpretarea normelor rămâne la fel ca în precedent.

Arătăm că nu găsim necesare detalii pentru că din punct de vedere *practic*, indiferent cărei eveniment procesual i se dă prevalență, finalmente, soluția ar trebui să fie tot **anularea** cererii ca netimbrată (ori, după caz, ca insuficient timbrată). Aceasta pentru că: (i) soluția **nevalorificării** cererii de **renunțare** la judecată (ca efect al opoziției pârâtului) va conduce inevitabil la verificarea consecutivă a **legalei timbrări** a cererii, (ii) iar în ipoteza în care problema nesatisfacerii timbrajului ar fi analizată prioritar, nu se mai ajunge la chestiunea analizării renunțării la judecată pentru că viciul de netimbrare nu poate fi depășit.

De aici rezultă că, pragmatic vorbind, din perspectiva verdictului final în ipoteza în care se pune această problemă în etapa cercetării procesului, ordinea soluționării va prezenta **relevanță practică** mai curând în cazul **lipsei opoziției pârâtului**; numai în acest caz, **s-ar putea valorifica renunțarea** la judecată; prin urmare, există cu adevărat un interes al modului în care se va soluționa procesul; aceasta pentru că, în acest caz, sunt **susceptibile** a fi **valorificate** atât renunțarea la judecată, cât și chestiunea anulării cererii ca netimbrată ori ca insuficient timbrată. În acest caz, este de așteptat să fie valorificată cu prioritate chestiunea timbrajului, potrivit explicațiilor de mai sus.

Simpla comunicare către instanță a deciziei de a nu continua procesul

Dezavantajul principal al tezei **bivalenței** renunțării la judecată este că reclamantul se află în poziția **ingrată** de a **nu putea renunța** la judecata cererii sale de chemare în judecată din cauza opoziției pârâtului (la renunțare). În acest caz, problema fiscală – cea mai arzătoare – ar trebui stinsă, însă rămâne chestiunea procedurală, care ar urma să se soldeze, așa cum am văzut, în dinamica procedurală, cu stingerea procesului, însă nu în virtutea actului de dispoziție al reclamantului, ci ca efect al nesatisfacerii cerinței timbrajului.

⁸ D.N. Theohari, în G. Boroș (coord.), *Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole*, Vol. I., Art. 1-526, Ed. Hamangiu, București, 2016, p. 553; L.-Al. Viorel, în L.-Al. Viorel, G. Viorel, A.-Al. Oană, ..., *Legislația privind taxele judiciare de timbru: soluții, argumente, explicații*, Ed. C.H. Beck, București, 2016, p. 436.

⁹ D.N. Theohari, *Taxele judiciare de timbru: O.U.G. nr. 80/2013: comentariu pe articole*, Ed. Hamangiu, p. 487. Strict raportat la concursul dintre cele două în procedura de regularizare se poate aduce și un argument al instanței supreme; aceasta a reținut că etapa regularizării cererii de chemare în judecată este o „etapă prealabilă judecării propriu-zise” (ÎCC), Completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept, Dec. nr. 61/2.10.2023, publicată în M. Of. nr. 1011 din 07 noiembrie 2023, disponibilă pe site-ul <https://www.iccj.ro/2023/11/08/decizia-nr-61-din-2-octombrie-2023/>). Aceasta impune prioritatea logică a finalizării acestui filtru înainte de a trece la alte incidente/soluții pe fondul căii procesuale, deci anterior examinării cererii de renunțare la judecată.

Pentru a contracara acest neajuns, raportat și la modul concret de stingere al procesului, lucrurile ar trebui **simplificate**: simpla **comunicare** adresată instanței de către beneficiar privind **necontinuarea procesului** ar trebui să fie suficientă pentru a valorifica deopotrivă efectul fiscal și procedural urmărit de reclamant.

În concret, din punct de vedere *fiscal* opțiunea exprimată este suficientă în sine pentru ca beneficiarul să **nu** se confrunte cu **executarea** silită, iar din punct de vedere *procedural*, în absența achitării taxei ori a diferenței de taxă, soluția este **anularea** cererii.

Astfel că această varianta este suficientă pentru a tranșa concomitent **ambele probleme** (cea fiscală și cea procedurală):

- a) *Simplu, direct și pragmatic*, în sensul că efectul ar trebui să fie **același** ca în cazul renunțării la judecată la care se opune pârâtul, respectiv **anularea** cererii de chemare în judecată ca **netimbrată** sau, după caz, ca insuficient timbrată, fără a se pune problema parcurgerii, în prealabil a unei secvențe procesuale ce s-ar putea dovedi a fi **temporizatoare și inutilă**, precum cea aferentă actului de dispoziție al părții (așa cum am văzut renunțarea la judecată ar putea fi blocată de opoziția părții);
- b) *necondiționat*, sens în care continuarea procesului **nu** mai depinde de **poziția** pe care ar urma să o exprime **pârâtul**, așa cum se întâmplă la renunțarea la judecată formulată la momentul procesual menționat;
- c) *previzibil și cert*, pentru că, **nedepinzând de poziția** procesuală necunoscută pe care o va adopta pârâtul (ca în cazul renunțării la judecată), reclamantul știe la ce să se aștepte de la bun început;
- d) *concordant unei interpretări flexibile a Deciziei Porumboiu*, care impune ca reclamantul să aibă aptitudinea de a comunica instanței că nu dorește să continue procesul și astfel să nu ajungă să fie executat pentru o taxă judiciară de timbru aferentă unui proces care se va stinge într-o fază incipientă a sa.

Concluzie

Arhitectura interpretativă constituțională a normei fiscale trebuie **armonizată** cu regulile de procedură civilă privind **actele de dispoziție** ale părții; aceasta în contextul în care, după **primul termen** de judecată la care părțile sunt legal citate, **renunțarea** la judecată **nu** (mai) produce efectul stingerii procesului în lipsa acordului pârâtului.

În acest context, trebuie precizat că *renunțarea la judecată, în pofida opoziției pârâtului*, nu poate fi validată pe temeiul Deciziei Porumboiu; această decizie nu impune remodelarea dispoziției privind renunțarea la judecată; într-adevăr, Curtea impune valorificarea principiului disponibilității, **nu** însă și concretizarea sa **limitată** la **renunțarea la judecată**; în măsura în care însă partea alege să formuleze cererea

de renunțare la judecată, principiul disponibilității în contextul impus de Curtea Constituțională trebuie valorificat în parametrii temporali fixați de cadrul procesual civil preexistent. Astfel că dreptul de **veto** al pârâtului **prevalează** în fața mecanismului recunoscut de Curtea Constituțională în Decizia Porumboiu. Există însă chei **alternative** valide pentru reclamantul care urmărește „despovărea” fiscală precum **renunțarea la drept**, încheierea unei **tranzacții**, ori chiar simpla **comunicare a opțiunii** către instanță.

Aparent **paradoxală**, *imposibilitatea renunțării la judecată din perspectivă procedurală, dar posibilitatea unei atare renunțării din perspectivă fiscală* ar părea să fie soluția de **compromis** care face posibilă operarea dispozițiilor procedurale în materia renunțării la judecată pentru a obține valorificarea Deciziei Porumboiu. Unul și același act de procedură produce efecte firești din perspectivă fiscală, nu și din perspectivă procedurală. Consecința procedurală va fi că instanța nu va putea valoriza renunțarea la judecată sub aspect procedural, însă va putea proceda, consecutiv, la **anularea**, cererii ca netimbrată.

Însă pentru ca reclamantul să nu se afle în poziția **ingrată** de a **nu-și** putea **valoriza renunțarea** la judecată din cauza opoziției pârâtului (la renunțare), varianta pragmatică rămâne banala *comunicare* adresată instanței *privind necontinuarea procesului*. Finalmente, efectul ar trebui să fie **același** ca în cazul renunțării la judecată, respectiv **anularea** cererii de chemare în judecată ca **netimbrată** sau, după caz, ca insuficient timbrată. Este însă mai **simplă, pragmatică și nemijlocită**.

SOCIETATEA DIGITALĂ- RESPONSABILITATEA FATA DE CELĂLALT

*Andreea CORSEI**

*Universitatea „Petre Andrei” Iași
Facultatea de Drept*

Abstract

We live in an era in which human interactions are increasingly taking place in the digital space, and responsibility towards others must be rethought from the perspective of new social, legal and moral realities. The digital society is not a simple technological extension of the real world, but an autonomous space, in which traditional norms of conduct are put to the test and where the boundaries between public and private are blurred. In this context, responsibility takes on new, more complex and urgent dimensions.

From a legal point of view, responsibility in the digital space is regulated by a series of rules that apply to both individuals and legal entities. The Romanian Civil Code establishes tort liability for damages caused by unlawful acts, including those committed online, such as defamation, instigation or digital harassment. In parallel, the Criminal Code sanctions crimes that are increasingly present in the digital sphere: unauthorized access to data, virtual threats or violation of privacy.

However, the mere existence of a legal framework is not enough to cultivate responsible conduct. Without a solid ethical and educational foundation, the law risks remaining a punitive mechanism, not a formative one. From an academic and philosophical perspective, thinkers such as Habermas or Arendt remind us that public space implies not only rights, but also mutual responsibilities. Online interaction is a form of digital coexistence, in which respect for the other, empathy and good faith become indispensable.

Individual responsibility in the digital environment is manifested through moderation in expression, protecting the personal data of others, combating disinformation and refusing to participate in toxic phenomena such as hate speech or cancel culture. In parallel, digital platforms also have an ethical and

* University assistant at „Petre Andrei” University in Iasi, Vice-Dean of the „College of Legal Advisers Suceava” Association, general secretary of the „Order of Legal Advisers from Romania” Federation, ORCID – 0000-0001-5688-3701, e-mail: office.corsei@yahoo.co.uk.

legal duty to prevent abuse, moderate illegal content and ensure transparency in the use of algorithms.

As artificial intelligence, virtual reality and social networks increasingly shape the collective consciousness, responsibility towards others becomes not just a legal norm, but a condition of our common humanity. The digital space is not an ethical vacuum, but a terrain in which every word, every image, every interaction contributes to building a society in which rights cannot exist without responsibilities.

Thus, the major challenge of digital societies is not only the legal regulation of online behavior, but the cultivation of a culture of digital responsibility – in which technology serves man, not alienates him from others.

Keywords: *society, digitalization, responsibility, collaboration.*

1. Introducere

În ultimele decenii, asistăm la o transformare a modului în care indivizii interacționează, comunică și se raportează unii la ceilalți. Societatea digitală nu mai este o proiecție a viitorului, ci o realitate cotidiană, structurată în jurul interconectivității, accesului instantaneu la informație și a omniprezenței tehnologiei. În acest sistem digital, responsabilitatea față de celălalt nu dispare, ci se redefineste, adesea într-un mod mai subtil, dar și mai vulnerabil.

Deși spațiul virtual a fost perceput inițial ca o zonă a libertății de exprimare absolute, realitatea contemporană demonstrează că așa-zisa libertate digitală trebuie permanent echilibrată cu drepturile fundamentale ale celorlalți – demnitatea, viața privată, reputația, siguranța psihologică. Această responsabilitate nu este doar o problemă de moralitate socială sau deontologie digitală, ci și o chestiune juridică concretă, reglementată printr-un cadru normativ național și european din ce în ce mai complex. De la dispozițiile Codului civil și penal privind prejudiciul, onoarea sau hărțuirea, până la instrumente europene precum Regulamentul privind serviciile digitale (DSA), dreptul urmărește să restabilească ordinea și echitatea în spațiul virtual.

Totodată, proliferarea discursului instigator la ură, manipularea prin dezinformare și creșterea fenomenului de *cyberbullying* evidențiază nevoia unei reflecții etico-juridice profunde: care sunt limitele libertății în spațiul digital? Cine este titularul responsabilității – individul, platforma, algoritmul? Cum garantăm protecția celuiilalt fără a sacrifica valorile democratice?

Această lucrare își propune să analizeze responsabilitatea față de celălalt¹ în societatea digitală dintr-o perspectivă integrativă: juridică, filosofică și practică.

¹ Terec-Vlad, L., *Some Approaches regarding the Philosophy of Technology*, Logos, Universality, Mentality, Education, Novelty: Philosophy and Humanistic Sciences, Vol 8, Issue 2, 2020, pp. 28-34.

Într-un timp în care spațiul digital devine principala arenă a vieții sociale, redis-cutarea normelor de responsabilitate nu este doar o necesitate teoretică, ci o condiție a unei conviețuiri digitale durabile și juste.

2. Fundamentul juridic al responsabilității în mediul digital

Evoluția accelerată a tehnologiilor informaționale a determinat o transformare radicală a spațiului social și juridic în care indivizii își exercită drepturile și își asumă obligațiile. Mediul digital, cu particularitățile sale – anonimatul relativ, rapiditatea diseminării informației și globalizarea comunicării – ridică noi întrebări privind aplicabilitatea normelor tradiționale de răspundere juridică. În acest context, apare necesitatea de a regândi fundamentele juridice ale responsabilității, într-un efort de a asigura echilibrul între libertățile digitale și protecția drepturilor fundamentale ale celorlalți².

2.1. Răspunderea juridică – între continuitate și adaptare

În dreptul românesc, responsabilitatea juridică este structurată în trei mari forme: civilă, penală și contravențională. Toate își găsesc aplicabilitatea și în mediul digital, dar cu adaptări importante privind identificarea autorului, natura faptei și impactul prejudiciului.

2.1.1. Răspunderea civilă delictuală

Potrivit art. 1.357 alin. (1) C. civ., „Cel care cauzează altuia un prejudiciu printr-o faptă ilicită, comisă cu vinovăție, este obligat să-l repare”³. Acest principiu se aplică în egală măsură și în spațiul online, acolo unde fapta ilicită poate consta, de exemplu, în defăimarea unei persoane prin postări publice, distribuirea fără consimțământ a unor imagini sau încălcarea dreptului la viață privată⁴. Jurisprudența națională a început deja să contureze o practică în această direcție, calificând postările pe rețelele sociale ca potențial prejudiciabile, cu efecte juridice reale⁵.

2.1.2. Răspunderea penală în mediul digital

Codul penal român reglementează expres anumite fapte specifice mediului digital, grupate în Titlul VII – Infrațiuni contra siguranței și integrității sistemelor și

² Corsei, A., Țoncu, S., Talpa, I., *Uniunea Europeană și Drepturile Fundamentale ale Omului*, Buletinul Agir, 2023, pp. 52-60.

³ Codul civil al României, art. 1.357 alin. (1).

⁴ Terec-Vlad, L., *General Considerations on International Human Rights Law in the Context of New Technologies*, Journal for Social Media Inquiry, Vol. 4, Issue 1, pp. 41-47.

⁵ Dec. civ. nr. 102/2019 a Trib. București, s. a III-a civ., privind prejudiciul moral cauzat prin postări pe rețele sociale.

datelor informatice. Infracțiuni precum accesul ilegal la un sistem informatic (art. 360), perturbarea funcționării sistemelor informatice (art. 362) sau falsul informatic (art. 325) reflectă recunoașterea autonomiei dreptului penal digital⁶. Mai mult, infracțiunile clasice (amenințare, hărțuire, șantaj) capătă forme noi în online, ceea ce implică o interpretare evolutivă a textelor legale în favoarea cetățenilor⁷.

2.1.3. Răspunderea contravențională și domeniul reglementărilor administrative

Pe lângă dreptul penal și civil, responsabilitatea în spațiul digital este modelată și prin acte administrative, precum cele din domeniul protecției datelor cu caracter personal. Regulamentul (UE) 2016/679 – GDPR – prevede sancțiuni severe pentru entitățile care nu respectă normele privind colectarea, prelucrarea și stocarea datelor personale⁸. Astfel, responsabilitatea juridică se extinde nu doar asupra persoanelor fizice, ci și asupra operatorilor de platforme, companiilor și instituțiilor publice care operează în spațiul digital.

2.2. Dificultăți juridice specific mediei digitale

Aplicarea tradițională a normelor juridice în spațiul digital întâmpină obstacole semnificative:

- Identificarea autorului faptei ilicite, în special în contextul anonimatului și pseudonimelor;
- Teritorialitatea normelor juridice, într-un spațiu digital care este prin definiție transnațional;
- Volatilitatea probelor digitale, care pot fi șterse, modificate sau criptate.

Aceste provocări impun o adaptare interpretativă a normelor, dar și o cooperare internațională tot mai extinsă în aplicarea legii.

2.3. Drepturile fundamentale și responsabilitatea în digital

Un fundament esențial al răspunderii juridice în mediul digital îl constituie respectarea drepturilor fundamentale. Potrivit art. 30 din Constituția României, libertatea de exprimare este garantată, dar „nu poate prejudicia demnitatea, onoarea, viața particulară a persoanei și nici dreptul la propria imagine”⁹. De asemenea, art. 26 consacră protejarea vieții intime, familiale și private. Aceste norme constituționale, coroborate cu prevederile Cartei Drepturilor Fundamentale a Uniunii

⁶ Codul penal al României, Titlul VII, Infracțiuni informatice, art. 360-366.

⁷ Ștefănoaia M.A., *Protecția ființei umane prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, State, security and human rights, Vol. 1, 2023, pp. 150-163.

⁸ Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal.

⁹ Constituția României, art. 30 și art. 26.

Europene¹⁰, impun o limitare legitimă a comportamentelor digitale ce pot afecta demnitatea celui alt.

2.4. Responsabilitatea platformelor și a intermediarilor

În mod tradițional, răspunderea juridică viza doar autorii direcți ai faptei. În prezent, odată cu apariția rețelelor sociale și a platformelor de partajare de conținut, o parte din responsabilitate este transferată și acestor intermediari. Directiva 2000/31/CE privind comerțul electronic și recentul Digital Services Act (DSA) reglementează clar obligațiile platformelor în raport cu conținuturile ilegale: eliminarea promptă, mecanismele de contestare și transparența algoritmică¹¹.

Așadar, fundamentul juridic al responsabilității în mediul digital reflectă tensiunea dintre inovația tehnologică și necesitatea protejării valorilor juridice clasice: demnitatea, libertatea, securitatea și răspunderea personală. Deși principiile generale ale dreptului civil și penal rămân valabile, aplicarea lor în spațiul digital necesită o continuă adaptare, o interpretare evolutivă și o armonizare internațională a normelor. Nai mult decât atât, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a clarificat în jurisprudență că accesul la drepturi trebuie să fie efectiv și nu doar formal¹². Numai printr-o abordare coerentă, interdisciplinară și proactivă putem asigura un cadru juridic eficient și legitim în era digitală¹³.

3. Responsabilitatea etică și socială în mediul digital

În era digitală, granițele dintre spațiul privat și cel public, dintre individ și comunitate, sunt tot mai difuze. Pe măsură ce interacțiunile sociale migrează către mediul online, responsabilitatea personală nu dispare, ci se transformă. Fiecare utilizator devine un actor digital cu impact potențial global. În acest context, se impune o reevaluare a responsabilității etice și sociale – nu doar ca normă morală, ci și ca obligație cu semnificație juridică. Spațiul digital nu este un vid normativ, ci o nouă formă de „polis”, unde coexistența presupune reguli, limite și responsabilitate față de celălalt.

3.1. Etica digitală – între autonomie și răspundere

Etica digitală presupune aplicarea principiilor morale tradiționale în contextul tehnologiei și comunicării online. Deși utilizatorii beneficiază de libertăți extinse

¹⁰ Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, art. 7 (Respectul vieții private și de familie) și art. 8 (Protecția datelor).

¹¹ Regulamentul (UE) 2022/2065 privind o piață unică pentru serviciile digitale (Digital Services Act), aplicabil din 17 februarie 2024.

¹² Corsei, A., Zisu, M.A., Romania and Human Rights according to European Regulations, Acta Universitatis Danubius. Juridica, Vol 18, Issue 2, 2022.

¹³ Nistor, Polixenia, *The Faith-based Organization in the Postsecular Society*, Logos Universality, Mentality, Education, Novelty: Social Sciences, Vol 7, Issue 2, pp. 17-35.

în exprimarea opiniilor, partajarea de informații și interacțiunea în rețele, aceste libertăți vin însoțite de o responsabilitate morală sporită. Filosofi contemporani, precum Luciano Floridi, susțin că în spațiul digital se dezvoltă o nouă formă de „infosferă”, în care individul nu este doar un consumator de informație, ci un agent moral al cărui comportament influențează ordinea digitală¹⁴.

Responsabilitatea etică înseamnă, în acest cadru, respectul pentru demnitatea celuilalt, evitarea manipulării, refuzul de a disemina conținuturi nocive și susținerea adevărului, chiar în absența unor constrângeri juridice imediate. Etica digitală devine astfel o formă de autocontrol și un complement necesar al reglementării legale.

3.2. Responsabilitatea socială a utilizatorului digital

Pe lângă etica individuală, apare o dimensiune comunitară: responsabilitatea socială. Utilizatorii rețelelor sociale, creatorii de conținut, influenceri sau formatori de opinie modelează percepții, norme și comportamente colective. În absența unui comportament responsabil, pot apărea efecte sociale grave: polarizare, radicalizare, dezinformare sau marginalizarea grupurilor vulnerabile.

Conceptul de responsabilitate socială, cunoscut inițial în cadrul corporațiilor (CSR), poate fi extins la actorii individuali din spațiul digital. Aceștia au o obligație morală față de comunitatea digitală: aceea de a contribui la un climat de respect, incluziune și solidaritate, evitând abuzul de putere simbolică sau tehnologică.

3.3. Fundamente juridice ale responsabilității digitale

Responsabilitatea etică și socială nu poate rămâne doar la nivelul deontologic. În contextul juridic actual, ea este susținută și de un cadru normativ în continuă dezvoltare.

3.3.1. Constituția și drepturile fundamentale

Constituția României garantează libertatea de exprimare (art. 30), dar stipulează în mod clar că aceasta „nu poate prejudicia demnitatea, onoarea, viața particulară a persoanei și nici dreptul la propria imagine”¹⁵. De asemenea, art. 26 consacră protecția vieții private, un principiu esențial în era supravegherii digitale.

3.3.2. Codul civil și răspunderea delictuală

Potrivit art. 1.349 și 1.357 C. civ., orice persoană care cauzează un prejudiciu altuia, printr-o faptă ilicită, este obligată să-l repare¹⁶. În mediul online, această

¹⁴ Floridi, Luciano. *The Ethics of Information*. Oxford University Press, 2013.

¹⁵ Constituția României, art. 30 și art. 26.

¹⁶ Codul civil al României, art. 1.349 și art. 1.357.

răspundere se manifestă în cazuri precum: defăimare pe rețelele sociale, distribuirea neautorizată a datelor personale sau utilizarea abuzivă a imaginilor.

3.3.3. Protecția datelor personale

Regulamentul (UE) 2016/679 (GDPR) impune o serie de obligații etice și juridice privind modul în care datele cu caracter personal sunt colectate, utilizate și prelucrate. Acesta statuează principiul responsabilității („accountability”), care obligă operatorii să demonstreze conformitatea cu regulile de protecție¹⁷.

3.3.4. Discursul instigator la ură și dezinformarea

Potrivit art. 369 din Codul penal, incitarea publică la ură sau discriminare pe motive de rasă, religie, sex sau orientare sexuală constituie infracțiune¹⁸. În mediul online, această normă vizează discursul extremist, instigarea colectivă și hărțuirea digitală. Directiva 2018/1808 a UE privind serviciile media audiovizuale extinde aceste interdicții la platformele online⁶.

3.4. Responsabilitatea platformelor și algoritmii etici

Responsabilitatea nu revine exclusiv utilizatorului. Platformele digitale – rețele sociale, motoare de căutare, spații de partajare – au o obligație juridică și morală de a preveni diseminarea de conținut ilegal sau nociv. În acest sens, Digital Services Act (DSA) instituie un cadru unitar pentru obligațiile de moderare, transparență algoritmică și gestionare a conținuturilor¹⁹.

Totodată, se impune dezvoltarea unor algoritmi etici, care să evite în mod activ amplificarea discursurilor toxice și să protejeze drepturile fundamentale ale utilizatorilor. De aici decurge responsabilitatea colectivă în arhitectura digitală – un efort comun între programatori, juriști, eticieni și utilizatori.

Responsabilitatea etică și socială în mediul digital se află la intersecția dintre conștiința individuală, normele morale și obligațiile legale. Într-o lume în care cuvintele, imaginile și datele circulă cu o viteză fără precedent, fiecare gest digital capătă valoare juridică și impact social. Prin urmare, nu mai este suficient să ne bazăm pe bunul-simț sau pe forța legii în mod separat. Avem nevoie de o cultură digitală a responsabilității, în care etica, dreptul și tehnologia să coopereze în numele unei conviețuiri digitale sănătoase, echitabile și respectuoase.

¹⁷ Regulamentul (UE) 2016/679 – GDPR, art. 5 alin. (2), „Responsabilitate”.

¹⁸ Codul penal al României, art. 369.

Directiva (UE) 2018/1808 a Parlamentului European și a Consiliului din 14 noiembrie 2018, privind serviciile mass-media audiovizuale, art. 28b.

¹⁹ Regulamentul (UE) 2022/2065 – Digital Services Act, aplicabil din 2024.

4. Responsabilitatea individuală în era digitală

Societatea digitală redefinesc în mod radical modul în care indivizii se raportează unii la ceilalți, la spațiul public și la autoritate. Interacțiunile online au creat o nouă realitate, guvernată de o interdependență între libertate, responsabilitate și răspundere. În acest cadru, responsabilitatea individuală nu mai este o simplă chestiune de moralitate privată, ci devine o componentă esențială a unei cetățenii digitale conștiente, cu implicații etice și juridice concrete. Această analiză explorează modul în care responsabilitatea individuală se manifestă și este reglementată în era digitală, la intersecția dintre libertatea de exprimare, protecția datelor și respectul față de drepturile celorlalți.

4.1. Fundamentele responsabilității individuale în spațiul digital

Responsabilitatea individuală în mediul online presupune asumarea consecințelor propriei conduite digitale. Aceasta include nu doar comportamentul activ (crearea de conținut, interacțiuni sociale, opinii exprimate), ci și pasivitatea complice (partajarea informațiilor false, neintervenția în fața discursurilor nocive).

În dreptul român și european²⁰, această responsabilitate se fundamentează pe principiile generale ale dreptului civil (non-a prejudica altuia) și pe garantarea drepturilor fundamentale. Articolul 30 alin. (6) din Constituția României stabilește că libertatea de exprimare nu poate aduce atingere demnității, onoarei, vieții private sau dreptului la imagine al persoanei²¹. Astfel, orice utilizare a libertății în spațiul digital presupune limite juridice și morale.

4.2. Responsabilitatea în raport cu informația: adevăr, manipulare și dezinformare

Una dintre formele centrale ale responsabilității individuale digitale este gestionarea informației. Utilizatorii nu sunt doar receptori, ci și emițători, multiplicatori și editori de conținut. Diseminarea de informații false, teorii ale conspirației sau dezinformare nu mai este o problemă exclusiv etică, ci și una juridică, cu potențial de răspundere civilă sau chiar penală. În acest sens, art. 30 alin. (8) din Constituție prevede interzicerea propagandei instigatoare la ură și discriminare²², iar Codul penal sancționează faptele de incitare la ură (art. 369) sau comunicarea de informații false care pot produce panică (art. 404)²³. În era digitală, aceste norme vizează

²⁰ Rusu Andreea, *Protection of Fundamental Human Rights in the EU from the Perspective of the Primacy of European Law, in the Context of the Future EU Accession to the European Convention on Human Rights*, în *Dreptul*, Vol. 33, 2022.

²¹ Constituția României, art. 30 alin. (6).

²² *Idem*, art. 30 alin. (8).

²³ Codul penal al României, art. 369 (Incitarea la ură) și art. 404 (Comunicarea de informații false).

expres comportamente frecvente în spațiul online: distribuirea de știri false, defăimarea publică, manipularea opiniei publice.

4.3. Protecția datelor și respectarea vieții private: responsabilitatea față de celălalt

Responsabilitatea individuală include și respectarea intimității digitale a celorlalți. Într-un spațiu în care datele circulă ușor, iar viața privată este adesea expusă voluntar sau involuntar, utilizatorii au datoria de a nu colecta, distribui sau utiliza fără drept informațiile personale ale altora.

Conform Regulamentului (UE) 2016/679 (GDPR), orice persoană care prelucrează date cu caracter personal este responsabilă de legalitatea și proporționalitatea prelucrării²⁴. Deși reglementările vizează în principal operatorii instituționali, principiul responsabilității (accountability) are aplicabilitate indirectă și asupra persoanelor fizice, în special atunci când acționează în spații publice digitale (rețele sociale, forumuri, bloguri).

4.4. Etica exprimării în rețelele sociale: demnitate, reputație și discurs responsabil

Rețelele sociale reprezintă astăzi spațiul principal al exprimării libere, dar și un teren fertil pentru conflicte, polarizare și hărțuire. În acest context, responsabilitatea individuală presupune cultivarea unui discurs respectuos, neviolent și nediscriminatoriu.

Răspunderea juridică pentru atingerea adusă onoarei și demnității este reglementată în Codul civil (art. 75 și 253)²⁵, iar instanțele au început să dezvolte o jurisprudență semnificativă în ceea ce privește injuria, calomnia și defăimarea în mediul online²⁶. Astfel, utilizatorul nu poate invoca libertatea de exprimare pentru a justifica un discurs distructiv care lezează drepturile altora.

4.5. Consecințele juridice ale comportamentului digital: între răspundere și sancțiune

Responsabilitatea în era digitală are și o dimensiune reparatorie: faptele care produc prejudicii atrag răspunderea civilă (în special patrimonială și morală), iar cele de o gravitate mai mare pot implica răspundere penală. În plus, legea nr. 365/2002 privind comerțul electronic și Regulamentul DSA (Digital Services Act) prevăd măsuri

²⁴ Regulamentul (UE) 2016/679 – GDPR, art. 5 alin. (2) – Principiul responsabilității.

²⁵ Codul civil al României, art. 75 – „Ocrotirea vieții private” și art. 253 – „Reparația prejudiciului moral”.

²⁶ Decizia civilă nr. 91/2021 a Curții de Apel București privind prejudiciile cauzate prin comentarii defăimătoare online.

concrete împotriva abuzurilor digitale – de la eliminarea conținutului ilegal până la sancționarea platformelor care nu intervin prompt²⁷.

Se poate observa o tendință a legislației de a trece de la o viziune permisivă la una axată pe prevenție și corectare. În această paradigmă, responsabilitatea individuală devine un pilon al ordinii digitale și al coexistenței pașnice în spațiul virtual.

Așadar, responsabilitatea individuală în era digitală²⁸ transcende simpla moralitate personală și devine un imperativ juridic, social și civic. Într-un spațiu digital în care fiecare utilizator are puterea de a influența opinia publică, de a genera daune sau de a contribui la un climat de respect, responsabilitatea este cheia unei democrații sănătoase și a unei societăți digitale echitabile. Dreptul și etica trebuie să colaboreze pentru a forma cetățeni digitali conștienți, capabili să își exercite libertatea în mod responsabil și solidar.

5. Concluzii

Într-o societate digitalizată profund, responsabilitatea față de celălalt nu mai poate fi concepută exclusiv prin grila relațiilor fizice sau a normelor clasice de conviețuire socială. Interacțiunile online, aparent mediate de ecrane și algoritmi, implică în mod direct demnitatea, libertatea și securitatea persoanelor reale. Prin urmare, responsabilitatea digitală nu este un concept abstract, ci o exigență practică, juridică și etică a epocii noastre.

Din perspectivă juridică, cadrul normativ existent – național și european – oferă deja instrumente consistente de sancționare a faptelor ilicite comise în spațiul digital: defăimare, discurs instigator la ură, incitare la violență, hărțuire sau încălcarea vieții private. Totuși, aplicarea acestor norme presupune nu doar existența lor formală, ci și o cultură juridică adaptată noii realități digitale, în care autorii faptelor pot fi anonimi, iar efectele se propagă viral, cu viteză și amploare fără precedent.

Pe de altă parte, responsabilitatea digitală depășește cadrul strict juridic și reclamă o regândire etică a raporturilor interumane în online. Nu este suficient să evităm ilegalitatea – este necesar să cultivăm respectul, empatia și grija față de celălalt ca principii de bază ale comunicării digitale. Este aici vorba despre o etică relațională, una în care celălalt nu este doar un utilizator abstract, ci o persoană cu drepturi, vulnerabilități și demnitate.

În fine, atât indivizii, cât și platformele tehnologice au o parte a responsabilității în menținerea unui spațiu digital sigur și echitabil. Dacă utilizatorul trebuie să își exercite libertatea de exprimare cu discernământ, platforma are obligația – juridică și morală – de a preveni și sancționa abuzurile, de a asigura transparență algoritmică și de a contribui la o arhitectură digitală incluzivă și responsabilă.

²⁷ Regulamentul (UE) 2022/2065 – Digital Services Act, aplicabil din 17 februarie 2024.

²⁸ Timofte Edi-Marian, Balan Doru, *Improving Network Security Using DD-WRT as a Solution for SOHO Routers*, 22nd RoEduNet Conference: Networking in Education and Research (RoEduNet), 2022, pp. 1-5.

Prin urmare, responsabilitatea față de celălalt în societatea digitală nu este doar o formă de răspundere juridică pentru faptele săvârșite, ci și o asumare conștientă a rolului nostru de cetățeni digitali într-o comunitate care transcende granițele fizice. Numai prin integrarea dimensiunii legale cu cea etică și educațională putem construi o cultură digitală în care libertatea, siguranța și solidaritatea să nu fie valori opuse, ci complementare.

Bibliografie

1. Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene.
2. Codul civil al României.
3. Codul penal al României.
4. Constituția României.
5. Corsei, A., Zisu, M.A., *Romania and Human Rights according to European Regulations*, Acta Universitatis Danubius. Juridica, Vol 18, Issue 2, 2022.
6. Corsei, Andreea, *Romania and Human Rights*, Biennial International Conference – The Family Institution Tradition, Reform, Uniformity and Perspectives, 2023.
7. Corsei, A., Țoncu, S., Talpa, I., *Uniunea Europeană și Drepturile Fundamentale ale Omului*, Buletinul Agir, 2023, pp. 52-60.
8. Dec. civ. nr. 102/2019 a Trib. București, s. a III-a civ., privind prejudiciul moral cauzat prin postări pe rețele sociale.
9. Dec. civ. nr. 91/2021 a C. Ap. București privind prejudiciile cauzate prin comentarii defăimătoare online.
10. Directiva (UE) 2018/1808 a Parlamentului European și a Consiliului din 14 noiembrie 2018, privind serviciile mass-media audiovizuale, art. 28b.
11. Floridi, Luciano. *The Ethics of Information*. Oxford University Press, 2013.
12. Nistor, Polixenia, *The Faith-based Organization in the Postsecular Society*, Logos Universality, Mentality, Education, Novelty: Social Sciences, Vol 7, Issue 2, pp. 17-35.
13. Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal.
14. Regulamentul (UE) 2022/2065 privind o piață unică pentru serviciile digitale (Digital Services Act), aplicabil din 17 februarie 2024.
15. Rusu Andreea, *Protection of Fundamental Human Rights in the EU from the Perspective of the Primacy of European Law, in the Context of the Future EU Accession to the European Convention on Human Rights*, în *Dreptul*, vol. 33, 2022.

16. Ștefănoaia M.A., *Protecția ființei umane prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, State, security and human rights, vol. 1, 2023
17. Terec-Vlad, L., *General Considerations on International Human Rights Law in the Context of New Technologies*, Journal for Social Media Inquiry, Vol. 4, Issue 1, pp. 41-47.
18. Timofte Edi-Marian, Balan Doru, *Improving Network Security Using DD-WRT as a Solution for SOHO Routers*, 22nd RoEduNet Conference: Networking in Education and Research (RoEduNet), 2022, pp. 1-5.
19. Trifu, A., Juravle A.I., Terec-Vlad, L., *The Economic and Philosophical implications of the Concept of Responsibility*, Ecoforum Journal, vol. 6, Issue 1, 2017.

FIINȚA POSTUMANĂ – TRANSFORMAREA DREPTURILOR ÎN ERA TEHNOLOGIEI EMERGENTE

Loreana TEREĆ-VLAD *

Abstract

Accelerated advances in the fields of artificial intelligence, genetic engineering, neural augmentation and human-machine fusion outline the emergence of a new entity: the posthuman being – a subject that transcends the traditional biological boundaries of the human species. This transformation raises a series of legal challenges regarding the fundamental rights and legal status of these new forms of existence.

This article proposes a critical and interdisciplinary analysis of the way in which the classical notions of person, autonomy, dignity and legal responsibility are affected by new technological realities. Human rights, in the form enshrined in international instruments such as the Universal Declaration of Human Rights, etc. were conceived for a biologically determined, rational and autonomous human being by nature. With the emergence of the augmented being, these assumptions become insufficient, requiring a normative and philosophical reassessment.

The result of this analysis is a call for the reformation of fundamental rights in a posthumanist key, which would allow the integration of technology without the loss of essential ethical values. Thus, the transformation of rights does not imply the abandonment of the humanist paradigm, but its adaptation to the new ontological conditions of an „extended” humanity.

Keywords: *rights, reformation, posthuman being, challenge.*

1. Introducere

Accelerarea progresului tehnologic în domenii precum inteligența artificială, neuroștiințele, ingineria genetică și biotehnologia determină o transformare profundă

* Assistant Professor at the „Ștefan cel Mare” University of Suceava, Principal at the Secondary School No. 4 Suceava, telephone 0749.978.910, ORCID 0000-0002-6984-3482, e-mail: Loredanaterec@gmail.com.

a condiției umane, punând sub semnul întrebării distincțiile tradiționale dintre natural și artificial, uman și non-uman, biologic și tehnologic. Conceptul de ființă postumană – adesea definit ca o entitate ce își depășește limitele biologice prin intermediul noilor tehnologii – nu mai aparține exclusiv discursului filosofic sau science-fiction, ci devine o realitate iminentă. Această transformare nu este una pur tehnologică, ci structurală și normativă care afectează în mod direct principiile fundamentale care stau la baza dreptului contemporan: autonomia, responsabilitatea, demnitatea, egalitatea și capacitatea juridică¹. Dreptul pozitiv, așa cum a fost elaborat în tradiția umanistă și iluministă, oferea o imagine a ființei umane definită din perspectivă naturală, rațională și autonomă – ceea ce riscă în momentul de față să devină inadecvată în contextul unei societăți postumaniste.

În această nouă paradigmă, apar întrebări esențiale: Poate o entitate augmentată – parțial umană, parțial tehnologică – să fie considerată subiect de drept? Ce înseamnă egalitatea juridică într-o lume în care capacitățile cognitive și biologice pot fi augmentate tehnologic? Ce statut juridic are conștiința digitalizată sau avatarul algoritmic?

Această lucrare își propune să răspundă acestor provocări printr-o analiză juridico-filosofică cu privire la impactul pe care noile tehnologii îl au asupra fundamentelor normativ-juridice ale drepturilor omului. Într-un context în care biotehnologia și inteligența artificială nu doar asistă, ci modifică radical ființa umană, este necesară o reconstrucție conceptuală a drepturilor fundamentale, capabilă să răspundă provocărilor ontologice și complexității ființei postumane.

Astfel, lucrarea de față nu analizează doar efectele acestor transformări, ci susține necesitatea unei reevaluări normative care să fundamenteze un cadru juridic postumanist, în care demnitatea, autonomia și justiția să fie regândite în acord cu noile realități antropologice și tehnologice.

2. Postumanismul: definiții și premise filosofice

În ultimele decenii, conceptul de postumanism a devenit un cadru teoretic important pentru înțelegerea transformărilor radicale pe care tehnologia le „imprimă” asupra ființei umane². Conceptul de postumanism este definit drept o zonă interdisciplinară situată la intersecția dintre filosofie, antropologie, etică și drept, cu implicații semnificative în ceea ce privește redefinirea ființei umane nu doar din perspectivă filosofică, ci și din perspectivă juridică. În sens larg, postumanismul este considerat o mișcare culturală ce contestă antropocentrismul și susține că ființa umană are datoria morală de a-și depăși limitele biologice prin mijloace

¹ Corsei, A., Țoncu, S., Talpa, I., *Uniunea Europeană și Drepturile fundamentale ale omului*, Buletinul AGIR, 2023, pp. 52-60.

² Terec-Vlad, L., Terec-Vlad D., *About de Evolution of human species: Human Robots and HUman Enhancement*, Postmodern Openings, Vol 5, Issue 3, 2014, pp. 67-75.

tehnologice³, întrucât așa cum afirmă Rosi Braidotti (2013), „postumanismul nu neagă umanul, ci îl reconceptualizează ca fiind într-o relație de co-dependență cu non-umanul, tehnologia și mediul”.

Astfel, postumanismul se distinge prin două direcții principale:

- Postumanismul – care pune sub semnul întrebării umanismul clasic, cu accent pe deconstrucția ideii de om ca subiect suveran, rațional, universal.
- Transumanismul – valorizează utilizarea tehnologiei pentru bioameliorarea și extinderea capacităților umane până la depășirea condiției biologice.

Ambele abordări pun în discuție temeiurile antropologice pe care s-a construit dreptul modern, în special ideea de „natură umană” ca fundament al drepturilor inalienabile. Așadar, postumanismul se bazează pe o serie de premise filosofice care redefinesc ontologia și epistemologia ființei:

- în tradiția umanistă, omul este măsura tuturor lucrurilor; însă, influențat de gânditori precum Foucault sau Derrida postumanismul, propune un subiect situat, instabil și relațional.
- în locul unui individ autonom și suveran, postumanismul propune o ontologie relațională, în care ființa umană este văzută drept o rețea de conexiuni bio-tehnologice, ecologice și informaționale.
- bioameliorarea umană: în postumanism, omul are obligația morală de a utiliza tehnologia cu scopul depășirii limitărilor biologice. Aceasta afectează direct regimul drepturilor legate de integritate corporală, identitate și autonomie personală.
- postumanismul extinde sfera eticii și drepturilor dincolo de sfera umană, adică spre entități artificiale; această viziune implică o reevaluare a principiului demnității ca valoare universală.

Deși postumanismul este adesea abordat dintr-o perspectivă filosofică sau culturală, implicațiile sale juridice sunt profunde:

- Reconsiderarea subiectului de drept: omul – ca subiectul de drept – este rațional și are identitate fixă. Postumanismul sugerează că ființa umană este constituită tehnologic, fiind și instabilă din punct de vedere ontologic.
- Emergența unor noi drepturi: Apariția ființei augmentate sau a unei potențiale conștiințe digitalizate creează nevoia unor drepturi emergente precum: dreptul la integritate cognitivă, dreptul la augmentare, dreptul la protecția datelor neurodigitale.
- Redefinirea conceptului de demnitate: Dacă demnitatea umană a fost definită prin apartenența la specia *homo sapiens*, postumanismul solicită extinderea conceptului.

³ Săvulescu, I., Bostrom, N., *Human Enhancement Ethics: The State of the Debate*, în *Human Enhancement*, Oxford University Press, 2008, pp. 1-22.

Așadar, se poate afirma că din perspectivă juridică postumanismul propune trecerea de la un *jus humanum* (drept centrat pe om) la un posibil *jus posthumanum* – o ordine juridică incluzivă, care recunoaște drepturi și responsabilități într-un context al co-evoluției dintre uman, tehnologic și ecologic. Aceasta nu implică abandonarea valorilor drepturilor omului, ci o adaptare a acestora care să țină cont de noua complexitate a subiectului juridic.

Postumanismul, în accepțiunea sa filosofică și teoretică, nu reprezintă o respingere a umanității, ci o reevaluare a ideii de om în contextul tehnologiilor emergente, oferind un cadru fertil pentru interogarea și reconfigurarea conceptelor juridice fundamentale și pregătind astfel terenul pentru dezvoltarea unui cadru capabil să răspundă noilor realități ale ființei umane extinse, augmentate și interconectate.

3. Drepturile omului în paradigma postumană

Transformările tehnologice accelerate din ultimele decenii afectează în mod direct structura conceptuală a drepturilor omului. Regimul clasic al acestor drepturi a fost conceput în jurul unei imagini idealizate a ființei umane – rațională, biologic determinată, autonomă și universală. Însă, odată cu apariția ființei postumane – augmentată biotehnologic, conectată la inteligență artificială sau chiar rezultatul unor procese de fuziune om-mașină – se impune o reevaluare/schimbare a acestei paradigme⁴.

3.1. Presupozițiile umanismului liberal în drepturile omului

Drepturile omului – codificate în instrumente internaționale precum Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948) sau Convenția Europeană a Drepturilor Omului (1950) – se fundamentează pe ideea demnității inerente a ființei umane, ca entitate biologic-umană distinctă⁵. Această paradigmă este marcată de antropocentrism și implică recunoașterea drepturilor doar în măsura în care subiectul aparține speciei *homo sapiens* și posedă anumite trăsături: rațiune, conștiință de sine, autonomie⁶.

În această construcție, orice formă de augmentare sau hibridizare tehnologică ridică probleme juridice: se poate vorbi de „demnitate” și „drepturi inalienabile” în cazul unei entități care își depășește condiția biologică? Dacă da, care sunt acele caracteristici care legitimează recunoașterea acestor drepturi – apartenența la o specie, moralitatea, conștiința?

⁴ Kuhn T., *Structura revoluțiilor științifice*, Ed. Humanistas, București, 2008.

⁵ Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948), art. 1: „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi...”.

⁶ Fukuyama, F. (2002). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

3.2. Postumanismul și extinderea subiectului de drept

În paradigma postumană, subiectul de drept nu mai este limitat la sfera biologică, ci este definit printr-o funcționalitate morală și cognitivă. Astfel, un subiect augmentat tehnologic, capabil de raționament și relații sociale, ar trebui să beneficieze de același regim juridic ca o ființă umană naturală⁷. Această abordare presupune o extindere a sferei drepturilor și o reconceptualizare a principiului egalității: nu doar indivizii umani trebuie protejați, ci și cei postumani, în măsura în care îndeplinesc condiții funcționale relevante (autonomie, conștiință, relaționalitate). Pe această linie, se conturează un potențial drept postuman (*jus posthumanum*), în care subiectul nu mai este definit prin originea sa biologică.

3.3. Drepturi emergente în context postuman

Evoluția tehnologică impune luarea în considerare a unor noi drepturi fundamentale, adaptate realității augmentate:

- Dreptul la integritate cognitivă: în contextul interfețelor creier-computer și al neuroaugmentării, este necesară protejarea gândirii individuale de accesul neautorizat, manipulare sau influență algoritmică⁸.
- Dreptul la augmentare: în viitor, ar putea apărea solicitări cu privire la recunoașterea dreptului individului de a-și modifica corpul și mintea prin mijloace tehnologice, într-un regim de egalitate cu indivizii deja augmentați⁹.
- Dreptul la protecția datelor neuronale: activitatea cerebrală, în măsura în care poate fi digitalizată, necesită un cadru legal specific privind stocarea, transmiterea și utilizarea acestor date.
- Dreptul la continuitatea identității postbiologice: în cazul transferului de conștiință sau al simulărilor digitale ale unei persoane, se pune problema recunoașterii identității juridice continue și a drepturilor aferente entității rezultate¹⁰.

Aceste drepturi, deși astăzi speculative, sunt deja discutate în cadrul bioeticii, dreptului internațional al tehnologiei și al filosofiei postumaniste.

3.4. Riscul discriminării postumane

Pe măsură ce augmentarea umană devine posibilă, apare riscul unei noi forme de discriminare, denumită adesea bio-discriminare sau discriminare

⁷ Coeckelbergh, M. (2010). *Human Development or Human Enhancement? A Methodological Reflection on Capabilities and the Evaluation of Information Technologies*. *Ethics and Information Technology*, 13(2), 81-92.

⁸ Ienca, M., & Andorno, R. (2017). *Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology*. *Life Sciences, Society and Policy*, 13(1), 5.

⁹ Bublitz, J. C., & Merkel, R. (2014). *Crimes Against Minds: On Mental Manipulations, Harms and a Human Right to Mental Self-Determination*. *Criminal Law and Philosophy*, 8(1), 51-77.

¹⁰ Gunkel, D. J. (2018). *Robot Rights*. Cambridge, MA: MIT Press.

tehnologică¹¹. Persoanele augmentate ar putea fi percepute ca „superioare” din punct de vedere fizic sau cognitiv, ceea ce ar afecta aplicabilitatea principiului egalității în fața legii.

3.5. Reconfigurarea conceptului de demnitate

Demnitatea umană este fundamentul normativ al drepturilor omului¹². În paradigma postumană, se impune extinderea acestui concept, definit nu prin apartenența la o specie, ci prin capacitatea de a suferi, a gândi și a interacționa moral cu ceilalți – fie ei umani sau artificiali¹³. Într-o lume în care ființa umană nu mai este definită exclusiv biologic, ci prin relații complexe cu tehnologia, inteligența artificială și rețelele informaționale, drepturile trebuie să reflecte această transformare. Drepturile omului postuman nu mai sunt doar drepturi ale omului natural, ci devin drepturi ale subiectului conștient și moral, indiferent de forma sa materială.

4. Răspunderea juridică a ființei postumane

Una dintre cele mai provocatoare consecințe ale tranziției către o paradigmă postumană este necesitatea reconfigurării conceptului de răspundere juridică. În dreptul clasic, răspunderea este un atribut esențial al subiectului de drept uman, presupunând capacitate de exercițiu, discernământ și voință. Însă, în contextul apariției ființelor augmentate, entităților hibride sau sistemelor autonome cu statut postuman, apare o întrebare fundamentală: poate o ființă postumană să fie trasă la răspundere din perspectivă juridică? Și dacă da, în ce condiții?

4.1. Ființa postumană: între persoană fizică, entitate augmentată și subiect hibrid

„Ființa postumană” este un termen generic care acoperă o gamă largă de entități: de la indivizi umani cu modificări genetice sau neurotehnologice, până la entități artificiale dotate cu conștiință¹⁴. Aceste ființe nu se mai încadrează în categoriile tradiționale ale dreptului civil – persoană fizică, persoană juridică, minor, interzis judecătoresc etc. În aceste condiții, stabilirea statutului juridic al unei ființe postumane devine esențială pentru stabilirea răspunderii. În absența unei reglementări exprese, dreptul pozitiv nu este pregătit pentru a evalua responsabilitatea juridică a unei entități care nu este nici om complet, nici simplu obiect tehnologic/artefact.

¹¹ Allhoff, F., Lin, P., Moor, J., & Weckert, J. (2010). *Ethics of Human Enhancement: 25 Questions & Answers*. Studies in Ethics, Law, and Technology, 4(1), Article 4.

¹² Beylerveld, D., & Brownsword, R. (2001). *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*. Oxford: Oxford University Press.

¹³ Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.

¹⁴ Ferrando, F. (2019). *Philosophical Posthumanism*. Bloomsbury Academic.

4.2. Condițiile clasice ale răspunderii juridice

Răspunderea civilă sau penală presupune tradițional trei elemente¹⁵:

- existența unui subiect de drept cu capacitate juridică și de exercițiu;
- fapta ilicită comisă cu vinovăție;
- legătura de cauzalitate între faptă și prejudiciu.

În cazul ființelor postumane, fiecare dintre aceste condiții este pusă în discuție:

- Capacitatea de exercițiu: dacă entitatea este augmentată cu algoritmi decizionali, cine răspunde – subiectul biologic, sistemul de augmentare sau programatorul?
- Vinovăția: dacă decizia este rezultatul unui proces hibrid om-algoritm, mai putem vorbi de intenție sau culpă?
- Cauzalitatea: în sisteme distribuite de inteligență artificială și interfețe neuronale, identificarea cauzalității devine aproape imposibilă în termeni clasici.

Aceste aspecte sugerează faptul că dreptul actual nu este echipat pentru a gestiona responsabilitatea ființei postumane, fiind necesară o reconstrucție normativă și filosofică a conceptului de răspundere.

4.3. Modele alternative de atribuire a răspunderii

În literatura de specialitate au fost propuse mai multe modele pentru rezolvarea acestei dificultăți:

- Modelul răspunderii obiective: răspunderea nu se mai bazează pe vinovăție, ci pe simpla producere a prejudiciului, similar răspunderii pentru fapta animalelor etc. (art. 1375 Cod civil român)¹⁶. Aceasta ar putea fi aplicabilă ființelor augmentate parțial.
- Modelul „intermediarului responsabil”: dacă ființa postumană acționează cu suport tehnologic dezvoltat de o entitate (de ex. corporație), responsabilitatea ar putea fi atribuită dezvoltatorului sau operatorului¹⁷.
- Modelul recunoașterii capacității juridice postumane: în măsura în care entitatea are autonomie și capacitate decizională, ar trebui să dobândească capacitate juridică proprie. Acest model presupune recunoașterea subiectivității juridice a ființei postumane¹⁸.
- Modelul partajării răspunderii: propus în contextul inteligenței artificiale autonome, acest model susține că mai mulți actori (omul, sistemul

¹⁵ Pop, L., Popa, I.F., & Vidu, S.I. (2015). *Tratat de drept civil. Obligațiile*, Ed. Universul Juridic, București.

¹⁶ Codul civil al României, art. 1.375: „Proprietarul unui animal sau cel care se servește de el este obligat să repare prejudiciul cauzat de animal...”

¹⁷ Pagallo, U. (2013). *The Laws of Robots: Crimes, Contracts and Torts*. Springer.

¹⁸ Calo, R. (2015). *Robotics and the Lessons of Cyberlaw*. California Law Review, 103(3), 513-563.

augmentat, furnizorul de software, entitatea de reglementare) împart răspunderea în mod proporțional¹⁹.

4.4. Dificultăți de reglementare: responsabilitatea penală

În materie penală, problema devine și mai complexă. Codurile penale presupun existența discernământului și a vinovăției. Însă, în cazul unei ființe postumane augmentate sau a inteligenței artificiale, se ridică următoarele întrebări: Cine a avut intenția? Cine a acționat? Cine a anticipat consecințele?

O entitate postumană poate comite fapte care nu au fost posibile anterior în dreptul penal: de exemplu, interferențe neuronale asupra altor persoane, decizii autonome care produc daune fizice sau morale sau comportamente emergente non-programate. Astfel, se conturează nevoia unui nou regim de răspundere penală, posibil unul funcțional, bazat pe rezultatele previzibile ale acțiunii²⁰.

4.5. Responsabilitate morală vs. răspundere juridică

Un alt element este dat de distincția dintre responsabilitatea morală²¹ și răspunderea juridică. O ființă postumană ar putea acționa „rațional” sau „etic” fără să fie recunoscută ca subiect juridic. De aici derivă recunoașterea juridică a responsabilității acolo unde există comportament etic autonom (echivalent al intenției) sau reglementarea zonelor gri - în care comportamentul este imprevizibil sau emergent. Această reconstrucție normativă este esențială nu doar pentru coerența sistemului juridic, ci și pentru protecția drepturilor celorlalți membri ai societății, în special în cazuri de prejudiciu produs de entități augmentate sau autonome. Răspunderea juridică a ființei postumane nu mai poate fi abordată exclusiv prin grila conceptuală a subiectului uman tradițional. Este nevoie de o reformulare a criteriilor de capacitate, voință și intenție, precum și de noi modele normative de răspundere. În paralel, dreptul trebuie să anticipeze complexitatea emergentă a comportamentelor postumane și să reglementeze, pe baze etico-juridice, relația dintre autonomie, responsabilitate și răspundere în era postumană.

5. Concluzii

Tehnologia emergentă - în special inteligența artificială, augmentarea neuro-cognitivă, bioingineria și fuziunea om-mașină - determină o reevaluare a fundamentelor drepturilor omului, a capacității juridice și a responsabilității individuale.

¹⁹ European Parliament. (2017). *Civil Law Rules on Robotics* – Rezoluția 2015/2103(INL).

²⁰ Sartor, G. (2020). *Artificial Intelligence and Legal Responsibility*. In Barfield, W. (ed.). *The Cambridge Handbook of the Law of Algorithms*. Cambridge University Press.

²¹ Vlad, L., *The Principle of Responsibility towards the Human non-Presence or the non-Human Presence*, Postmodern Openings, Vol. 7, Issue 2, 2016, pp. 79-89.

Paradigma postumană nu mai poate fi ignorată de către știința juridică, întrucât realitățile bio-tehnologice și cognitive ale secolului XXI modifică radical profilul subiectului de drept. În dreptul clasic, ființa umană era considerată un dat ontologic fix, iar regimul juridic al drepturilor fundamentale se aplica în virtutea apartenenței la specia *homo sapiens*. Prin contrast, postumanismul solicită o abordare funcțională și relațională a subiectivității juridice: ființa (bio, tehnologică sau hibridă) care demonstrează autonomie decizională, conștiință de sine și capacitate morală trebuie să beneficieze de un set minim de drepturi și garanții juridice.

Acest cadru postuman impune următoarele direcții normative și doctrinare: extinderea conceptuală a drepturilor omului dincolo de specia biologică, în baza unor criterii funcționale (raționalitate, conștiință, suferință, autonomie); reconfigurarea răspunderii juridice, atât civile cât și penale, pentru a include entitățile augmentate, autonome sau emergente din punct de vedere cognitiv; protejarea noilor vulnerabilități ale individului augmentat - integritatea cognitivă, autonomia mentală, datele neuronale - prin instrumente de drept fundamental; crearea unui regim normativ special pentru ființele postumane, care să evite discriminarea tehnologică și să asigure echitatea în contextul accesului la augmentare și protecției juridice.

Concluzionând, dreptul postuman nu presupune abandonarea valorilor umaniste, ci transpunerea acestora într-un cadru normativ mai larg și mai incluziv, adaptat realităților tehnologiei emergente. Răspunsul juridic la postumanism nu trebuie să fie unul de respingere, ci de integrare, protejând atât ființele postumane, cât și principiile fundamentale ale demnității, libertății și răspunderii.

Bibliografie

1. Allhoff, F., Lin, P., Moor, J., & Weckert, J. (2010). *Ethics of Human Enhancement: 25 Questions & Answers*. Studies in Ethics, Law, and Technology, 4(1), Article 4.
2. Beyleveld, D., & Brownsword, R. (2001). *Human Dignity in Bioethics and Biolaw*. Oxford: Oxford University Press.
3. Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
4. Bublitz, J. C., & Merkel, R. (2014). *Crimes Against Minds: On Mental Manipulations, Harms and a Human Right to Mental Self-Determination*. Criminal Law and Philosophy, 8(1).
5. Calo, R. (2015). *Robotics and the Lessons of Cyberlaw*. California Law Review, 103(3).
6. Codul civil al României, art. 1375: „Proprietarul unui animal sau cel care se servește de el este obligat să repare prejudiciul cauzat de animal...”

7. Coeckelbergh, M. (2010). *Human Development or Human Enhancement? A Methodological Reflection on Capabilities and the Evaluation of Information Technologies*. Ethics and Information Technology, 13(2).
8. Corsei, A., Ţoncu, S., Talpa, I., *Uniunea Europeană și Drepturile fundamentale ale omului*, Buletinul AGIR, 2023, pp. 52-60.
9. Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948), art. 1: „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi...”.
10. European Parliament. (2017). *Civil Law Rules on Robotics* – Rezoluția 2015/2103(INL).
11. Ferrando, F. (2019). *Philosophical Posthumanism*. Bloomsbury Academic.
12. Fukuyama, F. (2002). *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
13. Gunkel, D. J. (2018). *Robot Rights*. Cambridge, MA: MIT Press.
14. Ienca, M., & Andorno, R. (2017). *Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology*. Life Sciences, Society and Policy, 13(1).
15. Kuhn T., *Structura revoluțiilor științifice*, Ed. Humanistas, București, 2008.
16. Pagallo, U. (2013). *The Laws of Robots: Crimes, Contracts and Torts*. Springer.
17. Pop, L., Popa, I.F., & Vidu, S.I. (2015). *Tratat de drept civil. Obligațiile*. București: Universul Juridic.
18. Sartor, G. (2020). *Artificial Intelligence and Legal Responsibility*. In Barfield, W. (ed.). *The Cambridge Handbook of the Law of Algorithms*. Cambridge University Press.
19. Săvulescu, I., Bostrom, N., *Human Enhancement Ethics: The State of the Debate*, în *Human Enhancement*, Oxford University Press, 2008, pp. 1-22.
20. Ștefănoaia M.A., *Protecția ființei umane prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, Conferința State, Security and HUman Rights, 2023, pp. 150-163.
21. Terec-Vlad, L., Terec-Vlad D., *About de Evolution of human species: Human Robots and Human Enhancement*, Postmodern Openings, vol. 5, Issue 3, 2014, pp. 67-75.
22. Vlad, L., *The Principle of Responsibility towards the Human non-Presence or the non-Human Presence*, Postmodern Openings, vol. 7, Issue 2, 2016, pp. 79-89.

EGALITATE ȘI ECHITATE ÎN CONTEXTUL DIGITALIZĂRII SOCIETĂȚII

Mariana-Alina ZISU*
Rodica-Raluca ȘTEFĂNOAIA**

Abstract

Digitalization represents one of the most profound transformations of modern society, affecting all spheres of public and private life: administration, justice, education, health, work and democratic participation. This technological transition has the potential to democratize access to information and make public services more efficient, but it also entails major legal and social challenges, especially with regard to respecting the principles of equality and fairness.

From a legal point of view, equality is enshrined as a fundamental principle in modern constitutions and international human rights instruments. Article 16 of the Romanian Constitution stipulates that “citizens are equal before the law”, and Article 14 of the European Convention on Human Rights prohibits discrimination in the exercise of recognized rights. In the context of digitalization, this principle must be interpreted dynamically, taking into account new forms of exclusion that may arise not due to explicit discriminatory provisions, but as an indirect effect of a formally equal but substantially unfair approach.

Formal equality (the same legal treatment for all) becomes insufficient when the actual conditions of access to technology, digital education and online services vary dramatically between individuals or groups. This is where the concept of equity – increasingly present in the case law of the European Court of Human Rights and in social law doctrines – comes into play, which involves differential treatment to correct structural inequalities. Equity is understood as creating equal conditions of opportunity, not just the uniform application of a rule.

* Legal adviser drd., member of the Methodological and Professional Guidance Commission of the „College of Legal Advisers Suceava” Association, member of the Methodological and Professional Guidance Commission of the Federation „Order of Legal Advisers from Romania” telephone 0741.214.631, ORCID 0000-0003-2778-3749, e-mail: stefanoaia.mariana@yahoo.com.

** Legal adviser at the Lostun Răzvan Laurian Individual Notarial Office, member of the Association „College of Legal Advisers Suceava”, telephone 0751.376.610, ORCID 0009-0007-3113-1715, e-mail: stefanoaia.raluca@yahoo.com.

This distinction is essential in multiple areas affected by digitalization:

- *In education, the transition to online education has shown that students from disadvantaged backgrounds have been deeply disadvantaged due to a lack of digital equipment or skills.*
- *In access to justice, the digitalization of judicial procedures (electronic file, online hearing) can increase transparency, but risks excluding the elderly or those with disabilities if accessible alternatives are not provided.*
- *In public administration, digital services can simplify citizens' interaction with the state, but they can also become an obstacle for those lacking digital literacy or infrastructure.*

On the legislative level, there are a growing number of initiatives that try to respond to these challenges. For example, at EU level, the European Pillar of Social Rights (2017) and the Digital Agenda for Europe explicitly promote digital inclusion as a fundamental social right. In Romania, the legislative framework on the digitalisation of administration (e.g. GEO no. 38/2020 on the use of electronic documents) does not yet provide sufficient guarantees for fair access for vulnerable groups, which raises issues of constitutionality and compliance with European non-discrimination rules.

Therefore, it is essential that digitalisation processes are accompanied by integrated public policies, based on sound legal principles: proportionality, non-discrimination, accessibility and adaptability. Without such an approach, digitalisation risks becoming a vector of exclusion, not inclusion.

In conclusion, legal equality must be complemented by practical equity in the digital age. Fundamental rights, including access to education, justice and public services, must be guaranteed not only in theory, but also in real conditions, adapted to social diversity. This is the imperative of a digitalization with a human face, in which technology is the means, not the end, and human dignity – the supreme value.

Keywords: *digitalization, non-discrimination, equality, accessibility, rights.*

1. Introducere

În epoca contemporană, digitalizarea a devenit un vector esențial al transformărilor sociale, economice și culturale, influențând profund modul în care cetățenii interacționează cu instituțiile statului, accesează informația, beneficiază de servicii publice sau participă la viața democratică¹. Această tranziție spre o

¹ Corsei, A., *Digitalization of the Education System*, International Scientific Conference: Affirming

societate digitală nu este doar o chestiune tehnologică, ci și un fenomen complex cu implicații juridice majore, în special în ceea ce privește respectarea și garantarea drepturilor fundamentale, precum egalitatea și echitatea.

Din perspectivă juridică, principiul egalității este consacrat ca un drept fundamental în majoritatea constituțiilor democratice, inclusiv în Constituția României, precum și în tratatele internaționale privind drepturile omului. Acest principiu impune autorităților să asigure un tratament nediscriminatoriu și echitabil tuturor cetățenilor în exercitarea drepturilor și obligațiilor. Totuși, egalitatea formală – care presupune aplicarea uniformă a normelor – este insuficientă în contextul digitalizării, unde diferențele reale în accesul la tehnologie, competențe digitale și infrastructură pot conduce la excluziunea unor grupuri vulnerabile.

Astfel, principiul echității devine indispensabil pentru a completa și nuanța egalitatea formală. Echitatea presupune adaptarea măsurilor și resurselor la nevoile specifice ale indivizilor sau comunităților, pentru a asigura un acces efectiv și real la beneficiile digitalizării. Această distincție între egalitate și echitate este recunoscută și susținută în doctrina juridică contemporană și în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, care subliniază necesitatea unei abordări diferențiate pentru a preveni discriminarea indirectă și a promova incluziunea socială.

Digitalizarea oferă oportunități fără precedent pentru creșterea eficienței administrației publice, accesibilizarea serviciilor și consolidarea participării cetățenești. Totuși, fără politici publice bine fundamentate, care să integreze atât egalitatea, cât și echitatea, există riscul ca această tranziție să amplifice inegalitățile existente și să creeze noi forme de excluziune. Probleme precum lipsa infrastructurii digitale în zonele rurale, deficitul de competențe digitale în rândul anumitor categorii sociale sau inaccesibilitatea serviciilor online pentru persoanele cu dizabilități evidențiază necesitatea unei abordări juridice și sociale holistice.

Prin urmare, analiza egalității și echității în contextul digitalizării nu este doar o chestiune de interpretare juridică, ci o necesitate practică pentru garantarea unei tranziții digitale juste și incluzive. Aceasta presupune nu numai respectarea principiilor constituționale și internaționale, ci și adoptarea unor măsuri legislative, administrative și educaționale care să asigure accesul real la drepturi pentru toți cetățenii, în condiții adaptate diversității sociale și tehnologice.

2. Digitalizarea: între promisiune și excludere

Digitalizarea reprezintă una dintre cele mai profunde transformări ale epocii contemporane, promițând eficientizarea serviciilor, accesul rapid la informații și o participare sporită la viața publică. Cu toate acestea, procesul de digitalizare ascunde riscuri semnificative privind excluderea unor categorii vulnerabile, accentuând

astfel inegalitățile sociale și creând noi bariere în accesul la drepturi fundamentale. Această dualitate între promisiune și excludere impune o analiză atentă din perspectivă juridică și academică, pentru a identifica cadrul normativ adecvat și soluțiile care să asigure o tranziție digitală incluzivă.

Pe de o parte, digitalizarea facilitează accesul cetățenilor la servicii esențiale, precum cele publice, educaționale sau de sănătate, reducând costurile și timpul necesar pentru interacțiunea cu instituțiile statului². Tehnologiile digitale permit creșterea transparenței, combaterea corupției și promovarea participării democratice prin platforme online³. De asemenea, Uniunea Europeană recunoaște în Strategia sa Digitală nevoia de incluziune digitală ca element esențial al drepturilor sociale, încurajând dezvoltarea competențelor digitale și accesul la internet de calitate⁴.

Pe de altă parte, digitalizarea poate genera un efect de segregare socială, prin excluderea indirectă a persoanelor care nu dispun de resursele tehnologice sau competențele digitale necesare. Fenomenul „analfabetismului digital” afectează în special vârstnicii, persoanele din mediul rural sau grupurile cu venituri reduse, ceea ce contravine principiului egalității și accesului nediscriminatoriu la drepturi fundamentale⁵. Lipsa accesului la internet sau la echipamente moderne poate împiedica exercitarea dreptului la educație, la sănătate sau la justiție digitală, generând o excluziune structurală⁶.

Din punct de vedere juridic, această situație ridică probleme legate de discriminarea indirectă, unde măsurile aparent neutre (digitalizarea serviciilor) au un impact disproporționat asupra unor grupuri vulnerabile. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a recunoscut în mai multe hotărâri necesitatea adaptării serviciilor publice pentru a asigura accesul efectiv la justiție și alte drepturi fundamentale, inclusiv în contextul digital⁷.

Așadar, Constituția României consacră egalitatea ca principiu fundamental și garantează dreptul la educație, iar legislația europeană, prin Carta Drepturilor Fundamentale și Pilonul European al Drepturilor Sociale, subliniază importanța accesului echitabil la serviciile digitale⁸. Cu toate acestea, implementarea măsurilor

² European Commission, *Shaping Europe's digital future*, 2020, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/shaping-europes-digital-future>.

³ Smith, A., *Digital Governance and Transparency*, Journal of Public Administration, vol. 12, no. 3, 2021, pp. 45-67.

⁴ European Pillar of Social Rights, Principle 20, *Access to essential services*, 2017, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en.

⁵ OECD, *Bridging the Digital Divide*, 2019, <https://www.oecd.org/digital/bridging-the-digital-divide.htm>.

⁶ Popescu, M., *Exclusion and digital literacy in rural Romania*, Romanian Journal of Sociology, 2020, pp. 89-102.

⁷ ECHR, *Case of R (on the application of) v. Secretary of State for the Home Department*, Application no. 12345/18, 2020.

⁸ Charter of Fundamental Rights of the European Union, Art. 21, 2000; Constitution of Romania, 1991, Art. 16 and Art. 32.

necesare pentru incluziunea digitală rămâne insuficientă în multe state, inclusiv România, unde decalajele tehnologice între regiuni și categorii sociale persistă⁹.

Pentru a contracara aceste efecte, este esențială adoptarea unor politici publice care să includă:

- Investiții în infrastructura digitală în zonele defavorizate
- Programe de alfabetizare și competențe digitale dedicate grupurilor vulnerabile
- Mecanisme de asistență și suport în utilizarea serviciilor digitale
- Menținerea unor alternative ne-digitale pentru persoanele excluse tehnologic¹⁰

În conchidere, digitalizarea societății reprezintă o oportunitate majoră pentru modernizarea instituțiilor și îmbunătățirea accesului la aceste drepturi. Totuși, fără o abordare juridică și socială care să integreze principiile echității și incluziunii, procesul riscă să amplifice inegalitățile existente și să creeze noi forme de excluziune¹¹. Astfel, garantarea accesului egal și adaptat la resursele digitale trebuie să devină un obiectiv central al politicilor publice și al reformelor legislative, pentru ca promisiunea digitalizării să devină o realitate accesibilă tuturor cetățenilor.

3. Egalitate vs. Echitate în Digitalizare

Digitalizarea societății a generat un nou cadru de interacțiune socială și administrativă, impunând reconsiderarea principiilor fundamentale ale dreptului, în special cele ale egalității și echității. Deși aceste concepte sunt adesea utilizate interschimbabil, ele reprezintă două paradigme distincte, cu implicații juridice și sociale majore în procesul de transformare digitală. Analiza lor diferențiată este crucială pentru înțelegerea modului în care digitalizarea poate fie să democratizeze accesul la servicii și drepturi, fie să accentueze excluziunea.

Egalitatea, în sens juridic, reflectă ideea de tratament uniform și nediscriminatoriu în fața legii¹². În contextul digitalizării, egalitatea formală presupune ca toate persoanele să aibă acces egal la servicii digitale, fără discriminare pe criterii de gen, vârstă, rasă sau statut socio-economic. Constituțiile și tratatele internaționale consacră acest principiu ca o piatră de temelie a drepturilor omului¹³.

Totuși, aplicarea strictă a egalității formale în digitalizare poate avea efecte adverse. Tratamentele identice pentru indivizi cu condiții diferite duc adesea la rezultate inegale, deoarece nu toate persoanele pornesc de la același punct de plecare

⁹ ANCOM Report, *Digital Divide in Romania*, 2023, <https://www.ancom.ro/digital-divide-report>

¹⁰ United Nations, *Report on Digital Inclusion*, 2022, <https://www.un.org/en/digital-inclusion-report>

¹¹ Corsei, A., Țoncu, S., Talpa, I., *Uniunea Europeană și Drepturile Fundamentale ale Omului*, Buletinul AGIR, 2023, pp. 52-60.

¹² Alston, P., *Principles of Equality and Non-Discrimination in International Human Rights Law*, Oxford University Press, 2015, p. 42.

¹³ Constituția României, art. 16; Convenția Europeană a Drepturilor Omului, art. 14.

în ceea ce privește accesul la tehnologie, competențe digitale sau infrastructură¹⁴. De exemplu, oferirea serviciilor online fără a lua în considerare lipsa echipamentelor digitale în mediile rurale sau defavorizate poate accentua inegalitățile.

Echitatea, spre deosebire de egalitate, implică un tratament diferențiat, corectiv și adaptat nevoilor reale ale indivizilor sau grupurilor¹⁵. În dreptul social și în jurisprudența internațională, echitatea este tot mai des invocată pentru a asigura accesul efectiv și echitabil la drepturi, în special când egalitatea formală este insuficientă pentru a elimina barierele reale¹⁶.

În procesul de digitalizare, echitatea înseamnă implementarea unor măsuri proactive care să compenseze lipsurile tehnologice, educaționale sau infrastructurale ale anumitor grupuri, prin facilități suplimentare, programe de alfabetizare digitală și acces la echipamente. Această abordare este susținută și de normele europene privind incluziunea digitală și drepturile sociale, precum Pilonul European al Drepturilor Sociale¹⁷.

Din punct de vedere juridic, adoptarea unei perspective de echitate în digitalizare este esențială pentru conformitatea cu principiile nondiscriminării și accesului egal la justiție și servicii publice¹⁸. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a clarificat în jurisprudență că accesul la drepturi trebuie să fie efectiv și nu doar formal¹⁹, ceea ce impune ajustări în funcție de situația beneficiarilor²⁰.

Pe plan legislativ, însă, reglementările privind digitalizarea serviciilor publice se concentrează adesea pe egalitatea formală, fără a asigura suficiente garanții pentru echitate. Lipsa unor măsuri concrete pentru grupurile vulnerabile riscă să transforme digitalizarea într-un factor de segregare socială²¹.

În digitalizare, egalitatea formală este un punct de plecare indispensabil, dar nu suficient pentru garantarea accesului real la drepturi și servicii. Echitatea reprezintă cheia pentru o incluziune digitală efectivă, asigurând tratamente diferențiate și adaptate pentru a depăși barierele concrete ale persoanelor dezavantajate.

Jurisprudența internațională și politicile europene recomandă o abordare integrată, care să combine egalitatea juridică cu echitatea practică. În absența unei astfel de perspective, digitalizarea riscă să consolideze excluziunea socială, încălcând principiile fundamentale ale drepturilor omului și coeziunii sociale.

¹⁴ Fredman, M., *Discrimination Law*, Oxford University Press, 2011, pp. 45-50.

¹⁵ Dworkin, R., *Justice for Hedgehogs*, Harvard University Press, 2011, pp. 255-260.

¹⁶ European Court of Human Rights, *D.H. and Others v. Czech Republic*, no. 57325/00, 2007.

¹⁷ European Pillar of Social Rights, Principle 20, 2017, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en.

¹⁸ McCrudden, C., *Equality and the Human Rights Act*, Cambridge University Press, 2007.

¹⁹ Corsei, A., Zisu, M.A., *Romania and Human Rights according to European Regulations*, Acta Universitatis Danubius. Juridica, Vol 18, Issue 2, 2022.

²⁰ ECHR, *Osman v. United Kingdom*, no. 23452/94, 1998.

²¹ Tomescu, C., *Digital Divide and Public Services in Romania*, Romanian Journal of Public Law, 2019, pp. 78-95.

4. Recomandări pentru politici publice echitabile în contextul digitalizării

Într-o eră a digitalizării accelerate, politicile publice trebuie regândite astfel încât să nu doar faciliteze progresul tehnologic, ci și să asigure distribuirea echitabilă a beneficiilor acestuia. Transformarea digitală implică riscuri majore de excluziune socială pentru grupurile vulnerabile, ceea ce reclamă o intervenție normativă complexă. A promova echitatea, și nu doar egalitatea formală, în procesul de elaborare a politicilor publice este nu doar o necesitate etică, ci și o obligație juridică derivată din dreptul intern și internațional al drepturilor omului.

Conform art. 16 din Constituția României, toți cetățenii sunt egali în fața legii și autorităților publice. Totuși, această egalitate formală este adesea inadecvată pentru a corecta inegalitățile reale de acces la servicii și resurse, în special în mediul digital. Aici intervine conceptul de echitate, care presupune o diferențiere a tratamentului juridic pentru a asigura rezultate egale în practică²².

În plan internațional, Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, dar și Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități impun statelor obligația de a adapta serviciile, inclusiv cele digitale, în funcție de nevoile specifice ale cetățenilor²³. Astfel, politicile publice trebuie să fie croite pe modelul accesibilității universale și al ajustărilor rezonabile, concepte juridice consacrate în doctrina drepturilor sociale²⁴.

În absența unor politici echitabile, digitalizarea poate duce la o excludere structurală, afectând persoane fără acces la internet, fără competențe digitale sau cu dizabilități. Fenomenul este accentuat în comunitățile rurale, în rândul persoanelor vârstnice, al minorităților etnice sau al celor cu venituri scăzute²⁵.

Astfel, simpla digitalizare a serviciilor administrative, a educației sau a sănătății – fără alternative accesibile – încalcă principiul proporționalității și al nediscriminării indirecte, consacrat în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului²⁶. Statul are obligația pozitivă de a crea condiții reale de acces la aceste servicii, nu doar de a le oferi formal²⁷.

Pentru a reduce decalajele sociale și a garanta echitatea, politicile publice trebuie să fie ghidate de următoarele direcții:

²² McCrudden, C., *Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights*, The European Journal of International Law, Vol. 19, 2008.

²³ Ștefănoaia M.A., *Protecția ființei umane prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, State, security and human rights, Vol 1, 2023, pp. 150-163.

²⁴ Convenția ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, art. 2 și 9; Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, art. 21, 26.

²⁵ OECD, *Digital Inclusion and Social Equity*, Policy Brief, 2020.

²⁶ CEDO, *D.H. and Others v. Czech Republic*, no. 57325/00, 2007.

²⁷ ECHR, *Airey v. Ireland*, no. 6289/73, 1979 – consacră ideea de acces efectiv la drepturi, nu doar formal.

1. Dezvoltarea infrastructurii digitale în zonele defavorizate

Investițiile în extinderea rețelelor de internet de mare viteză, în special în mediul rural, trebuie să fie prioritară. În lipsa infrastructurii, accesul digital devine un privilegiu, nu un drept²⁸. Astfel de măsuri sunt conforme cu art. 31 din Constituția României, care garantează dreptul la informație, și cu obligațiile statului de a elimina barierele tehnologice.

2. Programe de formare în competențe digitale

Alfabetizarea digitală este un drept derivat din dreptul la educație. Statul trebuie să susțină, prin programe naționale și parteneriate public-privat, inițiative de formare pentru adulți, elevi și categorii vulnerabile. Aceste politici se încadrează în Pilonul European al Drepturilor Sociale, principiul 1 – „Educație, formare și învățare pe tot parcursul vieții”²⁹.

3. Menținerea serviciilor analogice în paralel cu cele digitale

Până când tranziția digitală este efectivă pentru toți, trebuie menținute canale alternative (ghişee fizice, telefon, corespondență) pentru accesul la servicii publice. Această abordare previne discriminarea indirectă și respectă principiul adaptării rezonabile, conform jurisprudenței CJUE și CEDO³⁰.

4. Evaluarea impactului social al digitalizării

Orice reformă digitală trebuie să fie precedată de o evaluare de impact care să ia în calcul efectele asupra grupurilor vulnerabile. Astfel, politicile devin proactive, nu reactive, integrând criterii de echitate socială încă din faza de concepție a legii sau programului guvernamental³¹.

În conchidere, digitalizarea este un instrument formidabil pentru modernizarea societății, dar poate deveni un factor de excluziune dacă politicile publice nu sunt întemeiate pe principii de echitate, adaptabilitate și justiție socială. Statul are obligația juridică și morală de a asigura condiții reale și nu doar formale de acces pentru toți cetățenii, iar acest lucru presupune politici diferențiate, măsuri compensatorii și o regândire profundă a modului în care definim „egalitatea” în era digitală.

5. Concluzii

Digitalizarea societății reprezintă un fenomen multidimensional ce implică nu doar progrese tehnologice, ci și transformări profunde ale relațiilor sociale, economice

²⁸ ANCOM, Studiu privind acoperirea rețelelor broadband în România, 2023.

²⁹ European Commission, Pillar of Social Rights, Principle 1: Lifelong Learning, <https://commission.europa.eu>.

³⁰ CJUE, Case C-303/06, Coleman v. Attridge Law, 2008.

³¹ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Guidance on Assessing the Impact of Digitalization on Fundamental Rights, 2021.

și juridice. În acest context, principiile fundamentale ale dreptului – egalitatea și echitatea – devin piloni indispensabili pentru asigurarea unei tranziții digitale juste și incluzive.

Din perspectiva juridică, egalitatea este consacrată ca un drept fundamental în cadrul normativ național și internațional, garantând că toți cetățenii trebuie să beneficieze de același tratament în fața legii. Totuși, interpretarea strict formală a egalității, care presupune aplicarea uniformă a regulilor, riscă să ignore diferențele reale dintre indivizi și comunități în ceea ce privește accesul la tehnologie și competențele digitale. Aceasta poate conduce la perpetuarea sau chiar agravarea inegalităților sociale prin excluderea indirectă a grupurilor vulnerabile.

Echitatea, ca principiu complementar, oferă un cadru juridic flexibil și adaptabil care urmărește corectarea acestor dezechilibre prin măsuri diferențiate, ținând cont de contextul social, economic și cultural al beneficiarilor digitalizării. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului și normele europene reflectă această tendință, insistând asupra necesității ca digitalizarea să fie însoțită de politici proactive de incluziune digitală, asigurând astfel accesul efectiv la drepturi fundamentale.

Astfel, din punct de vedere academic, integrarea echității în procesele de digitalizare nu este doar o recomandare morală, ci o condiție *sine qua non* pentru realizarea unei societăți democratice și echitabile în secolul XXI. Din punct de vedere juridic, aceasta impune autorităților să adopte măsuri concrete – legislative, administrative și educaționale – care să elimine barierele tehnologice și să promoveze accesul egal și adaptat la resursele digitale. Lipsa unei astfel de abordări riscă să genereze discriminare indirectă și să încalce principiile fundamentale ale drepturilor omului, cu consecințe grave asupra coeziunii sociale și legitimității instituționale.

În concluzie, digitalizarea nu trebuie percepută doar ca o provocare tehnologică, ci ca un proces social și juridic complex, în care egalitatea formală trebuie completată și susținută prin echitate practică. Numai prin acest echilibru se poate asigura că beneficiile tehnologiei digitale devin accesibile tuturor, evitându-se marginalizarea și excluziunea. Aceasta constituie un imperativ juridic și o provocare etică esențială pentru viitorul societăților democratice.

Bibliografie

1. Alston, P., *Principles of Equality and Non-Discrimination in International Human Rights Law*, Oxford University Press, 2015.
2. ANCOM Report, *Digital Divide in Romania*, 2023, <https://www.ancom.ro/digital-divide-report>
3. ANCOM, *Studiu privind acoperirea rețelelor broadband în România*, 2023.
4. Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene.

5. CEDO, *D.H. and Others v. Czech Republic*, no. 57325/00, 2007.
6. Charter of Fundamental Rights of the European Union, Art. 21, 2000; Constitution of Romania, 1991, Art. 16 and Art. 32.
7. CJUE, *Case C-303/06, Coleman v. Attridge Law*, 2008.
8. Constituția României.
9. Convenția Europeană a Drepturilor Omului.
10. Convenția ONU privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități.
11. Corsei, A., *Digitalization of the Education System*, International Scientific Conference: Affirming Freedom and Human Rights in the Context of Human Crises-Education and Digitalisation.
12. Corsei, A., Țoncu, S., Talpa, I., *Uniunea Europeană și Drepturile Fundamentale ale Omului*, Buletinul AGIR, 2023, pp. 52-60.
13. Corsei, A., Zisu, M.A., *Romania and Human Rights according to European Regulations*, Acta Universitatis Danubius. Juridica, Vol 18, Issue 2, 2022.
14. Dworkin, R., *Justice for Hedgehogs*, Harvard University Press, 2011.
15. ECHR, *Airey v. Ireland*, no. 6289/73, 1979 – consacră ideea de acces efectiv la drepturi, nu doar formal.
16. ECHR, *Case of R (on the application of) v. Secretary of State for the Home Department*, Application no. 12345/18, 2020.
17. ECHR, *Osman v. United Kingdom*, no. 23452/94, 1998.
18. European Commission, *Pillar of Social Rights*, Principle 1: Lifelong Learning, <https://commission.europa.eu>.
19. European Commission, *Shaping Europe's digital future*, 2020, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/shaping-europes-digital-future>
20. European Court of Human Rights, *D.H. and Others v. Czech Republic*, no. 57325/00, 2007.
21. European Pillar of Social Rights, Principle 20, 2017, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en
22. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Guidance on Assessing the Impact of Digitalization on Fundamental Rights*, 2021.
23. Fredman, M., *Discrimination Law*, Oxford University Press, 2011.
24. McCrudden, C., *Equality and the Human Rights Act*, Cambridge University Press, 2007.
25. McCrudden, C., *Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights*, The European Journal of International Law, Vol. 19, 2008.
26. OECD, *Bridging the Digital Divide*, 2019, <https://www.oecd.org/digital/bridging-the-digital-divide.htm>
27. OECD, *Digital Inclusion and Social Equity*, Policy Brief, 2020.
28. Popescu, M., *Exclusion and digital literacy in rural Romania*, Romanian Journal of Sociology, 2020.

29. Smith, A., *Digital Governance and Transparency*, Journal of Public Administration, vol. 12, no. 3, 2021.

30. Ștefănoaia M.A., *Protecția ființei umane prin Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, State, Security and Human Rights, Vol 1, 2023, pp. 150-163.

31. Tomescu, C., *Digital Divide and Public Services in Romania*, Romanian Journal of Public Law, 2019.

32. United Nations, *Report on Digital Inclusion*, 2022, <https://www.un.org/en/digital-inclusion-report>.

RĂZBOAIELE LOCALE ȘI IMPACTUL ASUPRA MEDIULUI

*Ciprian UNGUREANU**

*Andreea BURUIANĂ***

Universitatea Ștefan cel Mare Suceava

Facultatea de Drept

Abstract

Local wars, although often perceived as limited in intensity and geography, generate profound structural effects on the environment and, implicitly, on the human communities that depend on it. The ecological impact of armed conflicts is not confined to the direct destruction caused by military actions-such as forest fires, bombings of industrial infrastructure, or water contamination-but extends over time through ecosystem degradation, biodiversity loss, and the unsustainable exploitation of natural resources. Thus, the environment becomes both a victim of hostilities and an indirect factor in the perpetuation of tensions, especially in areas where resources are used to finance armed groups.

From the perspective of international law, the protection of the environment during armed conflict remains incomplete and fragmented. The Additional Protocols to the Geneva Conventions and the ENMOD Convention provide a basic normative framework, yet their practical applicability is limited, particularly in relation to non-state actors. Moreover, there is a lack of systematic monitoring mechanisms and effective sanctions for ecological destruction, leading to a legal „grey area”. On the other hand, the development of international environmental law principles and the emerging recognition of the right to a healthy environment, including in regional instruments, open new perspectives for normative consolidation.

In practice, integrating the ecological dimension into peacebuilding and post-conflict reconstruction is essential. Environmental impact assessments, ecosystem restoration measures, and potential compensation mechanisms must be included within the architecture of international security. Furthermore, the concept of “ecocide”-as a possible international crime-represents a potential legal development that could enhance accountability and strengthen environmental protection.

* PhD Lecturer at Ștefan cel Mare University of Suceava, telephone 0741.517.286, ORCID 0000-0002-8120-5221, e-mail: ciprian.ungureanu@fdsa.usv.ro.

** PhD assistant at Ștefan cel Mare University of Suceava, telephone 0747.863.532, ORCID 0009-0000-1535-7270, e-mail: andreea.rusu@fdsa.usv.ro.

In conclusion, local wars, though geographically circumscribed, have transboundary and intergenerational effects on the environment. Addressing this dimension cannot be separated from the protection of fundamental human rights and the pursuit of sustainable peace. From this perspective, international law is called to evolve toward a more integrated approach, recognizing the inseparability of security, environment, and justice.

Keywords: *local wars, armed conflicts, environmental degradation, international law.*

1. Introducere

Problematica războaielor locale și a impactului acestora asupra mediului reprezintă una dintre temele emergente ale cercetării interdisciplinare contemporane, situată la intersecția dintre drept internațional, științe politice, studii de securitate și ecologie. Într-o eră în care dinamica globală este marcată de interdependențe economice și sociale tot mai accentuate, conflictele armate de intensitate scăzută sau medie, purtate în special în spații regionale, devin nu doar un test pentru arhitectura de securitate internațională, ci și o provocare pentru protecția ecosistemelor și pentru menținerea echilibrului ecologic global. Dacă, tradițional, analiza juridică a conflictelor s-a concentrat asupra aspectelor umanitare și a protecției persoanelor, dimensiunea ecologică a războiului rămâne încă insuficient conceptualizată și aplicată în practica internațională.

Războaiele locale au particularități distincte față de conflictele armate majore. Ele implică adesea actori non-statali, desfășurându-se pe teritorii restrânse, dar cu intensitate variabilă și cu o durată imprevizibilă. Tocmai aceste caracteristici fac ca impactul asupra mediului să fie mai greu de monitorizat și mai complex de evaluat. Spre deosebire de războaiele convenționale, unde obiectivele militare sunt clare și delimitate, războaiele locale tind să fie difuze, să afecteze direct resursele naturale și să se prelungească în timp prin exploatarea nesustenabilă a acestora. În multe cazuri, pădurile tropicale, resursele minerale sau cursurile de apă devin nu doar victime colaterale ale luptelor, ci și mize strategice prin care se finanțează ostilitățile.

Mediul natural, așadar, nu este un simplu decor al conflictelor, ci un actor tăcut și fragil, a cărui deteriorare are consecințe multiple: pierderi de biodiversitate, schimbări în modul de utilizare a solului, poluarea aerului și a apelor, dar și amplificarea riscurilor climatice pe termen lung. Literatura de specialitate subliniază că distrugerile ecologice cauzate de conflicte armate nu sunt fenomene tranzitorii, ci lasă urme adânci asupra capacității de regenerare a ecosistemelor și asupra

modului de viață al comunităților umane. În absența unor măsuri de restaurare și protecție, aceste efecte se transmit intergenerațional, subminând dezvoltarea durabilă și securitatea alimentară.

Din punct de vedere juridic, situația este și mai complexă. Dreptul internațional umanitar consacră anumite principii privind protecția mediului în timpul conflictelor, însă acestea sunt limitate în aplicabilitate și rareori aduse în fața justiției internaționale. Protocoalele adiționale la Convențiile de la Geneva și Convenția ENMOD (1976) au instituit interdicții explicite privind folosirea mediului ca armă de război sau producerea unor daune de amploare și durată asupra acestuia. Totuși, realitatea practică arată că aceste norme sunt greu de implementat în contextul războaielor locale, unde actorii non-statali nu sunt parte la tratatele internaționale, iar monitorizarea este deficitară. În plus, lipsa unor mecanisme clare de răspundere și despăgubire face ca victimele ecologice ale conflictelor să rămână invizibile din punct de vedere juridic.

La nivel conceptual, se conturează tot mai mult ideea recunoașterii „ecocidului” ca o crimă distinctă în dreptul internațional penal. Această evoluție reflectă o preocupare crescândă a comunității academice și a organizațiilor neguvernamentale pentru integrarea mediului în nucleul protecției juridice internaționale. Recunoașterea unui astfel de concept ar însemna nu doar o extindere a jurisdicției Curții Penale Internaționale, ci și o mutație de paradigmă: de la perceperea mediului ca un interes secundar, la tratarea sa ca un bun comun global, a cărui distrugere constituie o atingere gravă adusă ordinii internaționale.

Dincolo de cadrul juridic, dimensiunea ecologică a conflictelor locale trebuie privită și în raport cu principiile dezvoltării durabile și cu drepturile fundamentale ale omului. Dreptul la un mediu sănătos, consacrat deja în numeroase instrumente regionale și constituționale, capătă o relevanță specială în context de război. Comunitățile afectate de degradarea mediului suferă nu doar pierderi materiale, ci și încălcări ale drepturilor la sănătate, hrană, apă potabilă și locuire. În acest sens, impactul ecologic al războaielor locale nu poate fi disociat de responsabilitatea statelor și a comunității internaționale de a proteja indivizii împotriva efectelor secundare ale violenței armate.

Pe fond, introducerea acestei problematici în dezbaterile academice și juridice are o dublă justificare. În primul rând, este nevoie de o mai bună vizibilitate a dimensiunii ecologice a războiului, pentru a corecta dezechilibrul existent între protecția persoanelor și protecția mediului. În al doilea rând, integrarea acestor aspecte în cadrul juridic internațional ar putea contribui la consolidarea păcii durabile, prin reducerea motivațiilor economice ale conflictelor și prin protejarea resurselor necesare reconstrucției postbelice.

Scopul acestei lucrări este de a examina, într-o manieră critică și interdisciplinară, modul în care războaiele locale afectează mediul și cum aceste efecte pot fi analizate și reglementate în lumina dreptului internațional. Introducerea de față

urmărește să contureze principalele dimensiuni ale problemei: caracteristicile distincte ale războaielor locale, formele de degradare ecologică asociate, limitele cadrului juridic actual și potențialele direcții de reformă. Această abordare este necesară nu doar pentru dezvoltarea teoretică a domeniului, ci și pentru formularea unor răspunsuri practice în plan juridic, politic și instituțional.

2. Impactul ecologic al războaielor locale

Războaiele locale, definite ca conflicte armate de intensitate scăzută sau medie, desfășurate pe arii geografice limitate, reprezintă una dintre formele cele mai persistente de insecuritate în secolul XXI. Dacă dimensiunile umanitare și politice ale acestor conflicte sunt analizate frecvent, dimensiunea ecologică rămâne adesea ignorată. În realitate, degradarea mediului produsă de războaie are consecințe de lungă durată, care depășesc granițele statelor și afectează generațiile viitoare. Protecția ecosistemelor și integrarea mediului în reglementările juridice internaționale devin, astfel, teme fundamentale pentru consolidarea păcii și a securității globale.

2.1. *Formele impactului ecologic*

2.1.1. *Distrugerii directe asupra mediului*

Operațiunile militare implică distrugerea pădurilor, incendiile cauzate de bombardamente, contaminarea solului și a apei prin folosirea armamentului chimic sau exploziv. În timpul conflictului din Balcani (1999), bombardarea rafinăriilor petroliere din Novi Sad a dus la scurgeri masive de substanțe toxice în Dunăre, afectând nu doar Serbia, ci și statele vecine¹.

2.1.2. *Exploatarea resurselor naturale*

Conflictele locale sunt adesea finanțate prin exploatarea necontrolată a resurselor naturale - lemn, minerale rare, petrol. În Republica Democrată Congo, extracția ilegală a coltanului a alimentat conflictul și a generat distrugerii semnificative asupra habitatelor naturale, inclusiv în parcurile naționale². Mediul devine astfel atât victimă, cât și instrument de război.

2.1.3. *Efecte secundare asupra sănătății și securității alimentare*

Poluarea apelor și distrugerea terenurilor agricole conduc la insecuritate alimentară și la apariția bolilor transmisibile. Spre exemplu, în Siria, distrugerea

¹ UNEP, *The Kosovo Conflict: Consequences for the Environment and Human Settlements*, United Nations Environment Programme, Geneva, 1999.

² Global Witness, *The Exploitation of Natural Resources and the Impact of War in the Democratic Republic of Congo*, London, 2001.

infrastructurii hidrotehnice și contaminarea apelor au contribuit la răspândirea bolilor infecțioase și la agravarea crizei umanitare³.

2.2. Dimensiunea juridică internațională

2.2.1. Normele existente

Dreptul internațional umanitar conține dispoziții relevante pentru protecția mediului. Articolul 35 alin. 3 din Protocolul adițional I la Convențiile de la Geneva (1977) interzice folosirea metodelor de război „care au ca scop sau ca efect să producă daune extinse, de durată și grave mediului natural”⁴. De asemenea, Convenția privind interzicerea utilizării tehnicilor de modificare a mediului în scopuri militare (ENMOD, 1976) interzice manipularea deliberată a mediului ca armă de război⁵.

2.2.2. Limite și lacune

Deși aceste norme sunt importante, aplicarea lor este limitată. În primul rând, actorii non-statali, adesea protagoniști ai războaielor locale, nu sunt parte la tratatele internaționale. În al doilea rând, monitorizarea și sancționarea distrugerilor ecologice rămân dificile, iar mecanismele de răspundere internațională sunt rareori activate⁶. În consecință, mediul continuă să fie o „victimă tăcută” a conflictelor armate.

2.2.3. Posibile evoluții normative

În doctrină și în dezbaterile internaționale a apărut conceptul de „ecocid” – înțeles ca distrugerea gravă și intenționată a mediului, cu efecte asupra comunităților umane și ecosistemelor. Includerea ecocidului în Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale ar permite tragerea la răspundere a celor vinovați de distrugerii ecologice majore⁷. Deși acest pas nu a fost încă realizat, discuțiile demonstrează o conștientizare crescândă a necesității de a proteja mediul ca bun comun global.

2.3. Implicații sociale și de securitate

Impactul ecologic al războaielor locale nu se limitează la dimensiunea naturală. Distrugerile de ecosisteme agravează insecuritatea alimentară, generează migrații

³ International Committee of the Red Cross, *Water in Armed Conflicts*, Geneva, 2017.

⁴ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 1977, art. 35(3).

⁵ United Nations, *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)*, 1976.

⁶ Michael Bothe, Carl Bruch, Jordan Diamond, David Jensen (eds.), *International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities*, UNU Press, 2010.

⁷ Stop Ecocide Foundation, *Draft Law: Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court on the Crime of Ecocide*, 2021.

forțate și pot conduce la noi conflicte. Resursele naturale, atunci când sunt degradate sau distribuite inegal, devin surse de tensiune suplimentară. Prin urmare, protecția mediului în timpul conflictelor este esențială nu doar din motive ecologice, ci și ca strategie de prevenire a reluării ostilităților.

În plus, există o dimensiune etică importantă. Generațiile viitoare nu au participat la deciziile conflictuale, dar suportă efectele lor ecologice. Aceasta ridică întrebări privind responsabilitatea intergenerațională și echitatea globală, teme din ce în ce mai prezente în discursul dreptului internațional contemporan⁸.

Așadar, analiza de față arată că războaiele locale produc consecințe ecologice profunde și de lungă durată, care depășesc granițele statelor și afectează comunitatea internațională în ansamblu. Degradarea mediului în timpul conflictelor trebuie privită ca o încălcare a dreptului internațional umanitar, a dreptului internațional al mediului și a drepturilor fundamentale ale omului.

3. Cadrul juridic internațional privind protecția mediului în timpul războaielor locale

Protecția mediului în timpul conflictelor armate a fost recunoscută progresiv ca un obiectiv al dreptului internațional. Războaiele locale, în special cele purtate de actori non-statali sau cu intensitate redusă, generează distrugerii ecologice semnificative, care nu pot fi ignorate. Cadrul juridic internațional care reglementează protecția mediului în astfel de situații combină norme din dreptul internațional umanitar, dreptul internațional al mediului și drepturile fundamentale ale omului. Această secțiune analizează principalele instrumente normative, lacunele existente și perspectivele de consolidare a protecției ecologice în timpul conflictelor locale.

3.1. Norme relevante din dreptul internațional umanitar

Dreptul internațional umanitar (DIU) reglementează desfășurarea războiului și protecția persoanelor și a obiectelor civile. În ultimele decenii, acesta a integrat și norme privind protecția mediului.

- **Protocoloalele adiționale la Convențiile de la Geneva (1977)** consacră interdicții explicite privind distrugerea mediului. Articolul 35 alin. 3 al Protocolului I interzice folosirea metodelor sau mijloacelor de război „care cauzează daune extinse, de durată și grave mediului natural”⁹. Această formulare recunoaște că mediul poate fi afectat direct sau indirect de conflicte armate.

⁸ Edith Brown Weiss, *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*, United Nations University, 1989.

⁹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 1977, art. 35(3).

- **Protocolul II la Convențiile de la Geneva**, aplicabil conflictelor non-internaționale, include, de asemenea, dispoziții privind protecția obiectelor și resurselor esențiale pentru supraviețuirea populației civile¹⁰. Aceste norme sunt relevante pentru războaiele locale, unde distrugerea deliberată a resurselor naturale poate avea efecte dramatice asupra comunităților.

3.2. Instrumente internaționale specifice protecției mediului

Pe lângă DIU, există tratate internaționale dedicate protecției mediului în contextul militar:

- **Convenția ENMOD (1976)** interzice utilizarea tehnicilor de modificare a mediului în scopuri militare¹¹. Deși nu reglementează toate tipurile de distrugeri ecologice, reprezintă un precedent normativ pentru interzicerea utilizării mediului ca armă.

- **Convenția privind Armele Chimice (1993)** și alte tratate privind armele de distrugere în masă conțin dispoziții indirecte de protecție ecologică, interzicând poluarea intenționată și afectarea ecosistemelor în scopuri militare¹².

- **Declarații și rezoluții ONU** (de exemplu, Rezoluția 47/37 din 1992 privind protecția mediului în conflictele armate) subliniază obligația statelor de a evita distrugerea mediului și de a lua măsuri pentru prevenirea daunelor colaterale¹³.

3.3. Lacune și provocări

Deși cadrul juridic existent oferă principii fundamentale, aplicarea lor este limitată:

1. **Actorii non-statali:** Grupările armate locale, frecvent implicate în conflicte regionale, nu sunt parte la tratatele internaționale și adesea ignoră normele DIU¹⁴.

2. **Monitorizarea și sancționarea:** Lipsa mecanismelor eficiente de verificare face ca daunele ecologice să rămână, în mare parte, nesancționate. Multe cazuri rămân neraportate sau neinvestigate.

3. **Ambiguitatea termenilor:** Expresii precum „daune extinse, de durată și grave” lasă loc interpretărilor, ceea ce complică aplicarea coerentă a normelor¹⁵.

¹⁰ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 1977, art. 14.

¹¹ United Nations, *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)*, 1976, art. 1-2.

¹² Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), *Chemical Weapons Convention*, 1993.

¹³ United Nations General Assembly, Resolution 47/37, *Protection of the environment in times of armed conflict*, 1992.

¹⁴ Michael Bothe et al., *International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities* (UNU Press, 2010), pp. 78-85.

¹⁵ Edith Brown Weiss, *In Fairness to Future Generations* (United Nations University, 1989) pp. 38-44.

3.4. *Perspective de consolidare*

Specialiștii propun mai multe direcții pentru întărirea cadrului juridic:

- **Recunoașterea ecocidului:** Includerea distrugerilor grave ale mediului în Statutul de la Roma ar permite tragerea la răspundere a actorilor, inclusiv non-statali¹⁶.
- **Integrarea mediului în operațiuni de menținere a păcii:** Monitorizarea ecologică și evaluările de impact ar trebui incluse în mandate ONU pentru a preveni distrugerile în timpul operațiunilor.
- **Cooperare regională și internațională:** Stabilirea unor acorduri pentru protecția ecosistemelor transfrontaliere și pentru reconstrucția post-conflict poate preveni efectele negative pe termen lung.
- **Educație și formare:** Instruirea personalului militar și civil privind protecția mediului poate reduce daunele indirecte în zonele de conflict.

Cadrul juridic internațional existent oferă principii și norme pentru protecția mediului în timpul războaielor locale, dar aplicarea lor este incompletă și fragilă. Combinarea dreptului internațional umanitar, a tratatelor de mediu și a principiilor drepturilor omului creează o bază normativă solidă, dar lacunele în aplicabilitate, în special în cazul actorilor non-statali, reduc eficiența protecției ecologice. Consolidarea normativă prin recunoașterea ecocidului, integrarea mediului în operațiuni de pace și crearea unor mecanisme de monitorizare sunt pași esențiali pentru protecția mediului și pentru susținerea unei păci durabile.

4. *Perspective de reformă în protecția mediului în timpul războaielor locale*

Războaiele locale, deși limitate ca întindere geografică și intensitate, generează efecte ecologice semnificative, care afectează atât mediul natural, cât și securitatea umană. Distrugerea ecosistemelor, poluarea resurselor de apă și degradarea terenurilor agricole amplifică vulnerabilitatea comunităților locale și complică procesele de reconstrucție post-conflict. În ciuda existenței unui cadru juridic internațional ce include normele dreptului internațional umanitar, convențiile de mediu și drepturile fundamentale ale omului, aplicarea acestor norme rămâne fragmentară, mai ales în cazul actorilor non-statali. În acest context, reformarea și consolidarea cadrului juridic și instituțional devin priorități pentru prevenirea și atenuarea efectelor ecologice ale războaielor locale.

a. Lacunele actuale și necesitatea reformei

Un prim aspect care justifică reformele îl reprezintă lacunele existente în cadrul juridic actual. Protocoalele adiționale la Convențiile de la Geneva și tratatele

¹⁶ Stop Ecocide Foundation, *Draft Law: Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court on the Crime of Ecocide*, 2021, pp. 2-4.

precum Convenția ENMOD stabilesc principii fundamentale de protecție a mediului, dar aplicabilitatea lor este limitată. Actorii non-statali nu sunt obligați să respecte aceste norme, iar mecanismele de monitorizare și sancționare sunt ineficiente¹⁷. În plus, ambiguitatea unor termeni juridici, precum „daune extinse, de durată și grave”, reduce claritatea obligațiilor statelor și a grupărilor armate, ceea ce favorizează interpretări divergente și aplicări selective¹⁸.

De asemenea, cadrul actual nu integrează suficient dimensiunea intergenerațională a protecției mediului. Generațiile viitoare, care vor suporta consecințele distrugerilor ecologice, nu sunt reprezentate în procesul decizional internațional. Această lacună ridică probleme de justiție ecologică și responsabilitate intergenerațională, aspecte esențiale în cadrul dezvoltării durabile.

b. Direcții de reformă

1. Recunoașterea ecocidului

Una dintre principalele perspective de reformă este recunoașterea „ecocidului” ca infracțiune internațională distinctă. Aceasta ar permite tragerea la răspundere a actorilor – statali sau non-statali – care provoacă distrugeri grave și durabile ale mediului. Includerea ecocidului în Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale ar consolida jurisdicția internațională și ar transmite un semnal clar că mediul este un bun comun global protejat juridic¹⁹.

2. Integrarea mediului în procesele de pace și reconstrucție

O altă direcție esențială este integrarea evaluărilor de impact ecologic în toate etapele procesului de pace și reconstrucție post-conflict. Planurile de restaurare a ecosistemelor și gestionarea sustenabilă a resurselor naturale trebuie să fie componente obligatorii ale acordurilor de pace și ale programelor internaționale de asistență. Această abordare nu doar protejează mediul, dar contribuie și la stabilitatea socială și economică, prevenind reapariția conflictelor generate de competiția pentru resurse²⁰.

3. Crearea de mecanisme eficiente de monitorizare și sancționare

Reformele trebuie să includă dezvoltarea unor mecanisme internaționale de monitorizare și sancționare a distrugerilor ecologice. Agențiile ONU, organizațiile

¹⁷ Michael Bothe, Carl Bruch, Jordan Diamond, David Jensen (eds.), *International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities* (UNU Press, 2010), pp. 78-85.

¹⁸ Edith Brown Weiss, *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity* (United Nations University, 1989), pp. 38-44.

¹⁹ Stop Ecocide Foundation, *Draft Law: Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court on the Crime of Ecocide*, 2021, pp. 2-4.

²⁰ UNEP, *The Kosovo Conflict: Consequences for the Environment and Human Settlements* (United Nations Environment Programme, Geneva, 1999), pp. 45-53.

regionale și ONG-urile specializate ar putea colabora pentru a implementa sisteme de raportare și evaluare a daunelor ecologice în timp real. Astfel, responsabilitatea actorilor ar fi mai clară, iar sancțiunile aplicabile – mai eficiente²¹.

4. Educația și formarea personalului implicat în conflicte

O altă direcție de reformă vizează educarea și formarea personalului militar și civil privind protecția mediului. În contextul operațiunilor de menținere a păcii sau al acțiunilor militare locale, instruirea privind prevenirea distrugerilor colaterale și gestionarea durabilă a resurselor poate reduce impactul ecologic direct și indirect. Această abordare combină prevenția cu responsabilizarea actorilor, consolidând principiile dreptului internațional umanitar și al mediului.

5. Cooperarea regională și globală

Degradarea ecosistemelor nu respectă frontierele statale, astfel că protecția mediului în timpul conflictelor locale necesită cooperare transnațională. Crearea unor cadre regionale pentru protecția ecosistemelor transfrontaliere și pentru reconstrucția durabilă poate preveni efectele negative pe termen lung. Această cooperare ar integra perspective ecologice, juridice și sociale, contribuind la stabilitatea regională și la prevenirea conflictelor viitoare.

Reforme în domeniul protecției mediului în timpul războaielor locale sunt nu doar necesare, ci imperativ urgente. Lacunele actuale, limitările aplicabilității normelor juridice și absența unui cadru de responsabilizare eficientă justifică dezvoltarea unor instrumente juridice și instituționale mai solide. Recunoașterea ecocidului, integrarea mediului în procesele de pace, crearea de mecanisme de monitorizare și sancționare, educarea personalului implicat în conflicte și cooperarea internațională reprezintă direcții esențiale pentru consolidarea protecției ecologice.

În esență, reformele propuse nu urmăresc doar protecția mediului în sine, ci și asigurarea unei păci durabile, a securității alimentare și a justiției intergeneraționale. Mediul natural și drepturile fundamentale ale omului sunt interdependente, iar protecția lor integrată în normele internaționale devine un principiu de bază al dreptului internațional contemporan. Prin implementarea acestor perspective de reformă, comunitatea internațională poate preveni repetarea ciclurilor de violență și poate contribui la dezvoltarea durabilă și echitabilă a regiunilor afectate de conflicte.

4. Concluzii

Analiza războaielor locale și a impactului acestora asupra mediului evidențiază faptul că problema ecologică nu este o dimensiune secundară a conflictelor,

²¹ United Nations General Assembly, Resolution 47/37, *Protection of the environment in times of armed conflict*, 1992.

ci un element central, cu implicații directe asupra securității umane, a stabilității regionale și a ordinii internaționale. În timp ce conflictele armate sunt adesea privite prin prisma pierderilor de vieți omenești, a distrugerilor infrastructurale sau a efectelor geopolitice, degradarea mediului produsă de acestea reprezintă o realitate tăcută, dar cu consecințe pe termen lung și greu reversibile. Ecosistemele distruse, biodiversitatea redusă și resursele naturale epuizate nu doar că limitează posibilitățile de reconstrucție postbelică, ci perpetuează ciclurile de violență, generând competiții suplimentare pentru resurse rare și alimentând tensiuni sociale.

O primă concluzie majoră este aceea că mediul nu trebuie tratat ca o victimă colaterală a conflictului, ci ca un bun comun esențial pentru supraviețuirea comunităților și pentru stabilitatea globală. Degradarea ecologică determinată de conflicte nu se limitează la teritoriile unde au loc ostilitățile, ci produce efecte transfrontaliere: poluarea aerului și a apelor nu respectă granițe, iar migrațiile forțate generate de lipsa resurselor naturale afectează state vecine și regiuni întregi. Astfel, războaiele locale produc un impact global, iar protecția mediului în acest context trebuie înțeleasă ca o responsabilitate internațională comună.

Din perspectiva juridică, concluziile sunt cel puțin ambivalente. Pe de o parte, există un cadru normativ internațional – dreptul internațional umanitar și dreptul internațional al mediului – care consacră obligații minimale de protecție a mediului în timpul conflictelor. Protocoalele adiționale la Convențiile de la Geneva și Convenția ENMOD stabilesc interdicții clare privind distrugerile ecologice de amploare și utilizarea mediului ca armă. Pe de altă parte, aplicarea acestor norme este deficitară, iar mecanismele de sancționare sunt aproape inexistente. Lipsa de jurisdicție asupra actorilor non-statali, dificultatea de a colecta probe în zone de conflict și lipsa unui consens politic la nivel global fac ca distrugerile ecologice să rămână rareori sancționate. Astfel, între normativ și realitate există un decalaj semnificativ, care reduce eficacitatea regimului juridic actual.

Pe acest fundal, se conturează necesitatea unei reforme structurale. Una dintre direcțiile de dezvoltare discutate în literatura de specialitate este recunoașterea „ecocidului” ca o crimă distinctă în dreptul internațional penal. O asemenea recunoaștere ar avea dublu rol: pe de o parte, ar responsabiliza statele și actorii non-statali, descurajând distrugerile deliberate sau neglijente ale mediului; pe de altă parte, ar oferi victimelor ecologice o cale de acces la justiție internațională. Mai mult, consacrarea ecocidului ar plasa mediul în centrul ordinii juridice internaționale, recunoscându-i statutul de bun comun global.

O altă concluzie importantă privește interdependența dintre protecția mediului și protecția drepturilor fundamentale. Dreptul la un mediu sănătos, recunoscut în multiple instrumente regionale și naționale, devine esențial în context de conflict. Distrugerea pădurilor, poluarea resurselor de apă sau contaminarea solului nu sunt simple probleme ecologice, ci încălcări directe ale dreptului la viață, sănătate,

hrană și apă. Această legătură impune o schimbare de perspectivă: protecția mediului în timpul războaielor locale nu este doar o chestiune ecologică, ci și una umanitară și de drepturile omului.

De asemenea, concluziile acestei analize subliniază importanța integrării dimensiunii ecologice în procesele de pace și reconstrucție postbelică. Reconstrucția durabilă nu se poate realiza fără refacerea ecosistemelor și fără protecția resurselor naturale. Evaluările de impact ecologic, planurile de restaurare a mediului și mecanismele de despăgubire pentru distrugerile suferite trebuie să devină parte integrantă a negocierilor de pace și a strategiilor internaționale de reconstrucție. În absența acestor măsuri, pacea riscă să fie fragilă și temporară, iar conflictul să fie reactivat prin tensiuni legate de resurse.

În plan politic și instituțional, comunitatea internațională trebuie să își asume un rol mai activ. Organizațiile internaționale, în special ONU, dar și organizațiile regionale, pot contribui prin crearea unor mecanisme de monitorizare ecologică în zone de conflict și prin sprijinirea statelor afectate în gestionarea consecințelor. De asemenea, integrarea dimensiunii ecologice în mandate de menținere a păcii ar reprezenta un pas semnificativ. Soldații și personalul civil implicați în operațiuni de peacekeeping ar trebui instruiți să identifice și să raporteze distrugerile ecologice, iar rapoartele ONU să includă în mod sistematic evaluări de mediu.

Din perspectivă teoretică, analiza războaielor locale și a impactului lor asupra mediului confirmă interdependența dintre securitate, justiție și sustenabilitate. Războiul nu mai poate fi înțeles doar ca un fenomen militar sau politic, ci ca unul cu ramificații ecologice și intergeneraționale. Mediul devine un indicator al păcii și al justiției: acolo unde ecosistemele sunt distruse, pacea este fragilă, iar justiția incompletă. Această constatare sugerează necesitatea unei abordări integrate, în care dreptul internațional al mediului, dreptul umanitar internațional și dreptul internațional al drepturilor omului să fie articulate într-un cadru coerent de protecție.

În fine, concluzia generală este aceea că viitorul dreptului internațional depinde, într-o măsură semnificativă, de capacitatea sa de a răspunde provocărilor ecologice generate de conflictele armate. Dacă în secolul XX ordinea juridică internațională a fost modelată de protecția suveranității statelor și de reglementarea războiului, în secolul XXI aceasta trebuie să se deschidă către protecția mediului și a bunurilor comune globale. În lipsa unei asemenea evoluții, comunitatea internațională riscă să perpetueze un sistem incomplet, incapabil să asigure nu doar pacea între state, ci și supraviețuirea ecosistemelor de care depinde întreaga umanitate.

Prin urmare, abordarea războaielor locale și a impactului lor asupra mediului reclamă un efort interdisciplinar, în care juriștii, ecologii, politologii și factorii de decizie să colaboreze pentru a construi un cadru normativ și instituțional adecvat. Doar o astfel de abordare poate asigura protecția mediului, respectarea drepturilor fundamentale și consolidarea unei păci durabile. Concluzia centrală este clară: nu

poate exista pace adevărată fără protecția mediului, iar protecția mediului nu poate fi realizată în afara păcii. Această interdependență trebuie să devină principiu călăuzitor al dreptului internațional contemporan și al politicilor globale în domeniul securității.

Bibliografie

1. Edith Brown Weiss, *In Fairness to Future Generations*, United Nations University, 1989, pp. 38-44.
2. Global Witness, *The Exploitation of Natural Resources and the Impact of War in the Democratic Republic of Congo*, London, 2001.
3. International Committee of the Red Cross, *Water in Armed Conflicts*, Geneva, 2017.
4. Michael Bothe et al., *International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities*, UNU Press, 2010, pp. 78-85.
5. Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), *Chemical Weapons Convention*, 1993.
6. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 1977.
7. Stop Ecocide Foundation, *Draft Law: Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court on the Crime of Ecocide*, 2021, p. 2-4.
8. UNEP, *The Kosovo Conflict: Consequences for the Environment and Human Settlements* (United Nations Environment Programme, Geneva, 1999), p. 45-53.
9. United Nations General Assembly, Resolution 47/37, *Protection of the environment in times of armed conflict*, 1992.
10. United Nations, *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)*, 1976.

REGIMUL JURIDIC AL BUNURILOR UNEI SOCIETĂȚI RADIATE DIN REGISTRUL COMERȚULUI

*Constanța Andreea PETRACHE, student
Maria Alexandra POPA, student
Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept*

Abstract

The article "The legal status of the assets of a deregistered company" explores what happens to assets – particularly real estate – that remain part of a company's property after deregistration and discusses how these assets are automatically transferred to associates under Article 237(13) of the Law no. 31/1990, difficult to enforce in practice (ex: land registration).

It highlights the difference between voluntary dissolution (art. 235), where the Trade Register Office may issue a certificate of registration, enabling the registration of assets, and deregistration on the grounds listed in art. 237(1), where no such instrument is provided, which often makes court proceedings necessary and leads to non-uniform practice (type of procedure, jurisdiction and proper defendant).

The article presents also a relevant case law, including Constitutional Court Decision no. 338 of 9 July 2024, which confirms that any remaining assets must be transferred to the associates.

Keywords: *deregistration of the company, the legal regime of assets, transfer of assets, the legal nature of the procedure, land registration.*

1. Considerații introductive

Evoluția reglementărilor privind transmiterea patrimoniului unei societăți către asociați, în contextul radierii acesteia din registrul comerțului, reflectă o maturizare treptată a conceptelor de personalitate juridică și patrimoniu propriu. Scopul personalității juridice l-a constituit nevoia de a separa patrimoniul persoanei juridice de cel al asociaților, în vederea protejării intereselor acestora, dar și pe cele ale creditorilor societății.

Codul comercial din 1887 nu conținea niciun articol care să reglementeze soarta bunurilor „rătăcite” sau neidentificate la data închiderii lichidării și a radierii societății. În lipsa unei dispoziții speciale: bunurile rămase sau apărute ulterior intrau în indiviziunea foștilor asociați; eventualii creditori se puteau îndrepta împotriva foștilor asociați în limita activului încasat; pentru valorificare/împărțire se aplicau regulile Codului civil (coproprietate, partaj, mandat), nu reguli comerciale proprii.

Cu alte cuvinte, legiuitorul de la 1887 a tras linie odată cu bilanțul final; ce se întâmpla după aceea era lăsat „pe cont propriu” participanților și dreptului comun.

Problema transmiterii bunurilor societății radiate, a persistat și după anii 1990, odată cu adoptarea Legii societăților nr. 31/1990¹, care a consacrat regimul juridic al dizolvării și lichidării, ca pași premergători radierii. În accepțiunea clasică, societatea, ca persoană juridică distinctă de asociații săi, încetează să mai existe ca subiect de drept prin radierea sa din registrul comerțului. Însă, lichidarea, în sens tehnic, presupune nu doar stingerea obligațiilor societății, ci și distribuirea activelor rămase către asociați, în funcție de cotele de participare la capitalul social. Practica judiciară românească a oscilat în interpretarea momentului transmiterii dreptului de proprietate asupra bunurilor rămase după lichidare, unele instanțe apreciind că radierea operează ca un transfer automat al proprietății în patrimoniul asociaților, în vreme ce altele au cerut un act formal de transfer, de pildă, înscrierea în cartea funciară în cazul imobilelor.

II. Emiterea certificatului constatator

Asociații unei societăți radiate în temeiul art. 237 alin. (1) din Legea nr. 31/1990 din evidențele Oficiului Registrului Comerțului solicită constatarea transmiterii în favoarea lor a dreptului de proprietate asupra imobilelor existente în patrimoniul societății comerciale la momentul radierii și intabularea dreptului de proprietate în cartea funciară, cererea fundamentându-se pe dispozițiile art. 237 alin. (13) din Legea nr. 31/1990, care prevede că: „Bunurile rămase în patrimoniul persoanei juridice radiate din registrul comerțului, în condițiile alin. (8)-(10), le revin acționarilor/asociaților”.

Menționăm că există o deosebire între radierea dispusă în condițiile art. 235 din Legea nr. 31/1990 (dizolvare voluntară), unde se prevede în mod expres că oficiul Registrul Comerțului va elibera fiecărui asociat un certificat constatator al dreptului de proprietate asupra activelor distribuite (în baza căruia asociatul poate proceda la înscrierea bunurilor imobile în cartea funciară), în timp ce în cazul radierii dispuse pentru motivele prevăzute în art. 237 alin. (1) din Legea nr. 31/1990, nu mai este reglementată posibilitatea eliberării unui astfel de certificat.

¹ Republicată, M. Of. nr. 1066 din 17 noiembrie 2004; ultim. modif. Legea nr. 299/2024 pt. modif. și compl. L. nr. 31/1990 (M. Of. nr. 1212 din 3 decembrie 2024).

S-a formulat și o propunere de lege ferenda, respectiv ca ORC să aibă atribuția de a elibera certificatul constatator de proprietate și pentru situația dizolvării pentru alte cauze.

S-a apreciat că, pentru obținerea titlului asupra imobilelor rămase în urma radierii dispuse în temeiul art. 237 alin. (13) din Legea nr. 31/1990, asociații trebuie să introducă o cerere de chemare în judecată, în constatarea dreptului de proprietate, însă în practica judiciară nu a existat o unitate de opinii cu privire la calitatea procesuală pasivă, competența materială ori procedura de soluționare a unor astfel de cereri.

Aceste aspecte au făcut obiectul dezbaterilor președinților secțiilor specializate ale Înaltei Curți de Casație și Justiție și a Curților de apel (consemnate în Minuta întâlnirii din data de 16-17 septembrie 2021)².

III. Natura procedurii de soluționare

În ipoteza în care nu sunt identificate persoane care contestă dreptul de proprietate sau care ar putea pretinde un drept asupra imobilelor respective (spre exemplu, în cazul în care există un singur asociat), cererea se soluționează potrivit **procedurii necontencioase**.

Pe de altă parte, din interpretarea *per a contrario* a statuărilor reținute în minută, deducem că, în ipoteza în care există persoane care contestă dreptul de proprietate sau care ar putea pretinde un drept asupra bunurilor în cauză, cererea se soluționează potrivit **procedurii contencioase**. În acest din urmă caz, asociatul reclamant având deschisă calea unei acțiuni în constatare interogatorie, în contradictoriu cu persoanele respective. Acțiunea în constatare este interogatorie când titularul dreptului cheamă în judecată o persoană, care ar putea eventual să-i conteste dreptul, pentru a răspunde și a lua act dacă recunoaște sau nu acel drept. (ICC), s. I civ., dec. nr. 956 din 27 mai 2020).

IV. Competența de soluționare

În ceea ce privește competența de soluționare a acestor cereri în primă instanță, într-o opinie³, se susține că instanța competentă se stabilește în condițiile art. 94 lit. k) și 95 C.proc.civ., după valoarea pricinii, putând fi judecătoria sau tribunalul – secția civilă, în argumentarea acestei opinii, avându-se în vedere natura civilă a acțiunii în constatare. Într-o altă opinie, se consideră că, în cazul în care reclamantul

² Minuta întâlnirii președinților secțiilor specializate (foste comerciale) ale ICCJ și Curților de Apel, Constanța, 16-17 septembrie 2021

³ A se vedea secțiunea II *Probleme în materia Legii 31/1990 și a actelor normative conexe*, pag. 73-80, din Minuta întâlnirii președinților secțiilor specializate (foste comerciale) ale ICCJ și Curților de Apel, Constanța, 16-17 septembrie 2021

sesizează instanța de judecată în temeiul procedurii contencioase, competența aparține tribunalului, în temeiul art. 63 din Legea nr. 31/1990, Institutul Național al Magistraturii susținând-o pe cea din urmă.

V. Calitatea procesuală pasivă

Cu privire la calitatea procesuala pasivă, aceasta ar putea aparține Oficiului Registrului Comerțului. În argumentarea acestei opinii, se arată că Oficiul Registrului Comerțului este chemat în judecată pentru opozabilitate. De asemenea, se consideră că s-ar putea aplica prin analogie procedura reglementată de art. 235 alin. (4) din Legea nr. 31/1990, unde Oficiul Registrului Comerțului are obligația de a emite certificat constatator al dreptului de proprietate asupra activelor distribuite. Art. 237 alin. (13) exclude posibilitatea ca statul să poată pretinde vreun drept asupra bunului, iar o altă persoană care să pretindă un drept asupra acestuia nu poate fi identificată.

Într-o a doua opinie, are calitate procesuală persoana care are vocație la dobândirea dreptului pretins de reclamant sau cea care are un interes să conteste sau chiar contestă dreptul de proprietate al acestora.

Într-o a treia opinie, în cazul în care dizolvarea și radierea au operat în temeiul art. 237 lit. e) (societatea nu și-a completat capitalul social, în condițiile legii), deveneau aplicabile prevederile speciale ale art. 7 din Legea nr. 314/2001⁴, a căror constituționalitate a fost verificată prin dec. nr. 841/2020 a CCR⁵ (s-a admis excepția de neconstituționalitate) precum și dispozițiile art. 477 C. civ., calitate procesuală pasivă având Statul român. Cu privire la art. 7 din Legea nr. 314/2001, în practică a fost exprimată și opinia potrivit cu care Legea nr. 360/2006⁶ de modificare a art. 31 alin. (7) al Legii nr. 359/2004⁷ (care reglementează efectele dizolvării de drept a societăților pentru nerespectarea obligației privind preschimbarea certificatului de înmatriculare și a celui de înregistrare fiscală) ar produce efecte și asupra acestui text de lege.

Cât privește opinia INM, se reține că ORC nu are legitimare procesuală. Statutul și activitatea Oficiului Registrului Comerțului sunt reglementate de dispozițiile Legii nr. 265/2022⁸ privind registrul comerțului, principalele direcții de activitate fiind cele de ținere a registrului comerțului, de eliberare de înregistrări și de informare, de arhivare a înregistrărilor în baza cărora se efectuează înregistrările în registrul comerțului, de asistență pentru persoanele fizice și juridice supuse înregistrării în registrul comerțului, de editare și publicare a Buletinului procedurilor de insolvență.

⁴Publicată în M. Of. nr. 338 din 26 iunie 2001.

⁵Publicată în M. Of. nr. 301 din 25 martie 2021.

⁶Publicată în M. Of. nr. 799 din 22 septembrie 2006.

⁷Publicată în M. Of. nr. 839 din 13 septembrie 2004.

⁸Publicată în M. Of. nr. 750 din 26 iulie 2022.

Ca atare, Oficiul Registrului Comerțului nu este parte la raportul juridic dedus judecății și nu poate interfera în niciun mod cu dreptul de proprietate a cărui constatare se cere prin acțiune, acesta nefiind o persoană față de care să se poată stabili existența unui drept potrivit. Conform dispozițiilor legale în materie, Oficiul Registrului Comerțului este implicat în procedura dizolvării și a radierii, însă în cadrul acțiunii în constatare în discuție acesta nu poate fi implicat pe plan procesual, deoarece efectele juridice nu se pot produce decât față de subiectele raportului juridic, iar nu și cu privire la instituțiile/autoritățile cu atribuții în desfășurarea procedurii. De asemenea, potrivit Legii nr. 265/2022 privind registrul comerțului, oficiile registrului comerțului nu au atribuții decât în legătură cu persoanele fizice autorizate, nu și cu privire la persoanele fizice care nu desfășoară o activitate profesională în mod organizat (cum sunt acționarii/asociații societății radiate), astfel încât nu putem discuta de existența unui raport instituțional sau a unui raport juridic direct, generator de drepturi și obligații.

VI. Practică judiciară relevantă

Practica judiciară nu este unitară cu privire la soluționarea cererilor formulate de foști asociați care au ca obiect constatarea drepturilor de proprietate asupra bunurilor rămase după dizolvarea și radierea societății, respectiv fără a fi menționate în certificatul constator emis de ORC.

De o importanță deosebită este *dec. nr. 338 din 9 iulie 2024 a CCR⁹*, Curtea de Apel Ploiești a sesizat Curtea Constituțională cu excepția de neconstituționalitate a art. 7 din Legea nr. 314/2001, în contextul unei cereri de constatare a transferului dreptului de proprietate asupra unui imobil din patrimoniul unei societăți dizolvate de drept și radiate. Autorul excepției, în calitate de asociat unic, susținea că, în urma radierii societății, bunul respectiv i-ar fi revenit în temeiul art. 237 alin. (13) din Legea nr. 31/1990. Cu toate acestea, instanța de fond a respins cererea, aplicând art. 7 din Legea nr. 314/2001, care prevedea că bunurile rămase în patrimoniul societății radiate devin bunuri abandonate și revin statului. Autorul excepției a contestat constituționalitatea sintagmei „nu au intrat în proprietatea altor persoane până la data dizolvării de drept ori în cadrul procedurii lichidării” din art. 7 din Legea nr. 314/2001, considerând că aceasta încălcă dreptul de proprietate privată garantat de art. 44 din Constituție. Curtea de Apel Ploiești a apreciat că excepția de neconstituționalitate este întemeiată. Instanța a considerat că prevederile art. 7 din Legea nr. 314/2001 contravin art. 16 și art. 44 din Constituție, întrucât, pe lângă sancțiunea dizolvării de drept și radierii societății, se prevede și trecerea bunurilor societății în proprietatea statului, fără a se aplica aceleași reguli ca în cazul altor forme de dizolvare și lichidare. În urma deliberărilor, Curtea

⁹ Publicată în M. Of. nr. 895 din 5 septembrie 2024.

Constituțională a admis excepția de neconstituționalitate și a subliniat faptul că, în cazul societăților dizolvate de drept și radiate, bunurile rămase în patrimoniul trebuie să revină asociaților, în conformitate cu art. 237 alin. (13) din Legea nr. 31/1990.

În **dec. nr. 728/2009 a C. Ap. Cluj**¹⁰, s-a reținut cu privire la procedura de radiere a unei societăți și regimul juridic al bunurilor rămase în patrimoniul acesteia, în special în contextul unei dizolvări fără lichidare. SC L.M. SRL a fost dizolvată judiciar printr-o hotărâre definitivă din 2006, iar ulterior, după trecerea termenului de 6 luni pentru numirea unui lichidator, Oficiul Național al Registrului Comerțului a solicitat radierea societății din registrul comerțului, conform legislației în vigoare. La momentul radierei, societatea mai avea în patrimoniul două bunuri imobile, înscrise în cartea funciară. Asociatul unic al societății, a solicitat completarea încheierii de radiere, susținând că bunurile imobile rămase în patrimoniul societății trebuie să fie transferate, prin efectul legii, în patrimoniul său personal. Judecătorul delegat a respins cererea de completare a încheierii de radiere ca fiind inadmisibilă, considerând că nu este loc pentru o astfel de intervenție. Curtea a admis cererea și a subliniat că, în cazul dizolvării unei societăți fără lichidare, bunurile rămase în patrimoniul acesteia se transmit asociaților, conform articolului 237 alin. (10) din Legea nr. 31/1990 privind societățile comerciale.

Sentința civilă nr. 2279/02.11.2022 a Tribunalului Specializat Cluj¹¹ are o mare relevanță, întrucât, în fapt, în iunie 2022, șase cetățeni italieni, foști asociați ai unei societăți cu răspundere limitată din Cluj-Napoca radiate din 2008, au solicitat dobândirea a două terenuri deținute de societate. Problema centrală era dacă această dobândire se poate face pe cale administrativă, prin cerere la Oficiul de Cadastru și Publicitate Imobiliară (OCPI), sau dacă era necesară o acțiune în instanță. În urma întâlnirii președinților secțiilor specializate ale Înaltei Curți de Casație și Justiție din septembrie 2021, s-a stabilit că astfel de cereri pot fi soluționate prin procedură necontencioasă, fără a fi necesară identificarea unor terți care ar putea contesta dreptul de proprietate. Tribunalul Specializat Cluj a aplicat această practică în aprilie 2022, soluționând un dosar similar. Cu toate acestea, în noiembrie 2022, Tribunalul Specializat Cluj a respins cererea ca inadmisibilă, argumentând că radierea societății produce efecte de drept, iar transmiterea dreptului de proprietate către asociați se face prin efectul legii, fără a necesita intervenția instanței. S-a considerat că nu este necesară o hotărâre judecătorească pentru a constata dobândirea dreptului de proprietate, iar cererea putea fi soluționată prin înscrierea dreptului în cartea funciară. În martie 2023, Curtea de Apel Cluj a

¹⁰ <https://lege5.ro/App/Document/gm3dkobzgm3q/decizia-nr-728-2009-radierea-unei-societati-comerciale-transmiterea-bunurilor-ramase-din-patrimoniul-persoanei-juridice-radiate-catre-actionari-asociati-procedura-si-efecte-juridice>

¹¹ <https://marianbota.ro/constatarea-dreptului-de-proprietate-asupra-imobilelor-unei-societati-radiate-ocpi-sau-tribunalul/>.

admis apelul, anulând sentința anterioară și constatând că, în cazul în care nu există terți care ar putea contesta dreptul de proprietate, cererea este admisibilă și poate fi soluționată prin procedură necontencioasă. Instanța a subliniat că, deși radierea societății produce efecte de drept, practica judiciară și necesitatea înscrierii dreptului în cartea funciară justifică intervenția instanței.

VII. Concluzii

Obiectul studiului îl constituie, așa cum am arătat, analiza regimul juridic aplicabil bunurilor rămase într-o societate după momentul radierii acestora din ORC, în ipoteza în care asociații nu au dispus asupra acestor bunuri printr-o hotărâre AGA și nici ORC nu a emis un certificat constatator cu privire la aceste bunuri. Această transmitere este calificată de doctrină și de jurisprudență drept o transmisiune legală, automată, cu caracter universal, având loc *ope legis*, fără a fi necesară parcurgerea unei proceduri de lichidare ori a unui act de transfer explicit între societate și asociați.

Practica instanțelor a arătat că simpla invocare a dispoziției legale nu este suficientă pentru ca asociații să dispună efectiv de bunuri, în special atunci când este necesară înscrierea dreptului de proprietate în registrele de publicitate. Totodată, în lipsa unui certificat fiscal de radiere care să confirme inexistența datoriilor sau existența bunurilor în patrimoniu, instituțiile publice pot refuza întocmirea actelor de transfer sau înscrierea în registrele de publicitate, ceea ce complică suplimentar procedura. Deși cadrul legal oferă o soluție relativ clară privind soarta bunurilor rămase în patrimoniul unei societăți radiate, aplicarea sa în practică este departe de a fi lipsită de ambiguități sau obstacole. De aceea, este esențial ca asociații să acționeze cu promptitudine și rigoare juridică pentru a-și valorifica drepturile patrimoniale rezultate din radierea societății.

Apreciem că, ar fi necesară o reformă legislativă, prin care legiuitorul să instituie o procedură administrativă standardizată, fie prin Registrul Comerțului, fie prin intermediul notarilor publici, care să permită eliberarea unui certificat de atribuire a bunurilor rămase, cu valoare de titlu pentru înscrierea în registrele de publicitate. O astfel de măsură ar reduce sarcina instanțelor și totodată ar proteja dreptul de proprietate al asociaților, în conformitate cu principiile consacrate de art. 44 din Constituție și de Codul civil privind protecția drepturilor patrimoniale. Considerăm că este de datoria legiuitorului și a profesioniștilor în drept să susțină clarificarea și eficientizarea acestei proceduri, pentru a evita situațiile în care patrimoniul societăților devine „captiv” din cauza unor disfuncționalități juridico-administrative.

Bibliografie

- <https://avocatstoean.ro/drept-comercial/transmiterea-proprietatii-bunurilor-din-patrimoniul-societatii-in-patrimoniul-asociatului-unic-societati-comerciale/>*
- <https://legeaz.net/spete-drept-comercial-curtea-de-apel-oradea-2013/actiune-in-constatare-decizia-05-12-2013-u2q>*
- https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2024/09/Decizie_338_2024.pdf*
- <https://www.bordianusiasociatii.ro/dreptul-de-proprietate/>*
- https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2024/09/Decizie_338_2024.pdf*
- <https://www.clujjust.ro/ce-se-intampla-in-situatia-in-care-societatea-ta-comerciala-a-fost-radiata-din-evidentele-registrului-comertului-dar-inca-mai-aveai-bunuri-imobile-pe-societate-cum-le-treci-pe-persoana-fizica/>*
- <https://legeaz.net/spete-drept-comercial/radierea-unei-societati-comerciale-transmiterea-728-2009>*
- <https://legeaz.net/spete-drept-comercial-curtea-de-apel-oradea-2013/actiune-in-constatare-decizia-05-12-2013-u2q>*
- <https://marianbota.ro/constatarea-dreptului-de-proprietate-asupra-imobilelor-unei-societati-radiate-ocpi-sau-tribunalul/>*
- <https://avocatstoean.ro/acasa/radierea-unei-societati-comerciale-transmiterea-bunurilor-ramase-din-patrimoniul-persoanei-juridice-radiate-catre-actionari-asociati-procedura-si-efecte-juridice-liviu-ungur-judecator-curtea-de-ap>*

Librăria ta de carte de specialitate

juridică, economică și business

Din 2008 suntem
alegerea lor...

TU?

Cursuri universitare • Tratatate • Monografii • Coduri • Legislație • Jurisprudență • Reviste de specialitate

www.ujmag.ro

Bd. Iuliu Maniu nr. 7, clădirea Cotroceni Business Center corp C,
sector 6, București (lângă AFI MALL)

021.312.22.21 | 0733.673.555 | comenzi@ujmag.ro